

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SANAYİLEŞME VE KENTLEŞMENİN EKONOMİK
BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
BRIC-T ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

DİLA ERDEN

Tez Danışmanı
DOÇ. DR. CÜNEYT KILIÇ

ÇANAKKALE - 2019

T.C.

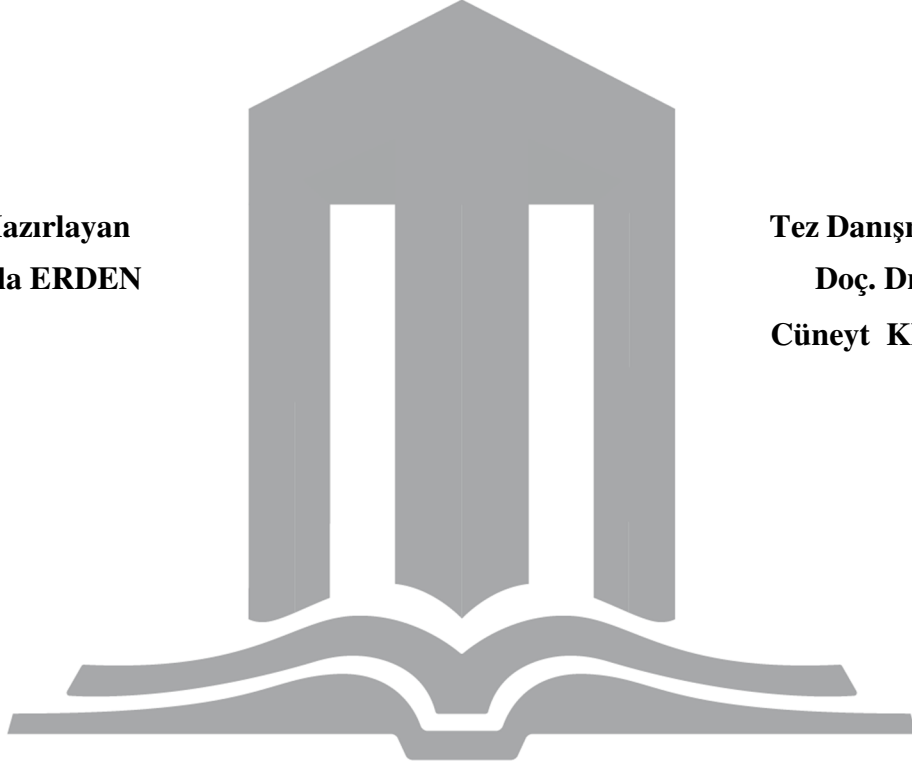
**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**SANAYİLEŞME VE KENTLEŞMENİN EKONOMİK
BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
BRIC-T ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Dila ERDEN**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr.
Cüneyt KILIÇ**

Çanakkale – 2019

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Sanayileşme ve Kentleşmenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: BRIC-T Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir bir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

24/07/2019

Dila ERDEN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Dila ERDEN'e ait Sanayileşme ve Kentleşmenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi:
BRIC-T Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi adlı çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim
Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üyeler

İmza

Prof. Dr.
Levent AYTEMİZ

Doç. Dr.
Cüneyt KILIÇ
(Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi
Mustafa TORUN

Tez No : 10279904
Tez Savunma Tarihi : 24.07.2019

ONAY

Prof. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü

06./08./2019

ÖZET

SANAYİLEŞME VE KENTLEŞMENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BRIC-T ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ

Sanayileşme ve kentleşme kavramlarının zaman içerisinde gelişim göstermesi ülkelerde değişim ve dönüşüm süreçlerini beraberinde getirmektedir. Hızlı kentsel büyüme kavramının GSYİH'nın artmasına neden olması ve sıklıkla kentleşmenin sanayileşme göstergelerine bağlı olarak gerçekleşebileceği düşünceleri doğrultusunda, çalışmada sanayileşme ve kentleşme kavramlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada 1990-2017 yılları arasında sanayileşme ve kentleşme kavramlarının BRIC-T ülkelerindeki ekonomik büyüme üzerinde olan etkisi kullanılan veriler ile analiz edilmiştir. Analiz edilen verilere göre sanayileşmenin BRIC-T ülkeleri için istatistiki olarak anlamlı olduğu ve sanayileşmenin tüm ülkeler için ekonomik büyümeyi artırıcı yönde olduğu ortaya çıkmıştır. Kentleşmenin ise Hindistan için ekonomik büyüme üzerinde anlamlı olmadığı, Brezilya ve Rusya için ekonomik büyümeyi artırıcı yönde; Çin ve Türkiye için ekonomik büyümeyi azaltıcı yönde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanayileşme, Kentleşme, Ekonomik Büyüme, BRIC-T, Panel Veri Analizi.

ABSTRACT

THE EFFECT OF INDUSTRIALIZATION AND URBANIZATION ON ECONOMIC GROWTH: PANEL DATA ANALYSIS FOR BRIC-T COUNTRIES

The fact that the concepts of industrialization and urbanization have advanced over time has led to change and transformation processes in countries. In this study, it is aimed to determine the effects of the concepts of industrialization and urbanization on the economic growth in line with the notions expressing that rapid urban growth leads to an increase in GDP and that urbanization could frequently occur depending on the indicators of industrialization. The effects of industrialization and urbanization on economic growth in BRIC-T countries between 1990 and 2017 are analyzed with the data used in the Study. According to the data analyzed, it is determined that industrialization is statistically significant for BRIC-T countries and that industrialization is in the direction of increasing economic growth for all countries. On the other hand, it is concluded that urbanization is not significant on economic growth in India, but it has tendency to increase economic growth in Brazil and Russia and that the urbanization is has tendency to reduce economic growth in China and Turkey.

Key Words: Industrialization, Urbanization, Economic Growth, BRIC-T, Panel Data Analysis.

ÖNSÖZ

“Sanayileşme ve Kentleşmenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: BRIC-T Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi” adlı yüksek lisans tez çalışmamda en başta her daim bana yol gösteren, tezin her aşamasında yardımcı olan, kattığı engin bilgilerle akademik anlamda gelişmemi sağlayan danışman hocam sayın Doç. Dr. Cüneyt KILIÇ’a sonsuz teşekkür ederim. Yüksek lisans eğitimimde değerli bilgileriyle beni aydınlatan hocalarım Prof. Dr. Meliha ENER’e, Doç. Dr. Burcu KILINÇ SAVRUL’a, Doç. Dr. Feyza BALAN’a, Dr. Öğr. Üyesi Hatice Funda SEZGİN’e teşekkürlerimi borç bilirim. Eğitim sürecinde her daim yanımda olan desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili anneme ve babama, akademiye bana sevdiren sevgili ablam Dr. Öğr. Üyesi Sena Erden AYHÜN’e, yanımda olan bütün arkadaşlarıma da teşekkür ederim.

Dila ERDEN

Çanakkale, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vii
TABLOLAR.....	ix
ŞEKİLLER.....	x
GRAFİKLER.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SANAYİLEŞME KENTLEŞME VE EKONOMİK BÜYÜMENİN KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVESİ

1.1. Sanayileşme Kavramı.....	3
1.1.1. Sanayileşme Kavramını Etkileyen Faktörler	9
1.1.1.1. Sermaye	9
1.1.1.2. Enerji ve Hammadde	11
1.1.1.3. Teknoloji.....	11
1.1.1.4. Ulaşım ve Pazar.....	14
1.1.1.5. İnsan Kaynakları	15
1.1.2. Sanayileşme Stratejileri	15
1.1.2.1. İthal İkameye Yönelik Sanayileşme Stratejileri.....	16
1.1.2.2. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejileri	17
1.2. Kentleşme Kavramı.....	18
1.2.1. Kentleşmeyi Etkileyen Faktörler	20
1.2.1.1. Sosyal-Kültürel Faktörler	21
1.2.1.1.1. Nüfus	21

1.2.1.1.2. Göç	23
1.2.1.2. Politik Faktörler	24
1.2.1.3. Teknolojik Faktörler	25
1.3. Ekonomik Büyüme Kavramı.....	26
1.3.1. Ekonomik Büyüme Modelleri	29
1.3.1.1. Klasik Büyüme Modelleri	29
1.3.1.2. Harrod-Domar Büyüme Modeli	33
1.3.1.3. Neo-Klasik (Solow) Büyüme Modeli	35
1.3.1.4. İçsel Büyüme Modeli (Yeni Büyüme Teorisi).....	38
1.4. Sanayileşme, Kentleşme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki	40

İKİNCİ BÖLÜM

BREZİLYA, RUSYA, HİNDİSTAN, ÇİN VE TÜRKİYE ÜLKELERİ İÇİN SANAYİLEŞME, KENTLEŞME VE EKONOMİK BÜYÜMENİN GELİŞİMİ

2.1. BRIC-T Ülkelerinde Sanayileşmenin Gelişim Süreci	42
2.1.1. Brezilya	42
2.1.2. Rusya	45
2.1.3. Hindistan.....	46
2.1.4. Çin	48
2.1.5. Türkiye.....	50
2.2. BRIC-T Ülkelerinde Kentleşmenin Gelişim Süreci	53
2.2.1. Brezilya	53
2.2.2. Rusya	56
2.2.3. Hindistan.....	58
2.2.4. Çin	60
2.2.5. Türkiye.....	62
2.3. BRIC-T Ülkelerinde Ekonomik Büyümenin Gelişim Süreci	65
2.3.1. Brezilya	65
2.3.2. Rusya	68
2.3.3. Hindistan.....	69
2.3.4. Çin	71
2.3.5. Türkiye.....	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SANAYİLEŞME VE KENTLEŞMENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BRIC-T ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ İLE İNCELENMESİ

3.1. Literatür Taraması.....	76
3.2. Ekonometrik Yöntem	80
3.3. Modelin Amacı ve Önemi	81
3.4. Değişkenlerin Tanıtımı.....	82
3.5. Analiz Sonuçları ve Analizlerin Yorumlanması	85
3.5.1. Panel Veride Homojenliğin Test Edilmesi	85
3.5.2. Birinci Nesil Durağanlık Testleri	86
3.5.3. Yatay Kesit Bağımlılığının Testi	87
3.5.4. İkinci Nesil Birim Kök Test Sonuçları	89
3.5.5. Carrion-i Sivestre vd. (2005) PANKPSS Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi	91
3.5.6. Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Testi (Basher ve Westerlund (2009))	93
3.5.7. Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini.....	95
3.5.8. Kısa Dönem Analizi: Hata Düzeltme Modeli	97
3.5.9. Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Analizi.....	98
SONUÇ VE ÖNERİLER	100
KAYNAKÇA	103
ÖZGEÇMİŞ	118

KISALTMALAR

AR-GE	: Araştırma-Geliştirme
B.A.M	: Baykal,Amur,Magistral
BRIC	: Brezilya,Rusya,Hindistan,Çin (Brazil,Russia,India,China)
BRIC-T	: Brezilya,Rusya,Hindistan,Çin,Türkiye (Brazil,Russia,India,China,Turkey)
BUY	: Büyüme
C-D	: Cobb-Douglas
CD	: Cross-Section Dependence
CIPS	: Cross Sectionally Augmented IPS
CRTS	: Ölçeğe Göre Sabit Getiri
DOLS	: Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi
ECT	: Hata Düzeltme Terimi (Error Correction Term)
EKK	: En Küçük Kareler
FAO	: Gıda ve Tarım Örgütü
FMOLS	: Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi
GIS	: Coğrafya Bilgi Sistemleri
GSAGH	: Gayri Safi Araştırma Geliştirme Harcamaları
GSM	: Mobil Cep Telefonu
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
H-D	: Harrod-Domar
IMF	: Uluslararası Para Fonu(International Monetary Fund)
ITKIB	: İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri
JB	: Jarque-Bera
KENYL	: Kentleşme

KTO	: Konya Ticaret Odası
LM	: Lagrange Multiplier
MUSIAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NBM	: Neo-Klasik Büyüme Modeli
OLS	: Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi
PAC	: Geliştirmeyi Hızlandırma Programı
SANYL	: Sanayileşme
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TETSIAD	: Türkiye Ev Tekstili Sanayicileri ve İş Adamları Derneği
TUBITAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TUSIAD	: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
VANTSO	: Van Ticaret ve Sanayi Odası
Vb.	: Ve Benzeri
Vd.	: Ve Diğerleri
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü
Yy.	: Yüzyıl

TABLolar

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa
Tablo 1.1.	Sanayileşme Dönemleri ve Toplumsal Yapıdaki Dönüşümler	5
Tablo 3.1.	Analizde Kullanılan Değişkenlerin Tanıtımı	82
Tablo 3.2.	Değişkenlere Yönelik Tanımsal İstatistik Bilgiler	84
Tablo 3.3.	Pasaran ve Yamagata (2008) Homojenlik Testi Sonuçları	86
Tablo 3.4.	Birinci Nesil Panel Birim Kök Testi Sonuçları	87
Tablo 3.5.	Berusch Pagan (1980) CDLM1 test sonuçları	89
Tablo 3.6.	CIPS test sonuçları	91
Tablo 3.7.	PANKPSS Birim Kök Testi Sonuçları	93
Tablo 3.8.	Basher ve Westerlund (2009) Eşbütünleşme Test Sonuçları	94
Tablo 3.9.	Eşbütünleşme Denklemlerinde Elde Edilen Yapısal Kırılma Tarihleri	95
Tablo 3.10.	FMOLS Uzun Dönem Eş Bütünleşme Katsayı Tahminleri	96
Tablo 3.11.	Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli Katsayı Tahminleri	97
Tablo 3.12.	Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Testi Sonuçları	98

ŞEKİLLER

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa
Şekil 1.1.	Üretim Olanakları Eğrisi	27
Şekil 2.1.	Brezilya'da 1990-2017 Yılları Arası Sanayileşme Oranları	44
Şekil 2.2.	Rusya'da 1990-2017 Yılları Arası Sanayileşme Oranları	46
Şekil 2.3.	Hindistan'da 1990-2017 Yılları Arası Sanayileşme Oranları	48
Şekil 2.4.	Çin'de 1990-2017 Yılları Arası Sanayileşme Oranları	49
Şekil 2.5.	Türkiye'de 1990-2017 Yılları Arası Sanayileşme Oranları	53
Şekil 2.6.	Brezilya'da 1990-2017 Yılları Arası Kentleşme Oranları	55
Şekil 2.7.	Rusya'da 1990-2017 Yılları Arası Kentleşme Oranları	57
Şekil 2.8.	Hindistan'da 1990-2017 Yılları Arası Kentleşme Oranları	59
Şekil 2.9.	Çin'de 1990-2017 Yılları Arası Kentleşme Oranları	61
Şekil 2.10.	Türkiye'de 1990-2017 Yılları Arası Kentleşme Oranları	64
Şekil 2.11.	Brezilya'da 1990-2017 Yılları Arası Ekonomik Büyüme Oranları	67
Şekil 2.12.	Rusya'da 1990-2017 Yılları Arası Ekonomik Büyüme Oranları	69
Şekil 2.13.	Hindistan'da 1990-2017 Yılları Arası Ekonomik Büyüme Oranları	71
Şekil 2.14.	Çin'de 1990-2017 Yılları Arası Ekonomik Büyüme Oranları	72
Şekil 2.15.	Türkiye'de 1990-2017 Yılları Arası Ekonomik Büyüme Oranları	74

GRAFİKLER

Grafik No	Grafik Adı	Sayfa
Grafik 3.1.	Büyüme değişkeni için [1990-2017] dönemi grafiği	83
Grafik 3.2.	Sanayileşme değişkeni için [1990-2017] dönemi grafiği	83
Grafik 3.3.	Kentleşme değişkeni için [1990-2017] dönemi grafiği	84

GİRİŞ

Sanayileşme hareketleri; insanoğlunun var olmasıyla birlikte başlamış, Sanayi Devrimi sürecinde gelişme göstermiş ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak gelişme süreci hızlanmıştır. Buna ilaveten, sanayileşmeyi etkileyen sermaye, enerji, hammadde, teknoloji, ulaşım, pazarlama ve insan kaynaklarının varlığı, sanayileşme süreçlerinin gelişmesinde önem teşkil etmiştir. Sanayi Devrimi sonucunda yaşanan gelişmelerin makineleşme ve seri üretimi beraberinde getirmesi, ülkelerin ekonomik gelişmelerinde önemli bir faktör olarak görülmektedir.

Sanayileşme süreçlerinde sürdürülebilir sanayileşmenin devam ettirilmesinin, ekonomik kalkınma konusunda uzun süreli faydaları bulunmaktadır. Söz konusu nedenlerden bazıları, üretim ve ekonomik büyüme arasındaki bağlantı için kavramsal bir çerçeve sağlayan Kaldor Yasasına dayanmaktadır. İmalat sektörü teknolojik ilerlemeyi hızlandırarak ölçek ekonomilerini teşvik ederken, diğer ekonomik sektörlerle bağlantılar yoluyla yayılma etkileri sağlamaktadır. Rodrik (2013); büyüme ivmesi bölümlerinin ekonomideki artan üretim rolü ile ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Szirmai ve Verspagen (2015); 88 ülke içerisinde 21'i ileri ekonomiye sahip ve 67'si gelişmekte olan ülkelerin verilerini kullanarak ekonomik büyümenin itici gücü olarak üretimin önemini analiz etmiş, 1950-2005 döneminde üretimin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu açıklamıştır (Haraguchi vd., 2018: 1).

Kentleşme, kırsal nüfusun bir ülkenin kentsel merkezlerine büyük hareketini ve/veya kentsel nüfusun kentsel olmayan nüfusa veya toplam nüfusa göre büyüme oranındaki artışı tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Kentleşme süreci genellikle, kentsel faaliyetlere ilişkin süreçlerde artan baskılar, altyapı, mal ve hizmet talebindeki hızlı artışlar gibi sonuçlarla ilişkilidir (Aboagye ve Nketiah-Amponsah, 2016: 299). Kentleşme süreçlerinin gelişmesinde etkili olan faktörler sosyo-kültürel faktörler (nüfus ve göç), teknolojik faktörler ve politik faktörler olarak açıklanmaktadır. Söz konusu faktörlere bağlı olarak nüfusun kentsel payındaki artışın ülkeler bazında sanayileşmeyi ve hızlı gelir artışını beraberinde getirdiği ifade edilmektedir.

Ekonomik büyüme birey başına düşen reel gelirden devamlı olarak artış meydana gelmesi, ülkelerin gelişmesi ve kalkınmasında etkili olan bir kavramdır. Ekonomik büyümede söz konusu olan faktörler üretim arzında olan artma, teknolojik olarak değişim ve

gelişmeler, sermaye faktörünün reel yatırımlara bağlı olarak artış göstermesi, genişlemenin olması, faiz ve kur oranlarıdır. Ekonomik büyüme modelleri yapılan araştırmada Klasik büyüme modeli, Harrod-Domar büyüme modeli, Neo-klasik (Slow) büyüme modeli, İçsel büyüme modeli olarak dört başlık altında incelenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde; sanayileşme kavramı, sanayileşme kavramını etkileyen faktörler, sanayileşme stratejileri ve sanayinin gelişim süreci, kentleşme kavramı, kentleşme kavramını etkileyen faktörler, ekonomik büyüme kavramı, ekonomik büyümenin modelleri açıklanmış, sanayileşme, kentleşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ifade edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde; BRIC-T ülkeleri olarak isimlendirilen Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Türkiye ülkeleri için sanayileşme, kentleşme ve ekonomik büyümenin gelişim süreçleri yıllar bazında incelenmiştir. 1990-2017 yılları arasında Dünya Bankası'ndan (World Bank) alınan verilere göre söz konusu ülkelerdeki sanayileşme, kentleşme ve ekonomik büyüme ve gelişim süreçlerine ilişkin ilgili açıklamalar yapılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde sanayileşme ve kentleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi BRIC-T ülkeleri için panel veri analizi ile incelenmiştir. Analizde yapılan panel veride Pasaran ve Yamagata (2008) Homojenlik Testi, Birinci Nesil Durağanlık Testleri, Yatay Bağımlılığı Testleri, İkinci Nesil Birim Kök Testi, Carrion-i Sivestre vd., (2005) PANKPSS Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi, Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Basher ve Westerlund (2009) Testi, Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini, Kısa Dönem Analizi: Hata Düzeltme Modeli, Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Analizi testleri yer almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SANAYİLEŞME KENTLEŞME VE EKONOMİK BÜYÜMENİN KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVESİ

Bu bölümde sanayileşme, kentleşme ve ekonomik büyüme kavramlarının kavramsal ve teorik çerçevesi hakkında bilgi verilecektir.

1.1. Sanayileşme Kavramı

İktisat literatüründe en genel ifade ile sanayi hammaddenin ve ara malların bilgi, beceri ve teknolojiye dönüştürülmesi olarak tanımlanmaktadır. Sanayi kavramı çerçevesinde yönetsel ve teknik anlamda bilgi düzeyinin yükseltilmesi ve ekonomik kurumların gelişmesine ortam hazırlanması amaçlanmaktadır (Sağır, 2011: 2). Sanayi bir başka ifade ile de hammaddelerin kullanıma hazır hale getirilerek işlenmesi ve üretilmesi olarak ifade edilmektedir (Koç vd., 2018: 17). Sanayileşme sürecinde; doğal kaynakların, sermayenin, teknolojinin ve insan kaynaklarının varlığı ve söz konusu üretim faktörlerinin etkili ve verimli olarak yönetilmesi önem taşımaktadır. Sanayileşme kavramı tarım toplumundan sanayi toplumuna geçerek refah seviyesi yükselen ülkelerdeki ekonomik kalkınma süreçlerinin gelişme düzeyleri hakkında bilgiler vermektedir (www.ekonomikyorumlar.com.tr).

Sanayi sektörü ekonominin temel sektörlerinden birisini oluşturmaktadır. Sanayi sektörünün faaliyetlerini hammaddenin ürünlere dönüştürülebilir kısmında yer alan sınıai faaliyetler oluşturmaktadır. Büyük, orta ve küçük ölçekli işletmelerin gerçekleştirmiş olduğu iktisadi faaliyetler ve etkinlikler sanayi sektörünün konusu içerisinde değerlendirilebilmektedir. Sanayi sektörü içerisinde en önemli alt sektörlerden birisi olarak değerlendirilen imalat sanayinin istihdam durumu ve üretim hacmi olarak diğer ülkelerle kıyaslandığında en büyük paya sahip olduğu görülmektedir (Koç vd., 2018: 87-88).

Hoffman iktisadi büyüme sanayi sektörü kapsamında sanayide gelişmeyi aşama aşama açıklanmaktadır (Kaynak, 2007: 177-178):

- 1. Aşama: Tüketim malları sanayilerinin hakimiyeti altındadır.
- 2. Aşama: Sermaye malları sanayilerinin gittikçe önem kazanması ve net hasıla yönünden tüketim malları sanayilerinin neredeyse yarısına yakını üretilir hale gelmesidir.

- 3. Aşama: Tüketim malları sanayileri ile sermaye mallarının dengede olduğu ve sermaye malları sanayilerinin tüketim malları sanayilerinden daha hızlı genişleme gösterdiği aşamadır. Tüketim malları sanayilerinin net hasılasının sermaye malları sanayilerinin net hasılasına oranının gittikçe düştüğü bu eğilim birçok ülkede gözlenmektedir.

Sanayi sektörünün gelişmesiyle birlikte tarım ve hizmet kesimlerine talep yaratarak, söz konusu sektörlerde gelişmelerin sağlanması mümkün olacaktır. Tarım ve hizmet kesimlerine ilişkin talep yaratma sürecinin iki boyutta gerçekleşeceği ifade edilmektedir. Bunlardan ilki geliri artan sanayi kesimi çalışanları, söz konusu ürünleri daha yüksek miktarda talep etmeye yöneleceklerdir. Buna ilaveten, tarım kesiminin üretimini girdi olarak kullanacak olan sanayi tarımda üretim, gelir ve istihdamın artmasına olanak sunacaktır (Durman ve Önder, 2006: 7).

Sanayileşme kavramı, yeni, modern, sofistike ekipman ve tekniklerin mevcut ve yeni mal ve hizmetlerin üretimine tanıtılması ve uygulanmasını ifade etmektedir (Aboagye ve Nketiah-Amponsa, 2016: 300). Sanayileşme kavramı birçok gelişmiş ülke bakımından “yapısal değişim” olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu durumda sanayileşme ile birlikte Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içinde tarım kesiminin payında azalma sanayinin payında ise artma hedeflenmektedir. Sanayileşmenin bir sonucu olarak ülkenin dış ticaretinde de tarımdan sanayiye doğru bir değişim ortaya çıkmaktadır. Söz konusu değişimdeki amaç reel GSMH’deki büyüme oranının olabildiğince yükseltilmesidir (Seyidoğlu, 1999: 609).

Tablo 1.1: Sanayileşme Dönemleri ve Toplumsal Yapıdaki Dönüşümler

Aşamalar Karakteristik	Sanayileşme Öncesi “Zirai” Ülke	Sanayileşmiş Ülke	Sanayileşme Sonrası “Bilgi Toplumu”
Ekonomide öncü olan sektör	Tarım sektörü	Sanayi sektörü	Hizmet sektörü
Egemen teknolojilerin Yapısı	Emek-yoğunluğu ve doğal kaynaklara dayalı olması	Sermaye -yoğunluğu	Bilgi –yoğunluğu
Başlıca kullanılan tüketim malları	Gıda ve el yapımı giysi, dokuma	Endüstriyel mallar	Bilgi (bilişim) hizmetleri
Başlıca üretim süreçlerinin yapısı	İnsan-doğa arasındaki etkileşimin olması	İnsan–makine arasındaki etkileşimin olması	İnsan-insan arasındaki etkileşimin olması
Ekonomik refahın büyümenin en büyük etkeni	Doğanın verimliliği (toprağın verimi iklim,biyolojik kaynaklar)	Emeğin verimliliği	İnovasyon (yenilikçilik) / entelektüel verimlilik

Kaynak: (Soubbotina, 2004: 67)

Tablo 1.1.’de sanayileşme dönemlerinin aşamaları gösterilmektedir. Sanayileşme öncesi ülkelerde karakteristik özelliklere göre öncü sektör tarım sektörü olmaktadır. Egemen teknolojinin yapısı emek- yoğun yani üretime dayalı doğal kaynakların ön planda olduğu bir sistem benimsenmektedir. Sanayileşme öncesi ülkelerde, ülkenin büyümesinde en önemli faktör doğanın verimliliği olmaktadır. Tüketim malları olarak gıda ve el yapımı giysi, dokuma ön plandadır. Üretim süreçlerinin yapısına bağlı olarak insan-doğa arasındaki etkileşimin olması söz konusudur. Sanayileşmiş ülkelerde ise daha çok öncü sektör sanayi olmakla birlikte egemen teknolojilerin yapısı ise sermaye yoğun mallardan oluşmaktadır. Başlıca tüketilen mallarda endüstriyel mallar söz konusu iken başlıca üretim süreçlerinin yapısı ise insan ile makine etkileşimine dayalıdır. Ayrıca ekonomik refahın büyümenin en büyük etkeni olarak emekte verimliliğin olması söz konusudur. Sanayileşme sonrasında ise bilgi toplumuna geçiş olmuştur. Yükselen teknoloji ile birlikte üretimdeki artışlar sonucu ekonomide öncü olan sektör hizmetler sektörü haline gelmiştir. Egemen teknolojilerin yapısı bilgi yoğun olup başlıca tüketim malları ise bilgi hizmetleridir. Üretim süreçlerinin yapısı

ise insan-insan etkileşimine bağlıdır. Ekonomik refahın büyümenin en büyük etkeni olarak entellektüel verimlilik etkili olmaktadır.

Sanayileşme denildiğinde sanayileşmiş olan toplumlar temel alınarak buradan türetilen bir takım nicel göstergeler kullanılmaktadır. Sanayileşme söz konusu ülkelerin sınai üretimi, istihdamı, üretim ölçeği, sermayede yoğunluğun olması, teknoloji vb. ekonomik sistemin temel göstergelerinde zaman sürecinde meydana gelen olumlu değişmelerin sonucu olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda ekonominin nicel göstergelerinde sağlanan artışlar sanayileşmenin ve toplumsal gelişmenin bir göstergesi olarak alınırken sanayileşme sorunu da bu süreçte geri kalmış ülkelerin sanayileşmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farkını kapatabilecek bir büyüklüğe ulaşma ve bu ülkeleri yakalama sorununa dönüşmektedir (Eser, 1993: 15).

Sanayileşme kavramıyla birlikte birçok değişim ve dönüşüm beraberinde gelmektedir. Toplumsal yapılardaki sanayileşme süreçlerinin öncelikli olarak bireylerin yaratılış süreçleri ile başladığı belirtilmekte ve insanoğlunun kendisini doğal yaşama karşı koruyabilmek amacıyla yeni savunma aletlerini bulması ve geliştirmesi ekseninde sanayileşme süreçlerinin öncelikli olarak gelişimine katkı verildiği açıklanmaktadır. Buna ilaveten tekerleğin kullanılmasının taşımayı hızlandırması, demirin bulunması, fizik, kimya, matematik gibi bilimlerin gelişmesiyle birlikte sanayileşme süreçlerinin gelişmesine yönelik faaliyetlerin gerçekleştirildiği bilinmektedir (Emmioğlu, 2010: 123).

Sanayi Devrimi emek gücüne dayanan üretim tarzından makine gücünün etkin olduğu üretim tarzına geçilmesi süreci olarak bilinmektedir. Büyük değişim ve dönüşümleri beraberinde getiren bu süreç 18. yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkmaktadır. Sanayi Devriminin üretim çapında görülen büyük ölçekli artışları beraberinde getirmesi, ekonomik büyüme süreçlerinde önem teşkil etmesini de beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda Sanayi Devrimi ile birlikte beraberinde üretim sayıları ve çeşitleri artmış, daha fazla istihdam olanakları beraberinde gelmiş, faaliyette bulunan işletme sayılarının artmasına paralel olarak müşteri sayılarında artışlar görülmüştür (Küçükkalay, 1997: 52-53). 1765’te James Watt’ın ilk olarak buharlı makineyi bulmasıyla başlayan Sanayi Devrimi kitlesele üretimin gerçekleşmesine olanak tanımıştır. 1870 yılında elektriğin demir üretiminde girdi olarak kullanılmasıyla ise 2. Sanayi Devrimi olarak adlandırılan süreç devam etmekle birlikte 1940 yılında ise Fordist üretim sistemi ile gündeme gelmektedir. Fordist üretim sistemiyle kitle

üretim dönemi gündeme gelmiş ve 1980 yılından günümüze esnek üretim sistemi ve bilgi toplumu aşaması süreçlerini beraberinde getirmektedir (Dinler, 2015: 314-315).

Sanayi Devrimi birçok değişimi ve dönüşümü beraberinde getirmiş ve kısa sürede Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'ya yayılan Sanayi Devrimini beraberinde getirmiştir. Sanayi Devrimi hızlı teknolojik değişimler beraber gelişimlerin ekonomik ve sosyal değişimlerin ürünü haline gelmiştir. Hızlı gelişme sürecinde karşılaşılan başlıca nedenler aşağıda maddeler halinde gösterilmektedir (Ongun, 2009: 1; Durman ve Önder, 2006: 5; MÜSİAD, 2017: 31):

- El emeğinin makine gücüyle ikame edilmesi sonucu ve bilimsel buluşların da katkısıyla üretim miktarını hızlı bir şekilde artırması,
- Pamuklu dokuma, çelik, demiryolu ve buharlı gemi üretimindeki hızlı artışın sonucu atölye üretiminden fabrika üretimine geçilmesi,
- Merkantilizmin etkisi altın ve gümüş stoklarını artırmasının ticari sermayeyi güçlendirmesi ve sanayileşme sürecini hızlandırması,
- Sanayinin gelişmesi sonucu sanayi şehirlerinin doğması,
- Üretim araçlarından yoksun ve ücret karşılığı bir sınıfın ortaya çıkması,
- Yatırım için gerekli olan sermaye birikimi,
- Kentleşmeyle birlikte artan mamül talebi,
- Ulaşım olanaklarının gelişmesi,
- Büyük ölçekli sınai işletmelerde işlenebilecek boyutta hammadde ve enerji kaynağı arzının sağlanması ve
- Mekanik, hidrolik ve metalurji gibi alanlarda geçen yüzyıllar içinde meydana gelen bilgi birikimidir.

Sanayileşme ve sanayileşme faktörünü öne çıkaran unsurlar, teknolojik değişimleri de beraberinde getirmiştir. Makine gücüne geçilmesiyle beraber seri üretimlerde artışların gerçekleşmesine paralel olarak finansal sistemlerin de güçlendiği görülmektedir.

Sanayi Devriminin kısa bir zaman diliminde önemli sonuçları beraberinde getirdiği görülmektedir. Bunlardan bazıları aşağıda ifade edilmektedir (Güran, 2012: 146-147; Büyükbacı vd., 2013: 48-49; Budak ve Budak, 2016: 24);

- Nüfus çok hızlı oranda artmaya başlamış,

- Batı dünyasının hayat düzeyinin yükselmesi sonucunda daha önceki toplumlar elde edemediği lüks mallara sahip olmuş,
- Batı dünyasında kırdan kente göçün hızlanmasıyla batı dünyası şehir toplumu haline gelmiş,
- Teknolojik gelişmeyle birlikte üretim sürecinde genişleme olması sonucu gelir ve servet miktarlarında önemli değişimler meydana gelmiş,
- Yeni kıtaların keşfedilmesi sonucunda buradaki zenginliklere ulaşılması ve sermaye birikiminin artması elinde sermaye tutanların güçlenmesine yol açmış,
- Sermaye sahiplerinin meydana getirdiği yeni sosyal mesleki sınıflar ortaya çıkmış,
- “Üretim yaparak daha çok ilerleme düşüncesi” hakim olmuş ve
- Fabrikalarda artan işgücü gereksinimleri eski sistemde usta-kalfa-çırak düzeninde çalışanların “nitelikli iş gücü” ve kırsal kesimden fabrikalarda çalışmak üzere kentlere göç eden kişilerin “niteliksiz iş gücü” olarak istihdam edilmesine yol açmıştır ve buna bağlı olarak da sosyal yapıda “işçi sınıfının” ortaya çıkmasıyla bir değişim yaşanmıştır.

Sanayi Devrimiyle birlikte görülen gelişmelerle birlikte artan makineleşme olgusu üretim miktarlarının artmasına neden olmuştur. Bu kapsamda sanayileşme kavramı ülkelerin ekonomik gelişimlerinde önemli bir rol üstlenmiştir (Emmioğlu, 2010: 123). Sanayi Devrimi’ni ortaya çıkartan nedenlerle birlikte, sanayi devriminin beraberinde getirmiş olduğu unsurlar hakkında da açıklamaların yapıldığı görülmektedir. Bu kapsamda, sanayileşme kavramı her ne kadar gelişmişliği ifade ediyor olsa da, Sanayi Devrimi’nden sonra sanayileşen ülkelerde ortaya çıkan olumlu gelişmeler yanında olumsuz gelişmelerin de ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Bu dönemde işçi yapısında meydana gelen değişimler görülmüş ve çocuk işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Diğer olumsuz gelişmelerden birisini de, sanayileşmenin meydana getirdiği hammadde ihtiyacına bağlı olarak pazar bulma çabası ile hızlı sanayileşme sürecine giren devletlerin daha yoğun sömürgeci politikaları izleme çabalarını ortaya çıkarması düşüncesidir. Sanayi Devrimi aynı zamanda çevre felaketlerinin başlangıcı olarak algılanmaya başlanmış, bu kapsamda küresel ısınmanın sorumlularının sanayileşmiş ülkeler oldukları açıklanmıştır (Ünal, 2010: 9-10).

Sanayileşme hareketleri; insanoğlunun var olmasıyla birlikte başlamış, Sanayi Devrimi süreciyle gelişme göstermiş ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle birlikte gelişme

sürecini hızlandırmıştır. Ülkelerin teknolojik gelişim süreçlerinde yaşamış oldukları değişim ve dönüşümler, söz konusu ülkelerin sanayileşme hareketlerini beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda sanayileşme hareketlerinin olumlu gelişmeler meydana getirdiği gibi birtakım olumsuz gelişimleri de beraberinde getirmesinden bahsedilmektedir.

1.1.1. Sanayileşme Kavramını Etkileyen Faktörler

Sanayileşme süreçlerinin gelişmesinde sermaye, enerji ve hammadde, teknoloji, ulaşım ve pazarlama olanakları ile insan kaynakları gibi faktörlerin etkili olduğu ifade edilmektedir. Aşağıda söz konusu faktörlerin sanayileşme süreçlerinin gelişimine olan etkisi açıklanmıştır.

1.1.1.1. Sermaye

Mal ve hizmet üretiminde kullanılan makine, teçhizat, yapı, arazi ve aletler sermaye olarak adlandırılmaktadır. Sermaye insanlar tarafından üretilmiş bütün üretim araçlarını kapsamaktadır. Üretimde emeğin verimliliğini artıran her çeşit alet, makine, teçhizat, bina ve malzeme sermaye kapsamında değerlendirilmektedir. İktisatçılara göre sermaye kavramı; reel, fiziksel ve emekle üretilen varlıklar olarak ifade edilmektedir (Parasız, 2004: 12).

Sanayileşmek isteyen ve ekonomik anlamda kalkınma ve büyüme alanı geliştirmek isteyen toplumların ilk olarak ihtiyaç duyduğu şey sermaye faktörüdür. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere bakıldığında ülkelerin ekonomik anlamda yoksulluklarının en önemli sebebi yeterli sermaye donanımına sahip olamamalarıdır. Yeterli sermaye birikimine sahip olamayan ülkelerde ihtiyaç duyulan sanayileşme ve kalkınma anlamında yatırımlar yapılamamaktadır. Bu sebeple sermaye birikimi faktörünün önemli olduğu ifade edilmektedir. Sermayenin oluşumunda aynı zamanda tasarrufların önemli olduğu bilinmektedir. Gelirin tamamını tüketime ayırmak yerine bir kısmının tasarruf edilerek sermaye birikimine ilave edilmesi gerekmektedir. Sermaye faktörü özel kişilere göre, ekonomistlere göre ve iş adamlarına göre olarak üç farklı şekilde incelenmektedir (Durman ve Önder, 2006: 20);

- *Özel kişilere göre sermaye faktörü:* Konut, tüketicinin sermayesi, bankadaki para ve eldeki menkul değerden oluşmaktadır.
- *Ekonomistlere göre sermaye faktörü:* Ulusal sermayeden oluşmaktadır. Ulusal sermaye de; Altın ve yabancı dövizler, yabancı ülkelerdeki net aktifler, sosyal

sermaye sahiplerinin oturduğu konutlar üretim faktörü olarak sermayeyi kapsamaktadır.

- *İş adamlarına göre sermaye faktörü:* Pay senetleri, hazine bonoları, likit sermaye, net borç bakiyesi, fabrika ve teçhizattan oluşmaktadır.

Sermayenin meydana gelmesi üretim artışını da beraberinde getirmektedir. Sermayenin üretimin artırılmasında ve dolayısıyla yaşam standartlarının yükselmesinde önemli rol oynadığı bilinmektedir. Sermaye kullanımı artıkça toplum üç noktada kazançlı hale gelmektedir. Bunlar (Parasız, 2008: 219):

- Toplumda kullanılan mallar artmakta,
- Toplumda yeni yeni malların üretimi mümkün olmakta ve
- Halkın daha fazla mal üretimi yerine boş zamanı artmaktadır.

Sanayi tesislerinin giderek hacminin artış göstermesi ve bu duruma bağlı olarak makineleşmenin artması sonucu söz konusu sanayi faaliyetlerindeki girişimlerde sermaye faktörünün önem kazandığı görülmektedir. Günümüzde giderek önem kazanan sermaye faktörü parasal sermaye ve fiziki sermaye olarak iki başlık altında incelenmektedir. Parasal sermaye hareketli bir kavram olarak ifade edilirken fiziksel sermaye ise sabit bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Bankacılık sisteminin ilerlemesi ülkenin içinde ve uluslararası boyutta da sermayeye hareketlilik kazandırmaktadır (Yaşar, 2005: 58).

İşletmelerin yapacakları yeni yatırımlarda, karlı bir duruma geçmeyi hedeflediklerinde veya karlı bir duruma geçinceye kadar gereksinim duydukları fon ihtiyacı parasal sermaye olarak adlandırılmaktadır. Fiziksel sermaye kavramı içerisinde; binalar, makineler, bilgisayarlar, taşıtlar gibi bireylerin ya da firmaların sahip oldukları varlıklar yer almaktadır. İşletmeler, fiziksel sermayeyi diğer faktörlerle birleşerek mal ve/veya hizmet üretiminde kullanılmaktadırlar. Fiziksel sermaye firmalar tarafından satın alınmakta, inşa ettirilmekte veya kiralanmaktadır. Örneğin; insanların oturdukları evler kamu sermayesi olarak okullar yollar ve askeri araçlarda fiziksel sermaye olarak ifade edilmektedir. Bireyler evlerinde oturmakla fayda elde etmektedir. Eğitim, ulaşım, güvenlik gibi kamu sermayesi hizmet üretimine katkı sağlamaktadır. Fiziksel sermayenin önemli bir özelliği yıllarca süren kullanımının olmasıdır (Yıldırım vd., 2012: 244-245).

1.1.1.2. Enerji ve Hammadde

Modernleşmenin göstergesi olarak ifade edilen kentleşme ve sanayileşme kavramları ekonomiler geliştikçe ortaya çıkmaktadır. Ekonominin temeli tarım ekonomisinden üretime geçtikçe, kentsel alanlarda yaşayan birey sayısı artmakta ve artış gösteren GSYİH'nın paylaşılan değeri olarak sanayinin katma değeri artış göstermektedir. Söz konusu modernizasyon süreci gelir ve yaşam standartlarındaki artışlarla ilişkilendirilirken, enerji kullanım düzeyleri üzerinde de önemli artışlar meydana gelmektedir (Sadorsky, 2014: 394). Enerji ülkelerin gelişiminde ilerlemeyi sağlayan ve değişimi beraberinde getiren önemli bir faktör olarak ifade edilmektedir. Yaşamın her alanında bulunan enerji faktörü geçmiş dönemlere bakıldığında fosil kaynaklardan kömür ve petrol olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise yenilenebilir ve dönüştürülebilir (rüzgar, güneş, hidrolik vb.) olarak üretilmekte ve tüketilmektedir. Enerji kaynakları kullanışlarına göre dönüştürülebilir olma özelliğine göre iki başlık altında incelenmektedir Kullanışlarına göre (Koç vd., 2018: 87);

- Tüklenen (yenilemez) enerji kaynakları,
- Tüklenmez (yenilenebilir) enerji kaynaklarıdır.

Dönüştürülebilir olma özelliğine göre;

- Birincil enerji kaynakları,
- İkincil enerji kaynaklarıdır.

Endüstri işletmesinin mal üretebilmek için gereksinim duyduğu en önemli faktörlerden birisi de hammaddedir. Hammaddenin üretilmesinde hammaddenin kurulduğu yere yakın olan ve güvenilir yerin seçilmesi önem teşkil etmektedir. Örneğin; 6 ton şeker pancarından ancak bir ton şeker elde edildiği düşünülürse bir şeker fabrikasının pancar ekim alanlarına yakın yerde kurulma gereği açıkça ortaya çıkmaktadır. Çabuk bozulan (et, süt, sebze) gibi hammaddeler kullanılıyorsa yine kuruluş yerini etkileyecektir. Hammadde kuruluş yerinin seçiminde belirleyici bir gösterge olmakla birlikte birden çok hammadde kullanan işletmeler açısından tercih güclüğü yaratabilmekte ayrıca demir yolu taşımacılığı ile hammadde sağlanması mümkün ise bu etken önemini önemli bir ölçüde yitirebilmektedir (Sabuncuoğlu ve Tokol, 2011: 130).

1.1.1.3. Teknoloji

Sanayileşme faktörlerinden olan söz konusu kavram üretimde gerekli olan ve uygulanan tüm tekniklerin ve deneyimlerin tamamı olarak tanımlanabilmektedir. Malların

ve hizmetlerin üretim planlamasından dağıtımının gerçekleştirilmesi kadar uygulanan tüm teknik ya da yönetsel yöntemleri ve bilgileri kapsamaktadır. Gelişmiş ülkeler yeni teknolojiler geliştirebilmek için kaynakların daha fazlasını araştırma-geliştirme (Ar-Ge) harcamalarına ayırmaktadır. Bir ülkenin Ar-Ge 'ye verdiği önemi gösteren en sağlıklı kıstas, söz konusu ülkenin Ar-Ge için yaptığı Gayrisafi Araştırma Geliştirme Harcamalarının (GSAGH) o ülkenin "Gayrisafi Yurt İçi Hasılası" (GSYİH) içerisindeki payıdır. Ar-Ge'ye aktarılan kaynakların reel milli gelir içindeki payı ne kadar yüksek olursa ülkelerin yeni teknolojiler geliştirmesi o denli yüksek olmaktadır. Bu durumda gelişmekte olan ülkeler ancak gelişmiş ülkelerde geliştirilen teknolojileri transfer edebilmektedir (Dinler, 2015: 623). Teknolojik gelişme üretimde yeni ve daha verimli yöntemler geliştirilmesini ifade etmektedir. Örneğin; tarlanın saban yerine modern tarım makineleriyle işlenmesi, üretimde verimliliği büyük ölçüde artırarak aynı toprak parçasından daha fazla ürün alınmasını sağlamaktadır. Üretim faktörlerinde herhangi bir değişiklik olmazken sadece teknolojik yeniliklerin gerçekleştirilmesi sanayileşme faktörleri içerisinde değerlendirilmekte, bu durum aynı zamanda ekonomik büyüme üzerine önemli katkılar sunmaktadır (Erdoğan, 2008: 268).

İktisatçılar Sanayi Devrimiyle başlayan ve hızlanan yeni buluşların üzerine araştırmalar yaparak teknolojinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini belirlemişlerdir. İktisat bilimci olan Marx ve Schumpeter, kapitalist ekonomik düzende yenilik ve yaratıcılığın ülkelerin rekabetçi başarısında önem teşkil ettiğini, bu durumun da kalkınma süreçlerine katkı vereceğini ifade etmişlerdir (Taban, 2011: 22).

Yeni ürünler ve hizmetler ile yeni üretim teknolojilerinin geliştirilmesi, teknolojik ilerlemelerin ekonomik süreçlerdeki en dikkate değer faktörü olarak bilinmektedir. Mal ve hizmet piyasasında gerçekleştirilen yeniliklere bağlı olarak ilave talep artışları görülmekte, söz konusu ürünü/hizmeti geliştiren işletmelerin kar marjlarının artması ve böylece üretim miktarlarının pozitif olarak etkilenmesi beraberinde gelmektedir. Kar ve üretim artışı arasındaki söz konusu ilişki nedeniyle üretim (büyüme süreci) gelişen bir özellik göstermektedir. Teknolojik yenilikler sayesinde üretilen yeni mal ve hizmetler sadece çıktı değil aynı zamanda girdi niteliğine de sahiptirler. Örneğin bilgisayarlar hem çıktı hem de üretim sürecinde girdi olarak değerlendirilebilmektedir. Üretim sürecinde girdi olarak kullanılan modern teknoloji ürünleri emeğin verimliliğini artırarak firma ve dolayısıyla

genel ekonomi düzeyinde üretim miktarının artmasına katkı sağlamaktadır (Orhan ve Erdoğan, 2010: 568).

Sanayisi gelişmiş ülkelerde teknoloji ve ölçek sorunları diğer sanayileşme sürecini geliştiremeyen ülkelere kıyasla daha rahat bir şekilde çözümlenebilmiştir. Bu ülkelerde yaratıcı ürün ve hizmetler küçük ölçekli işletmeler tarafından da üretilerek piyasaya sunulabilmiştir. Günümüzde yeni teknolojik ürünlerin gelişmesine bağlı olarak makineleşme ve otomasyon süreçlerinin gelişmesi, verimlilik düzeylerinin yükselmesi hedeflenmektedir. İşletmelerin kuruluş aşamasına bağlı olarak ölçeklerini genişletmeyi amaçladıklarında, teknolojik ilerlemelerin neticesinde bünyelerindeki sermaye emek oranının gelişme gösterdiği ifade edilmektedir. Söz konusu süreçlerde, işletmeler tarafından sermaye yoğun tekniklerin daha fazla tercih edildiği dikkat çekmektedir. Buna ilaveten sanayileşme çabası içerisinde olan az gelişmiş ülkelerde önemli teknoloji problemlerinin yaşandığı da görülmektedir. Söz konusu az gelişmiş ülkelerde mevcut faktör donanımları olarak isimlendirilen sermayenin yetersiz, işgücünün ise gereğinden fazla olması, bu faktörler ile ileri teknoloji arasında uyumsuzlukların yaşanmasına neden olmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin teknoloji yaratmalarındaki sorunlar, bu ülkelerin gereksinim duydukları teknolojiyi bu alanda gelişme göstermiş diğer ülkelerden karşılamak zorunluluğunu beraberinde getirmektedir (Han ve Kaya, 2010: 68-69).

Günümüzde, küreselleşen piyasaların Endüstri 4.0 süreçleri işletmelerin birbirilerine rekabetçi üstünlükler sağlamak, piyasalara daha seri ürünler çıkarabilmek için esnekliği artırmak ve maliyetleri azaltmak amaçlarıyla teknolojiyi tercih edecekleri ifade edilmektedir. Söz konusu durumda kaynakların tükeniyor olması, dünyada yaşam ömrünün azalması yönünde toplumun kaygılarına bağlı olarak Endüstri 4.0 süreçlerinin ilerlemesi beraberinde gelmiştir. Günümüzde endüstri 4.0 süreçlerinin getireceği söz konusu yeniliklerin ve ilerleyen teknolojinin sürdürülebilirlik kavramının gelişmesine de katkı sağlayabileceği belirtilmektedir (Pamuk ve Soysal, 2018: 5). Sürekli gelişen ve değişim gösteren teknoloji, sanayide üretkenliğin özellikle 18.yy sonlarından günümüze gelişme göstermesini beraberinde getirmiştir. Buhar gücünü kullanarak çalışan makineler, elektriğin üretimde kullanılması ve 1970'li yıllardan günümüze yaygınlaşan robotlu otomasyon sistemleri, teknolojinin üç aşamalı süreçte gelişme göstermesini gündeme getirmiştir. Günümüzde ise dijital teknolojiler ekseninde gelişme gösteren akıllı robotların olması, büyük veri, nesnelerin interneti, yenilikler, sanayi/endüstri 4.0 kavramının gelişmesiyle

sonuçlanmıştır. Günümüzde Endüstri 4.0 uygulamaları, sanayileşme süreçlerinin ilerlemesinin hızlı gerçekleşmesine, kalitesinde yükselme ve daha verimli bir sanayileşme sürecine zemin hazırlamıştır (TUSİAD, 2016: 13). Endüstri 4.0'ın sanayileşme sürecine zemin hazırlamasının sonucu olarak sanayi sektörlerinin özellikleri bakımından da farklılıklar görülebilmektedir. Buna göre; otomotiv ve gıda sektörü gibi sanayi kuruluşlarında endüstrilerin yüksek miktarda esnekliklerden yararlanması mümkün olabilecek, yarı iletkenler ve ilaç sektörü gibi yüksek kaliteye odaklanan endüstrilerde hata oranlarındaki azalmalar meydana gelebilecektir (MÜSİAD, 2017: 103).

1.1.1.4. Ulaşım ve Pazar

İşletmeleri pazara bağlayan ulaştırma sistemleri ve taşıma ücretlerinin sanayileşme süreçlerindeki önemi büyüktür. Ulaştırma sistemlerinin yetersizliği veya taşıma ücretlerinin yüksekliği nedeniyle malların satılacağı tahmin edilen pazarlara yakın yerlerin işletmeler tarafından kuruluş yeri olarak seçilmek zorunda kaldığı bilinmektedir. Çeşitli bölgelere dağıtılmış depolar veya satış şubeleri müşterilere iyi olanaklar sunmakla birlikte bunların işletme masrafları yüksek olmaktadır. Örneğin; GSM operatörleri sektöründe bölgelere ve ilçelere kadar satış temsilciliklerinin kurulduğu görülmektedir. Çabuk bozulan malları üreten ve aynı zamanda söz konusu malların satışını yapan işletmeler, perakendeci ve toptancı işletmeler genellikle tüketim pazarlarına yakın veya tüketim pazarlarının içinde kurulmaktadır. İşletmelere hammadde, malzeme veya tamamlanmış mallar sunan fabrika ve imalathaneler, ilişkide oldukları büyük işletmelerin yakınına kurulmaktadır (Soyşekerci ve Erturgut, 2011: 81).

Üretilen malı satmak amacı olan sanayi sektöründe üretilen malın tüketici kesime ulaştırılması ayrıca hammaddenin fabrikaya taşınması sanayilerin yer seçiminde önemli bir etken olmaktadır. Teknolojik gelişmeler hızlı ve modern ulaşım araçlarının yapımını sağlayarak hem hammaddenin sanayiye hem de mamul maddenin tüketiciye daha kolay ve sağlıklı bir şekilde ulaşmasını sağlamıştır. Söz konusu mesafeyi azaltma arzusu günümüzde sanayileşmenin yer seçiminde etkili olan faktörlerden biri veya birkaçı etken olduğunda çok önemli olmamaya başlamıştır. Ulaşım imkanlarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması sanayinin gelişiminin önemli bir faktörüdür. Günümüzde Türkiye'ye bakıldığında ulaşımın kolay olduğu yerlerde sanayinin gelişmiş olması dikkat çekmektedir. Türkiye'nin tarihi İpek Yolu üzerinde olması, günümüzde doğu-batı arasındaki ulaşım güzergahlarının merkezinde olması gibi nedenlerle günümüzde hızlı bir şekilde gelişen Kayseri ayrıca Türkiye'nin en

işlek kara, demir ve deniz yolu üzerinde yer alan Kocaeli ve Sakarya sanayileşmelerini ulaşım faktörüne dayalı olarak gerçekleştiren illerin başında gelmektedir. (Ünal, 2010: 109-111).

İşletmelerin kuruluş yeri seçiminde izlenen sanayileşme stratejileri de önem arz etmektedir. Sanayi Devrimini yaşayan günümüz gelişmiş ülkeleri liberal bir politika izlerken dışa açılmış olup ucuza ürettikleri fabrikasyon ürünleri tüm dünyaya satarken gereksinim duydukları hammaddeleri ithal etme yoluna gitmişlerdir. Bu ülkeler, hammadde satın aldıkları ülkeleri kendilerine bağımlı hale getirerek ucuz ve sürekli hammadde teminini garanti altına almışlardır. Söz konusu liberal politikalar, ulaşım kolaylığı nedeniyle liman kentlerini ön plana çıkarmış, işletmelerin limanlara yakın bölgeleri tercih etmelerini beraberinde getirmiştir (Dinler, 1998: 73).

1.1.1.5. İnsan Kaynakları

Sanayileşme faktörlerinden olan aynı zamanda üretim faktörlerini de kapsayan insan kaynaklarında en zor kontrol edileni insan faktörüdür. İnsan kaynakları, işletmelerde bulunan en alt kademedен başlayarak en üst kademeye doğru yer alarak bütün çalışanları içinde bulundurmaktadır. İnsanların davranış biçimlerine bağlı olarak şekillenen söz konusu faktörde insanların davranış biçimlerinin daha öncesinde öngörülmesi zor olmaktadır. Buna ilaveten bu durumun beraberinde getirmiş olduğu belirsizlik halinin işletmelerin başarısında önemli rol oynadığı söylenebilir. İşletme faaliyetlerinde başarının mümkün olması ve işletmenin performans düzeyinin artırılması için insan kaynaklarının etkin ve verimli yönetilmesi gerekmektedir. Endüstri ilişkileri çalışanlarla yönetim (işveren) arasındaki bireysel ve toplu çalışma ilişkilerinin düzenlenmesi ve yürütülmesini kapsamaktadır. İnsan kaynakları yönetiminin görevleri arasında bireysel yeteneklerin gelişmesine imkan sağlaması iş yerinde çalışan insanların çalışma koşullarının düzeltilmesi, geliştirilmesi ve güvence altına alınması bulunmaktadır (Mucuk, 2005: 314-316).

1.1.2. Sanayileşme Stratejileri

Sanayileşme politikası İkinci Dünya savaşını izleyen yıllardan itibaren hem iktisat teorisine bağlı olarak hem de ulusalcı hükümetlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Dünya’da ülkelerin geneline bakıldığı zaman temel amaçlarından biri verimliliklerini artırmak olduğu ve söz konusu açıdan verimliliğin en yüksek olduğu sanayi sektörü ülkelerin kalkınmasında büyük önem arz etmektedir. Gelişmiş ülkeler verimlilik artışını yaptıkları Ar-Ge çalışmalarıyla, teknolojik anlamda ilerleme kaydederek, inovasyon ve yeniliklerle

gerçekleştirmektedirler. Gelişmekte olan ülkelere bakıldığında verimlilik artışının sağlanmasının gerçekleşmesi düşük verimli sektörlerden yüksek verimli sektörler doğru geçişi ile mümkün olmaktadır. Türkiye’de hızlı ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında amaç olarak kullanılan kaynakların aktarılmasıyla birlikte en yüksek olan sanayi sektörünün geliştirilmesi ön planda olmuştur (Sungur ve Ünlü, 2016: 1637).

1.1.2.1. İthal İkameye Yönelik Sanayileşme Stratejileri

İkinci Dünya Savaşından sonra sanayileşme çabası içerisine giren gelişmekte olan ülkeler sanayilerini geliştirebilmek adına gümrük duvarlarını yükseltip “ithal ikameci sanayileşme politikası” izlemek zorunda kalmışlardır. Söz konusu sanayileşme stratejisinin uyguladığı politikaya göre işletmeler dünya kalite standartlarının altında ürettikleri malları iç piyasada istedikleri fiyattan satabilecekleri için dışsal ekonomilerin ortaya çıktığı ve dolayısıyla iç talebin canlı olduğu bölgelere yığılmayı tercih etmektedirler. İthal ikameci sanayileşme politikaları ile ekonomilerini belirli bir gelişmişlik düzeyine çıkararak gelişmekte olan ülkeler dışarıya açılmak zorunda kalmaktadırlar. Dışa açık sanayileşme stratejisinin izlenmesi ise belirli bir düzeye erişen ekonomileri daha hızlı gelişme trendine girecek ve gelişmiş ülkelerle aradaki farkı kapanmaya başlayacaktır (Dinler, 1998: 73).

1980 yılı öncesi dönemde uygulanan ithal ikameye yönelik sanayileşme politikaları ekonomide dışa karşı bir korumacı görüşün olduğu ve korumacı politikaların izlendiği bilinen bir dönem olarak ifade edilmektedir. İktisat bilimi açısından söz konusu politikalar, korumacı görüş ve düşünceleri genel olarak iki grupta açıklamaktadır. Bunlar aşağıdaki gibi belirtilmektedir (Demirbaş, 2003: 235):

- Ülkenin savunması, yaşanan savaşlar, sosyal nedenleri açıklayan görüş ve düşünceler olmaktadır.
- Yeni kurulan sanayileri (bebek sanayileri) korumak, yerli işgücü istihdamına katkıda bulunmak, ödemeler dengesini sağlamak, devlete gelir sağlamak gibi düşünceleri ileri sürmektedir.

İthal ikameye yönelik politikaların 1950-1960 yılları arasında gelişmekte olan ülkeler tarafından benimsendiği görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme isteği içerisinde olma nedenleri aşağıdaki şekilde ifade edilebilmektedir (Tunç, 2014: 108):

- Sanayileşmenin beraberinde hızlı teknolojik gelişmeleri getirmesi,

- Sanayi ürün ihracatından elde edilen gelirin istikrarlı yani ticaret hadlerinin artış içinde olması,
- Sanayi ürünlerinin fiyat ve kazançlarının artış trendi içinde olması ve
- Ödemeler dengesi zorluklarının giderilmesini kolaylaştırmasıdır.

1.1.2.2. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejileri

1980 yılı ülkelerin sanayileşme sürecine bağlı olarak dönüm noktasını ifade etmektedir. Ülkelerde fiyatların hızlı bir şekilde artması, dış ödemede zorlukların olması durumunda mevcut rejimde köklü değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Bu dönemde ekonomik istikrar konusunda önlem alınması, kamu sektörünün daraltılması, piyasa mekanizmasının serbest olarak işlemesini öngörmüş ve sınai üretimlerin artırılması piyasa koşullarının etkisine bırakılmıştır. Söz konusu önlemler bir yandan planlama fikrinden vazgeçildiğini gösterirken diğer yandan da ekonominin dışa açılmasına ve uzun dönemde dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi öngörmektedir. Dışa açık ihracata dayalı bu sanayileşme modeli IMF ve Dünya Bankası tarafından ekonomik krize giren ve sanayileşmesi kesintiye uğrayan pek çok ülkeye önerilmiştir. Bu dönemde uygulanan istikrar ve yapısal uyum programları önceki dönemlerden farklı olarak yol açtığı yeni gelir ve kaynak dağılımı ile Türk ekonomisi dünya ekonomisine daha entegre bir yapıya kavuşmuştur (Kökocak, 2005: 127).

İhracata yönelik sanayileşme politikasının özünde serbest ticaret görüşüne dönülmesi belirtilmektedir. Söz konusu politikada ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda üretim yapmaları beklenmektedir. Başka bir ifade ile de ihracata yönelik sanayileşme politikasına “dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere uygun olan sanayileşme modeli” denilmektedir. İhracata yönelik sanayileşmede üretimin amacı dış piyasaya (uluslararası piyasaya) doğru olduğu için iç piyasada olan darlık engelini yok etmektedir. Üretim tesisleri optimum teknik kapasitesine bağlı olarak kurulabilmekte ve ölçek ekonomilerinden yararlanılmaktadır. İhracata yönelik sanayileşmede sektörleri dış piyasaların rekabetine hazırlamak gerekmektedir. Bu da ihracata yönelik üretim yapan sektörlerle vergi indirimi, vergi ve resim istisnası, fiyat desteği, vergi iadesi, ihracat teşviki, sübvansiyon gibi ticaret politikaları ile sektör desteklenmesi gerekir. Aksi taktirde ihracata yönelik üretim yapan sektörler uluslararası pazara girmeden piyasadaki çekilmek zorunda kalmaktadırlar (Tunç, 2014: 113).

İhracata dayalı kalkınma stratejisinde araçlar; makro düzeyde ve mikro düzeyde olmak üzere iki şekilde incelenmektedir. Makro düzeyde araçlar; dış ticaretin, mali kesim ve kamu kesimini liberalleştirmeye yönelik araçlardır. Ülkelerin sanayi mallarındaki ihracatında başarının artması için dışa dönük kalkınma politikalarının uygulanmaya konulması gerekmektedir. Söz konusu politikalara ilave olarak para kredi sistemindeki reformlar, verim artırıcı önlemler dış kaynakların ihracat sektörünü hızlandırabilmektedir. Mikro düzeydeki araçların da firmaların ihracatta başarılı olup olmadığına göre verilerek ihracat hedeflerine ulaşmayan firmaların ise cezalandırılması gerekmektedir (Yaşar ve Özcan, 2012: 392).

İhracata yönelik sanayileşme politikasını savunan iktisatçılar görüşlerini aşağıdaki gerekçelere dayandırmaktadır (Ongun, 2009: 59-60):

- İhracata yönelik sanayileşme stratejisindeki uzun dönem sürecinde kaynakların karşılaştırmalı üstünlüklerin öngördüğü doğrultuda rasyonel ve etkin tahsisini sağlanacaktır.
- İhracata yönelik sanayileşme stratejisinde uluslararası pazarlarda rekabeti esas alan yaklaşımı sayesinde iç piyasa tekelleşmeyi ve tüketicinin sömürülmesini önleyecek; firmaların sürekli olarak yeni teknikleri benimsemesi ve/veya geliştirmesi ise fiyatların azalmasını beraberinde getirecektir.
- İhracata yönelik sanayileşme stratejisinde dünya pazarları üretim yapan optimal ölçekli tesislerin kurulmasını sağladığı için işsizliğin azaltılması durumunda etkili olacaktır.
- İhracata yönelik sanayileşme kur ve özendirme politikalarıyla sektörler arası tarım sektörü aleyhine ayırım yapılmadığı için sektörler arası dengesizliği ve gelir farklılıklarını da azaltacaktır.
- İhracata yönelik sanayileşme gelişmekte olan ülkelerin başta gelen kronik sorunlarından birisi olan döviz darboğazını ortadan kaldırarak ülkelerin ithalat kapasitesini genişletecektir.

1.2. Kentleşme Kavramı

Kentleşme, kırsal nüfusun bir ülkenin kentsel merkezlerine büyük hareketini ve/veya kentsel nüfusun kentsel olmayan nüfusa veya toplam nüfusa göre büyüme oranındaki artışı tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Kentleşme süreci genellikle, kentsel faaliyetlere

ilişkin süreçlerde artan baskılar, altyapı, mal ve hizmet talebindeki hızlı artışlar gibi sonuçlarla ilişkilidir (Aboagye ve Nketiah-Amponsah, 2016: 299).

Kentleşme kavramı, bir ülkede gelir düzeyi rakamlarının yanı sıra, sosyo-kültürel, ekonomik gibi pek çok alanda ulaşılması hedeflenen ve beklenen seviyeye ulaşma süreci olarak ifade edilmektedir (Çetin, 2012: 294). Kentleşme olgusu; nüfusun kırsal alandan kentlere göç etmesi sonucunda toplam nüfusun payı içerisindeki şehirli nüfus payının yükselmesi olarak da açıklanmaktadır. Kentleşme sürecinin tarihsel açıdan büyük coğrafi hareketlilikleri, doğurganlık oranlarının düşme eğilimi, ortalama yaşam sürelerinin uzunluğu ve nüfusun yaşlanması gibi ekonomik ve sosyal değişimlerle ilişkilendirildiği bilinmektedir. Buna ilaveten kentler, kırsal ve kentsel alanlarda kalkınmanın ve toplumsal gelişmişlik seviyelerinin önemli faktörleri olarak değerlendirilmektedir (Akçakaya, 2016: 51). Kentleşme kavramı dar anlamda kentlerde yaşayan nüfusun sayıca artmasını açıklamaktadır. Buna ilaveten kentleşme kavramı sadece demografik unsurları değil, ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel sürecin de göstergesidir. Kentleşme kavramı ile amaçlanan; bireyleri kent olarak isimlendirilen yerlere çekmeye ilaveten onlara kentin yaşam biçimini benimsetebilmektir. Bu kapsamda kentleşme süreci kentsel mekanın ve toplumsal yaşamın değişim ve dönüşümü neticesinde sosyal, siyasal ve kültürel alanlardaki farklılaşmaları kapsamaktadır (Tunçer, 2015: 276).

Kentleşme kavramının ekonomik ve sosyal açıdan yansımaları bulunmaktadır. Ekonomik açıdan kentleşme; bireylerin yaşamlarını kente bağlı olan işlerle devam ettiriyor olmaları sonucunda oluşmaktadır. Sosyal açıdan kentleşme ise; kırdan göç eden bireylerin farklı konularda kentlere bağlı olarak davranış durumlarını değiştirmesini ve sosyo-kültürel değer yargılarını kentlere uygun olarak gerçekleştirmesini ifade etmektedir (Ulusoy ve Vural, 2001: 9).

Kentlerin ortaya çıkış sürecinde feodal toplum yapısı, kentlerin zayıflaması ve kırsal alanda örgütlenmeyi beraberinde getirmiştir. Geçmişten günümüze tarihsel süreçte bakıldığında günümüzdeki anlamıyla modern kentleşme kavramı Sanayi Devrimi'nden sonra ortaya çıkmaktadır. Yapılan araştırmalara göre kentleşme kavramı “Sanayi Öncesinde Kentleşme” ve “Sanayi Sonrasında Kentleşme” olarak iki şekilde ifade edilmektedir. Söz konusu süreçte kentlerin Sanayi Devrimine göre ayrılması Sanayi Devrimi'nin kentleşmeyi etkilediğini göstermektedir. Sanayi devrimi ve sonraki süreçlerde kentlerin yapısal anlamda ve işlevsel olarak seri bir şekilde değişim ve dönüşüm yolunda olması söz konusudur. Sanayi

öncesi kentlere bakıldığında kapalı bir sınıf olgusunun olduğu görülmüş ve iş bölümünün cinsiyete dayalı olması söz konusudur. Eğitim belirli bir sınıfa ait olmakla beraber bu kentlerdeki insanların statülerine bakıldığında zaman edinilmiş statü olduğu görülmektedir. Sanayi sonrasında kentlere bakıldığında ise hiçbir ayırım gözetmeden eğitimin herkese açık olduğu görülmektedir. Bireylerin statüleri eğitim ve başarı sayesinde yükselmelerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Çan, 2013: 3-4).

Kentleşme ve kentleşme sürecinin meydana getirdiği pozitif etkiler ile birlikte negatif etkiler de bulunmaktadır. Söz konusu etkiler yazında pozitif dışsallıklar ve negatif dışsallıklar olarak ifade edilerek, meydana gelen değişimler ve dönüşümler aşağıda maddeler halinde gösterilmektedir. Kentleşmelerin getirdiği pozitif dışsallıklar aşağıdaki gibi edilmektedir (İldırar, 2004: 97):

- İşgücünün paylaşılması,
- Uzmanlaşan işgücünün sağlanması,
- Uzmanlaşan hizmet gücünün ortaya çıkması,
- Ortak altyapının olması ve
- Daha rahat bilgi akışının sağlanmasıdır.

Kentleşmelerin getirdiği negatif dışsallıklar ise aşağıda ifade edilmektedir (İldırar, 2004: 97):

- Arazi maliyetlerindeki yükselme,
- Hayat şartlarında zorlukların ortaya çıkması,
- Çevresel kirliliğin artmasının birtakım olumsuzlukları beraberinde getirmesi,
- Kentlerde nüfus artışının aşırı kaynak tüketimine yol açması,
- Suç oranlarında artmaların yaşanması ve
- Gecekondulaşma, çarpık kentleşme meydana gelmektedir.

1.2.1. Kentleşmeyi Etkileyen Faktörler

Kentleşme süreçlerinin gelişmesinde etkili olan faktörlerin sosyo-kültürel faktörler, teknolojik faktörler ve politik faktörler olduğu ifade edilmektedir. Aşağıda söz konusu faktörlerin kentleşme süreçlerinin gelişimine olan etkisi açıklanmıştır.

1.2.1.1. Sosyal-Kültürel Faktörler

Kentin yaşama şekli ile köydeki yaşama şeklinin farklı olması sosyo-psikolojik nedenleri oluşturmaktadır. Kentli olmanın psikolojik etkenleri, kentlerin sosyal ve kültürel etkenleri, kentin imkanları ve hizmetleri kenti çekici kılan özelliklerdendir. Kentlerde hayatını devam ettirmek psikolojik anlamda insanlara üstünlük vermektedir. Bireyler kentlere göç etmeyi sosyal statüde yükselme olarak görmektedirler. Kentlerde yaşamak insanlara psikolojik anlamda üstünlük verirken aynı zamanda güvenme duygusu yaratmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda sosyo-kültürel nedenlerin olması ve psikolojik durumların ortaya çıkması kırsal kesimden kentsel kesime göçleri artırırken kentli olma ve kentlerde yaşama isteğini de beraberinde getirmektedir (Tunçer, 2015: 278).

1.2.1.1.1. Nüfus

Nüfusun aşırı şekilde artmasına bağlı olarak ortaya çıkan kentleşme süreci sanayileşme ve modernleşme sonucunda toplumsal yapıda ortaya çıkan değişim ve dönüşümü ifade etmektedir. Kentleşme süreci nüfusun iş imkanları bulunduğu ortama doğru hareketini sağlamasıyla ortaya çıkmaktadır (Kızıroğlu, 2017: 3). Buna ilaveten kentlerde nüfusun aşırı yoğunlaşması sonucunda yaşlı nüfusun artması, çekirdek aile yapılarının yaygınlaşması, yalnız yaşayanların sayısının artması ve konutlara olan talebin artışına paralel olarak nüfus artışı da beraberinde gelmektedir. Konutlara olan talebin artış göstermesine bağlı olarak gelişen kentsel konut piyasası, kentlerin fiziki sınırları içerisinde de genişlemesine olanak tanımaktadır. Sanayileşme ile birlikte göç hareketlerinin hızlanması sonucunda kentlerde bulunan yerleşim alanları giderek daralmaya başlamaktadır. Söz konusu konut ihtiyacı ve konut politikaları kentlerin dokusunda ve mimarisinde önemli değişimleri beraberinde getirmektedir. Kentleşme ve nüfusun artmasına bağlı olarak iş olanaklarının artması ve yerleşim alanlarının gelişmesi kenti çoklu ve parçalı bir yapı haline getirmektedir. Alt merkezlerin sayısına bağlı olması ve büyüklüğü kentlerin iktisadi gelişmişlik düzeylerine göre değişiklik göstermektedir (Akbulut, 2016: 340). Küreselleşme ile birlikte yaşanan hızlı kentleşmenin tarihi çok eski süreçlere dayanmakla birlikte yazında hızlı kentleşmenin sebebi sanayileşme olarak görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde sanayileşme olgusu kentleşme hareketlerine paralel olarak gelişmektedir. Sanayileşen ülkelerde kırsal nüfusun hızla azalması ile birlikte kentlere doğru göçün hızlanması ve dolayısıyla kent nüfusu artmaya başlamaktadır. Kentleşmenin ve kırsal nüfusun azalması sonucunda farklı zaman dilimlerinde görülen bu durum 1850'li yıllarda Batı Avrupa

ülkelerinde başlamaktadır. Diğer taraftan bazı geri kalmış ülkelerde günümüzde hala toplam nüfusun önemli bir kısmı kırsal kesimlerde bulunmaktadır. Dünya genelinde 1900'lü yıllardan bu yana kırsal nüfusta bir azalma eğilimi ve kentsel nüfusta ise artma eğilimi görülmektedir (Öztürk ve Çalışkan, 2019: 680).

Geçmişten günümüze nüfus hareketlerinde çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Bunların başlıcaları (Şahin, 2010: 52-53):

- Savaşların olması,
- Salgın hastalıkların ortaya çıkışı,
- Doğal afetlerin meydana gelmesi,
- Teknolojik gelişmelerin meydana gelmesi,
- Siyasal gelişmelerin sağlanması,
- Göç hareketleri ve
- Ülkelerin uyguladıkları politikalarıdır.

Nüfus hareketlerini etkileyen faktörlerden savaşların olması doğrudan ölümleri artırırken, diğer yandan da savaşların psikolojik ve ekonomik etkilerinin olması büyük önem arz etmektedir. Söz konusu durumda evlenmelerin olması ve doğumların azalması nüfusu yavaşlatmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca olaylar karşısında kendisini koruma çabasında olan insanlar bilim ve teknolojiadaki gelişmelerle bu konuda önemli aşamalar kaydetmiştir. Ancak her dönem meydana gelen faaliyetler nüfus gelişiminde doğrudan ölümlere neden olarak veya dolaylı olarak olumsuz psikolojik ve sosyal yönden etkili olmuştur. Siyasi gelişmelerin bir kısmında yaşanan kargaşa nüfusu olumsuz etkilemiştir. Teknolojik gelişmelerin yetersiz, sağlık koşullarının elverişsiz olduğu dönemler nüfus gelişimini olumsuz etkilerken, refah seviyesinin yükselmesi ile ülkelerin uyguladıkları politikalar da nüfus artışına neden olmaktadır.

Kentlerin nüfus özelliklerine bağlı olarak yapılan çalışmalar sonucunda söz konusu çalışmaların açıklayıcı olabilmesi için diğer kent türleriyle de karşılaştırma yapılması mümkündür. Söz konusu yapılan çalışmalara bakıldığında nüfusu 10000'in üzerinde olan yerleşim yerleri aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır (Demir ve Çabuk, 2010: 209-210):

- Nüfusu 1 milyondan fazla olan Metropolitan Kentler (Metropolitan cities),
- Nüfusu 500.000 ile 1 milyon arasında olan Büyük Kentler (Large cities),

- Nüfusu 100.000 ile 500.000 arasında olan Orta Büyüklükte Kentler (Medium sized cities) ve
- Nüfusu 10.000 ile 100.000 arasında olan Küçük Kentler (Small cities)'dir.

Kentlerin hiyerarşik olarak sınıflanmasında temel alınan ölçüt nüfus büyüklüklerine göre sıralanmanın yapılmasıdır. Söz konusu sıralamada nüfus büyüklüklerinin artmasına bağlı olarak kentleşmenin niteliğinde de değişimler meydana gelmektedir. Kentlere ait iş imkanlarının genişlemesi, kentlerde sosyal hareketliliğin yoğun bir hale gelmesi, bireyler arası ilişkilerin düzeyi, ekonomik yapıda hareketlilik gibi faktörler kentleşme düzeylerinin gelişmesinde etkili olmaktadır (Yüceşahin ve Özgür 2008: 119).

1.2.1.1.2. Göç

Göç kişilerin çeşitli sebeplerle buldukları bölgeden başka bir bölgeye geçerek yer değiştirmeleridir. Göçler kalıcı olabileceği gibi geçici de olabilmektedir. Göç hareketleri iç ve dış göçler olmak üzere iki şekilde ifade edilmektedir. İç göç hareketleri ülkenin kendi sınırları içerisinde gerçekleşmekle beraber bir bölgeden diğer bölgeye geçişle mümkün olmaktadır. Dış göç ise bir ülkeden başka bir ülkeye yapılan mekan hareketi olarak gerçekleşmektedir (Sağlam, 2006: 34).

Göç aynı zamanda bireylerin tercihlerine göre dikkate alındığında göçler gönüllü göç ve zorunlu göç olarak iki şekilde ifade edilmektedir. Gönüllü göç kavramı bireylerin kendi istekleri ve tercihleri doğrultusunda gerçekleştirdiği bir kentten diğer bölgeye geçmesi olarak tanımlanmaktadır. Fakat bu isteği yaratan sebep bulunduğu bölgedeki sosyal ve ekonomik imkansızlıklar olmaktadır. Zorunlu göç kavramı ise bireyin elinde olmayan nedenlerinden kaynaklanmaktadır. Özetle; zorunlu göç bireyin kendi iradesinin dışında olup dışarıdaki nedenlerden kaynaklanmaktadır (Erkan ve Bağlı, 2005: 109-110).

Göç olgusu iş imkanları bakımından önemli bir etkinlik olmaktadır. Göç olgusu ile nüfusun var olan imkanlardan yararlanması mümkün olacaktır. Örneğin; iş olanaklarının az olduğu ya da hiç olmadığı bölgelerden imkanın fazla olduğu bölgeye doğru gerçekleşen hareketler sonucunda daha fazla kişi için iş imkanı sağlanacak ve eleman sıkıntısı çeken bölge içinde eleman ihtiyacı giderilmiş olacaktır (Es ve Ateş, 2004: 210). Kırsal bölgeden kentsel bölgeye doğru göç etme eylemi ile yaşanan hareketlilik kentleşmeyi etkilemektedir. Kentlerin ekonomik anlamda çekici olmasının yanında sosyal anlamda da insanları cezbedebilmekte buna ilaveten tercihlerin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Çeşitli

sebeplerle kırsal alanlardan kentsel alanlara göç etme eyleminin kentleşmeyi artırdığı ifade edilmektedir. Söz konusu eğilimin kentleşmeyi etkilemesine bağlı olarak kente yönelik nüfus hareketi “sürekli olarak yerleşme” olarak adlandırılmaktadır (Oktay, 2005: 33).

Kırdan kente yönelik göç hareketleri sonucunda tarım sektöründen tarım dışında olan sektörlerle doğru iş imkanlarına bağlı olarak ortaya çıkan işçi transferleri de söz konusu olmaktadır. Tarım dışı sektörlerde üretim ve çalışma koşulları tarım sektöründen daha farklı olmaktadır. Yapılan araştırmalara göre kente yeni katılanların işsizlik oranı içinde önemli bir yerde olduğu görülmektedir. Söz konusu nüfusun işsizlikten en fazla etkilenen kesim olduğu araştırmalarda ortaya çıkmaktadır (Tatlıdil, 1993: 70-71).

Sosyo-ekonomik yapısını oluşturamamış kentlerde birçok problemin meydana gelmesinin sebeplerinden birisi de göç hareketleri olmaktadır. Söz konusu kentlerde hizmetlerin ve alt yapının yetersiz olduğu kanısına ulaşılmaktadır. Kırsal kesimden kentsel kesime göç eden nüfusun kentlerle ilgili kentsel yaşam konusunda bilgisinin olmadığı görülmektedir. Buna ilaveten göçmen nüfusun kente göç ettiğinde ilk olarak barınma ihtiyaçlarını sağlamak istemeleri ve kentlerde ucuz ve yeterli konutların olmayışı plansız yerleşmeyi meydana getirmektedir. Buna ilaveten kentleşme faktörü bölgeler arası dağılımda önemli dengesizlikleri beraberinde getirmiştir (Yılmaz ve Çiftçi, 2011: 253).

1.2.1.2. Politik Faktörler

Kentleşmenin ortaya çıkmasında etkili faktörler birisi olan siyasi alanda yaşanan gelişim ve değişimlerdir. Bu değişim ve gelişimler politik faktörler sınıfında incelenmektedir. Siyasi otoritelerin kentleşmeye karşı görüşleri ve bakış açısı kentleşme kavramı üzerinde etkili olmaktadır. Siyasi iktidarın tercihleri sonucunda kentleşmeyi teşvik edici ya da aşırı kentleşmeyi önleyen politikalara geçilmesi söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda siyasal nedenlerle kentlere başkent statüsünün verilmesi, siyasi iktidarın politikaları, toprak mülkiyeti, yapılan uluslararası anlaşmalar, kentleşme süreçlerinin gelişimine destek vermektedir (Tuncer, 2015: 277). Farklı ülkelerde görülen siyasi yapılanmalar farklı kentleşme süreçlerini beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda ülkelerdeki siyasi yapılanmalar, planlı ve plansız kentleşme süreçlerinde önem teşkil etmektedir (Yılmaz ve Çiftçi, 2011: 266). Ülkelerdeki merkezi yönetimlerin uyguladığı genel politikalar ve yasal düzenlemeler, kent yönetimlerinin karşılaşılabilecekleri sorunların çözümünde etkili olmaktadır. Bu bağlamda gecekondu, alt yapı, suç ve konut gibi pek çok sorun karşısında siyasi iradelerin çözüm üretmeleri ve söz konusu sorunları iyileştirmeye

yönelik çözüm önerileri geliştirmeleri, kent yönetimlerinin işlerinin kolaylaşmasını da beraberinde getirebilecektir (Güven, 2017: 1060).

Politik faktörlerin kentleşme ile ilişkisi olması olumlu durumları beraberinde getirdiği gibi olumsuz durumlara da sebep olmuştur. Söz konusu durumlardan bazıları (Çelik ve Mardinli, 2018: 40);

- Kent yönetimlerinin finansal sorunlar yaşamasına,
- Yerel çevre sorunlarının yaşanmasına,
- Hızlı ve dengesiz kentleşme yapısının oluşmasına,
- Kentleşen yığınların siyasi katılma isteklerinin artması,
- Kentlerdeki nüfus yoğunluğunun beraberinde siyasi istikrarsızlıkları meydana getirmesi,
- Kırsal ve kentsel bölgeler arasında kentleşme sonucu dengesizliklerin artması,
- Kentlerin toprak sahipliği konusunda sebep olduğu siyasi ve ekonomik sorunlardır.

1.2.1.3. Teknolojik Faktörler

Sanayi Devrimi'nin etkisi ile başlayan teknolojik gelişmelerin sonucunda kentlerde kurulan sanayi tesisleri işgücünü artırmıştır. İşgücünün artması büyük ölçüde işgücü talebini beraberinde getirmiş, bu yüzden kentte karşılanamadığı için kırsal kesimden kentlere göçler görülmüştür. Sanayide gelişmelerin yaşanması ekonomik gelişmeyi yenilikleri beraberinde getirirken aynı zamanda nüfus artışını gündeme getirmiştir. Söz konusu yaşanan gelişmelerin sonucu kentlerin nüfusu artırdığı görülmüştür. Sanayi Devrimi neticesinde kırsal alanda emek yoğun şekilde üretilen ürünler; kentlerde ortaya çıkan yeni üretim şekliyle daha ucuz ve seri bir şekilde üretilmiştir. Söz konusu yaşanan gelişmelerin sağlanması kırsal alanda işyerlerinin kapanmasına yol açmış işyerlerinin kapanması ise işsizliği çıkarmıştır. Buna ilaveten bu durum kırsal kesimdeki işsizleri çekici bir faktör olarak kentlere yöneltmiştir. Teknolojik gelişmelerin yaşanması ulaşım ve iletişim alanında büyük yenilikleri getirmiş olup kentler arasındaki etkileşimi artırmıştır (Tunçer, 2015: 277-278).

Ülkelerin kalkınma düzeyleri kentlerin dokusuna ve mimarisine bağlı olarak doğru orantılı olmakla birlikte konut sorunlarıyla da ilgili olmaktadır. Konutların üretilmesiyle teknolojinin kullanımı doğrultusunda ortaya çıkan önemli sorunlar dikkat çekmektedir. Bu

bağlamda, teknolojileri yetersiz olan kentlerin tarihi ve kültürel yapısıyla ilgili konut sorunları aynı zamanda ülkelerin kalkınma düzeylerinde problemlere yol açmıştır. Buna ilaveten kentlerin yapısı ve mimari özelliklerine paralel olarak konutların üretilmesine bağlı olarak teknolojinin kullanılması ve söz konusu teknolojinin yeterli düzeyde olmaması, kentin tarihi yapısıyla kültürel yapısının uygunluğu kalkınma kavramı ile bağlantılıdır. Söz konusu problemlerin olması gelişmekte olan ülkelerde nüfus artışına sebep olmaktadır. Sanayisi gelişmiş olan kentlere bakıldığında nüfusta artış görüldüğü ve kentlerde çevresel kirliliğin meydana geldiği gözlemlenmektedir (Çetin, 2012: 297).

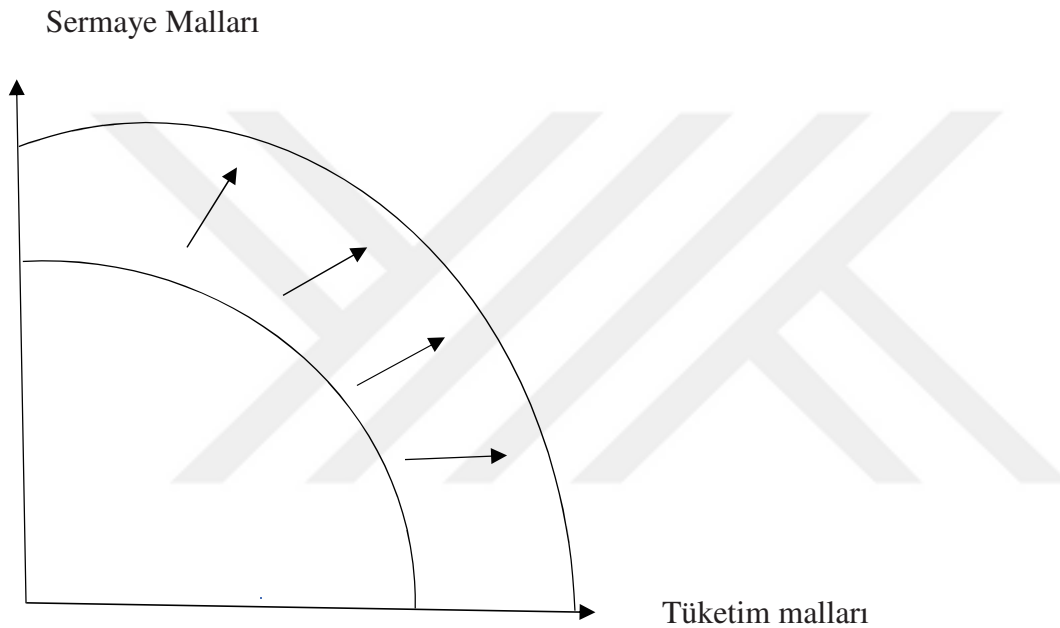
1.3. Ekonomik Büyüme Kavramı

Birey başına reel hasılda süregelen artışlar iktisadi büyüme (economic growth) kavramı çerçevesinde değerlendirilmektedir (Ünsal, 2007: 11). Büyüme kavramı bir başka ifade ile üretimin artırılması olarak da ifade edilmektedir (Han ve Kaya, 2010: 3). Ekonominin hacim olarak genişlemesi için temel iktisadi değişkenlerde kişi başına daha yüksek bir reel gelir sağlanması gerekmektedir. Eğer bir ekonomide gövde ve hacim itibari ile daralma meydana gelmiş ve kişi başına reel gelirden azalma meydana gelmiş ise o ekonomide küçülme meydana gelmektedir (Yılmaz, 2013: 21). Ekonomik büyüme kavramı bütün ülkeler bazında önemli bir kavram olarak ifade edilmektedir. Gelişmiş ülkeler ekonomik büyüme kavramını önemli olarak görürken; gelişmekte olan ülkeler ise kalkınma kavramının büyüme kavramından daha önemli olduğunu düşünmektedir. Ekonomik kalkınma; ekonomik büyümeyi de içinde bulundurmaktadır. Buna ilaveten bu kavrama bağlı olarak toplumdaki gelir yönünde dengesizliklerin ve işsizlik faktörünün azaltılması, kurumların geliştirilmesi ve modernleştirilmesi yönünde olması ekonomik olduğu kadar aynı zamanda sosyal ve siyasal alanlarda da etkisinin olması gelişmekte olan ülkeler bakımından önemli hale getirmektedir (Özel, 2012: 64).

Ekonomik büyüme oranı yıllık yüzde (%) artışı olarak ifade edilmektedir. Ekonomik büyümeyi tanımlayabilmek için ölçülmek istenen değişkenle, ölçülmek istenen zamanın aralığı (genel olarak 1 yıl) belirlenmesi gerekmektedir. Ekonomide üretim faktörleri eksik olarak kullanılıyorsa, o andaki üretim düzeyi potansiyel üretim düzeyinin altında olmaktadır. Söz konusu süreçlerde eksik kaynak kullanımını önleyebilmek için kısa dönemli stratejilerle toplam talep oranlarının artırılmasına bağlı olarak üretim miktarlarının da artabilmesi mümkün olacaktır. Fakat ekonominin eksiksiz kaynak kullanımı, ekonomi hacminin genişlediği anlamına gelmemektedir. Ekonomik büyüme kavramı üretim olanakları eğrisiyle

açıklanabilmektedir (Parasız, 2004: 237). Üretim olanakları eğrisinde sağa kayma meydana gelmesi durumunda şekil 1.1’de olduğu gibi ekonomik büyümeden söz edilebilmektedir. Söz konusu üretim olanakları eğrisinde dışarıya veya uzun dönem toplam arz eğrisinin sağa kaymasına yol açan sebeplerde hükümetlerin üretim faktörleriyle birlikte verimliliklerini artıracak eğitim ve teknoloji politikalarının olmasından ve sermaye stokunu artıran altyapı yaptırımlarından bahsedilebilmektedir (İnce, 2006: 3).

Şekil 1.1 : Üretim Olanakları Eğrisi

Kaynak: (İnce 2006: 3).

Üretim olanakları eğrisi belirli bir dönemde bir ülkedeki tüm üretim faktörlerinin etkin şekilde üretime koşulması sonucunda üretilmesi olası farklı mal bileşimlerini göstermektedir. Ülkedeki nüfus artışına paralel olarak ülkedeki işgücü miktarı sayı olarak artabileceği gibi daha da önemlisi eğitim ve deneyim düzeyi açısından iyileşebilmekte yeni yatırımlar sonucunda mevcut sermaye stoğu artabilmekte ve yeni buluşlar üretim teknolojilerinin geliştirilmesini sağlamaktadır (Dinler, 2015: 618).

Ekonomik büyümenin bir ekonomide göstermiş olduğu bazı özellikler aşağıda maddeler halinde ifade edilmektedir (Kılıç vd., 2018: 441).

- Rakamlarla ifade edilebilen bir olgu olmaktadır,
- Uzun döneme dayalı olma özelliği göstermektedir,

- Reel bir artış söz konusu olmaktadır,
- İkame yatırımlarının ekonomik büyüme ile ilişkisi bulunmamaktadır,
- Gelir dağılımlarının iyileştirici bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

İktisadi büyüme ekonominin uzun dönem trendiyle ilgili olup, ekonominin farklı dönemlerde gösterdiği değişimi ifade etmektedir. Diğer anlamda ekonominin bir aşamadan diğer aşamaya geçerken gösterdiği değişimler de denilebilmektedir. Dolayısıyla büyüme süreçleri içsel dinamikler ve dışsal dinamikler itibariyle değerlendirilmektedir. Ekonominin iktisadi anlamda gösterdiği değişim büyüme olarak adlandırılmasına rağmen bu değişimi belirleyen gerek içsel gerekse dışsal faktörlerin yarattığı etkilerin büyüklüğünün derecesi büyümenin niteliğini ve niceliğini belirlemektedir. Ekonomik büyümenin kaynakları ise üretim faktörleri arzındaki artış, teknolojik değişme, ilerleme, sermaye birikimindeki artış, tasarrufların çözülmesi, reel yatırım hacmindeki artış, genişleme, faiz ve kur oranlarıdır (Tunç, 2014: 81-82). Ekonomik büyüme milli gelirde yıllar bazında gerçekleşen artışlar sonucu oluşmaktadır. Büyüme hızı ise milli gelirdeki artış payı ile açıklanmaktadır. (Alkin, 2011: 354).

Bir ekonominin toplam reel milli gelirindeki artış oranı ile iktisadi büyüme ölçülmektedir. İki ekonomi veya birkaç ekonominin büyüme rakamları karşılaştırıldığında değişik büyüme sonuçları ile karşılaşmaktadır. Bu sorunu aşmak için iki ekonomi veya ikiden fazla ekonominin büyüme rakamları açısından yıllık ortalama büyüme hızı ile karşılaştırmak daha uygun olmaktadır. Yıllık büyüme hızının (G) denklemi aşağıdaki gibidir (Yılmaz, 2013: 22-23):

$$Y(t) = Y_0 * (1+G)^t$$

Bu denklemde (Y_0) dönem başında GSMH , $Y(t)$ Dönem sonundaki GSMH , (t) dönem içindeki zaman birimini göstermektedir. Yıllık ortalama büyüme hızı bu denklemde gelirin zaman içerisindeki büyüme hızını ifade etmektedir. Bu denklemin logaritması alındığında

$\ln Y = \ln Y_0 + t \cdot \ln (1+G)$ olmaktadır. Aşağıdaki eşitlikler tanımlandığında denklem aşağıdaki gibi olmaktadır:

$$B_1 = \ln Y_0$$

$$B_2 = \ln (1+G) \text{ olmaktadır.}$$

$[\ln Y_t = \ln Y_0 + t \cdot B \ln (1 + G)]$ denklemi yeniden aşağıdaki gibi yazıldığında ;

$\ln Y_t = B_1 + B_2 t$ denkleminde ulaşılmaktadır. Bu denkleme hata terimi eklendiğinde,

$\ln Y_t = B_1 + B_2 t + u_t$ şeklindeki son halini almaktadır.

Yukarıdaki denklemde eğer (B) sıfırdan büyük ise o ekonomide büyüme, eğer sıfırdan küçük ise o ekonomide küçülme gerçekleşmiş olmaktadır. Büyüme iktisadi refah artışının temel ölçüsüdür. Bir ekonomide gerçek refah artışı ancak o ekonomi içerisindeki yıllık nüfus artışı ile belirlenebilmektedir. Bir başka ifade ile yıllık büyüme hızı yıllık nüfus artışı hızına eşit ise kişi başına düşen reel milli gelir o ekonomide değişmez ve aynı kalmaktadır (Yılmaz, 2013: 23).

Sanayi Devrimi ile birlikte söz konusu devrimi gerçekleştiren ülkelerin İkinci Dünya Savaşına kadar geçen sürede milli gelirlerinde artışlar dikkat çekmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ını izleyen dönemde hızlı ekonomik büyümenin getirdiği verimlilik oranlarında ve yüksek düzeydeki istihdam hacminde genişlemeler görülmüştür. Fakat hızlı ve sürekli büyüme rakamları farklı ülkeler arasında eşit düzeyde gerçekleşmemiştir. Bazı ülkelerde görülen hızlı ekonomik büyüme oranlarına karşılık bazı ülkelerde daha yavaş büyüme oranları görülmüştür. Yapılmış çalışmaların çoğunda bu kuramların rekabetçi piyasalarda uzun süreli istikrarlı bir dengeye ulaşır ulaşmadığı araştırılmıştır. Bu kuramlar içerisinde en önemlileri Harrod-Domar ve Neoklasik büyüme kuramıdır (Han ve Kaya, 2010: 265). Bu modeller klasik büyüme modelleri, Harrod- Domar tipi büyüme modeli, Neoklasik büyüme modeli (solow), İçsel büyüme modeli (yeni büyüme teorisi) olarak açıklanmaktadır.

1.3.1. Ekonomik Büyüme Modelleri

Ekonomik büyüme modelleri; Klasik büyüme modelleri, Harrod-Domar büyüme modelleri, Neo-klasik (Slow) büyüme modeli, İçsel Büyüme Modelleri olarak ifade edilmektedir. Aşağıda söz konusu ekonomik büyüme modelleri açıklanmıştır.

1.3.1.1. Klasik Büyüme Modelleri

Klasik büyüme yaklaşımları bağlamında Smith, Ricardo ve Malthus'un büyüme yaklaşımlarından söz edilebilmektedir. Karl Marx'ın büyüme alanındaki görüşleri genel olarak üç başlık altında toplanabilmektedir. Bunlar aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Dikkaya ve Özyakışır, 2014: 318):

- Emek-değer teorisi

- Fazla (artık) değer teorisi
- Kar teorisi

Emek-değer teorisi: Marx'ın düşüncesine göre bir malın değerini emek gücü belirlemektedir. Değerin hem kaynağı hem de ölçüsü olan emeğin neye göre standartlaştırılacağı düşüncesini Marx; malların değerinin sosyal bakımdan zorunlu emekle yani normal şartlarda bir malı üretmek için normal emek miktarı ile ölçülmesiyle belirleneceğini ve bir toplumda herhangi bir malın üretiminde kullanılan çeşitli üretim tekniklerinin o malın belirlenmesinde esas üretim tekniğini esas almanın şart olduğunu açıklamıştır. Ricardo'ya göre değeri belirleyen faktör en kötü şartlardaki maliyet olarak belirtilmiştir (Dikkaya ve Özyakışır, 2014: 318).

Fazla-değer teorisi: Fazladan çalışılan saatler fazla değer olarak ifade edilmektedir. Doğrudan doğruya kapitalistin sermaye birikimine yapılan ilave anlamını taşımaktadır. Fazla-değer mevcut ekonomik düzenin eksikliğini ortaya koymaktadır (Taban, 2011: 46).

Kar teorisi: Ricardo'ya göre tarım ürünlerinin fiyatları rant ödenmeyen topraklar üzerinde yapılmış olan işin miktarına göre belirlenmektedir. Rant ödenmeyen topraklardan elde edilen değer oluştuğu kavram, sermaye ve çalışanların maaşı olarak kabul edilmektedir. Ricardo'nun düşüncesine yönelik ek iş olması durumu belli bir harcamayı beraberinde getirecek fakat malın değeri ise ilave edilen iş kadar artacaktır. Söz konusu düşüncede kar faktöründen bahsedilirken sermaye birikiminden de bahsedilmektedir. (<http://www.ekodialog.com>).

Klasik büyüme teorisi 1770'li yılların etkilerini taşımaktadır. Söz konusu dönemde yaşayan insanlara bakıldığında büyük kısmının çiftliklerde ve kendilerine ait topraklarda çalışmaları ve işlerini hayvan gücüne dayalı olarak yapmaları, zamanla tarım sektöründe ilerlemeleri beraberinde getirmiştir. Tarım sektöründe gelişmelerin sağlanması tarımsal üretimin artmasını beraberinde getirmiş ve bazı işçilerin kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru geçmesini sağlamıştır. Şehre göç edenlerin tarımsal üretimlerde ve pazarlamasında çalışmaya başlaması sonucu halkın gelirleri yükselmiştir. Fakat klasik iktisatçılar insanların refah seviyelerinde yükselmelerin nüfusta oluşabilecek yükselmeye bağlı olarak uzun sürmeyeceğini ifade etmektedirler (Parasız, 2004: 240).

Klasik Büyüme teorisinin öncüleri olan A. Smith, D. Ricardo, T. R. Maltus, K. Marks, J. A. Schumpeter'in ifade ettiği gibi ekonomik büyümenin kaynağını ve buna bağlı

olarak söz konusu bağlamda ekonomik büyümenin özelliklerini açıklamaktadırlar. A. Smith büyümenin kaynağını iş bölümü ve uzmanlaşmaya bağlı olarak görürken, özellik olarak sınırlı büyümeyi savunmaktadır. D. Ricardo büyümenin kaynağını artık değerın yatırıma dönüşmesi fikri olarak ele alırken özellikler olarak tarımda sınırlı büyüme kavramını ele almaktadır. T. R. Maltus'da büyümenin kaynağını Ricardo gibi artık değerın yatırıma dönüşmesi şeklinde ele alıp büyümenin özelliklerini ise tarımda azalan verimler yarasına bağlı olarak ölüm oranlarının azalması ve doğurganlığın azalması sonucu karamsar büyümeyi savunmaktadır. K. Marks ekonomik büyümenin kaynağını sermaye birikimi olarak görmektedir. J. A. Schumpeter ise ekonomik büyümenin kaynağını yenilik, inovasyon ve teknolojik gelişmeler olarak ele almaktadır. J. A. Schumpeter ekonomik büyümenin özelliğini ise kararsız büyüme ve kararsız denge olarak ifade etmektedir (Başkesen, 2018: 36)

Nüfusun hızlı büyümesini açıklamada klasik iktisatçılar asgari geçim oranı düşüncesini kullanmışlar ve yaşamı sürdürebilmek için gerekli asgari reel ücret oranı fikrinden yararlanmışlardır. Eğer fiili ya da gerçek ücret oranı bu asgari reel ücret oranından düşük ise toplumun bazı kesimleri yaşamlarını sürdüremeyecek ve nüfus azalacaktır. Klasik kuramda eğer fiili reel ücret oranı bu asgari reel ücret oranından yüksek ise nüfus artacaktır. Artan nüfus sebebiyle üretim faktörlerinden emek girdisi için azalan verimler yarası geçerli olacaktır. Emek verimliliğın azalan olması yüzünden teknolojik gelişmeye bağlı olarak büyüme gerçekleşse bile ve reel ücretler artsa bile bu geçici olacak ve minimum reel ücret düzeyine sonunda mutlaka düşecektir (Yıldırım vd., 2008: 458-459).

Klasik büyüme teorisinde Ricardo modelinin varsayımları aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Alkin, 2011: 354-355):

- Sermaye birikimi; uyarıcı kar faktörü olarak isimlendirilmiştir.
- Sanayi kollarında teknik gelişme hızı yüksek bir eğilim göstermektedir ve emeğin marjinal ürün eğrisi artan bir fonksiyon olarak dikkat çekmektedir.
- Tarım ağırlıklı bölgelerde teknik olarak gelişme hızı yavaştır. Buna ilaveten bu bölgelerde toprak önemli olduğundan azalan verimler yarası mümkün olmaktadır.
- Ekonomide tam rekabet şartları söz konusudur.

Klasik iktisatçılara göre; piyasa güçlerinin serbest işleyişi sonucunda sosyal yarar maksimize edilecektir. Bu düşüncüyü benimseyen klasik iktisatçılar, piyasa mekanizmasına

müdahale etmeyi sıklıkla kabul etmemişlerdir. Fakat 1929 yılındaki Ekonomik Kriz sonrasında devletin müdahalele etmesi gerektiğine inanılmaya başlanmıştır. Söz konusu değişime göre; iktisat biliminin klasik ve neoklasik teori geleneği gelişme sürecine girmiştir. 1930'lu yıllarda öncelikle Keynesyen ekonomi olmak üzere söz konusu devletçi politika uygulamaları görülmektedir. (Taban ve Muhsin, 2004: 33).

Klasik büyüme teorisinin düşüncesini; kişi başına gelir düzeyindeki değişmelerin nüfus düzeyini etkilemesi düşüncesi oluşturmaktadır. Söz konusu teorinin temeli 1700'lü yıllarla başlamış, bu dönemde bireylerin yoğun çalışma koşulları içerisinde bulunarak, düşük düzeyde gelir elde ettikleri görülmüştür. Dünyada 18.yy ve 19.yy.'ın başlarında tarımsal üretim tekniklerinin gelişmesi, tarımsal alanda verimliliğin artmasını, tarım işçilerinin gelir düzeylerinin yükselmesini ve söz konusu işçilerden bir grubun şehirlere göç etmesini beraberinde getirmiştir. Köylerden şehirlere göç eden bireyler, tarımsal alet ve makinaların satışlarından gelir elde etmeye başlamış, bu kapsamda basit imalat süreçleri neticesinde gelirlerini artırmışlardır. Fakat klasik iktisatçılara göre bu refah dönemi uzun vadede devam etmeyecektir. Bunun nedeni ise; refah artışını beraberinde getiren gelir artışı, daha fazla birey arasında paylaşılacaktır. Söz konusu dönemde nüfus hızla artmaktadır. Doğum oranlarının artmasının yanı sıra sağlık koşullarının iyileşmesinin de payı bulunmaktadır. Fakat izleyen dönemde gelişmeler klasik iktisatçıların iddalarını doğrulamamıştır. Çünkü nüfus artışı klasik iktisatçıların ifade ettiği gibi kümülatif olarak artmamış, tarımsal üretim tekniklerindeki ilerleme gıda maddeleri üretimini arttırmış ve klasik iktisatçıların ifade ettiği gibi nüfus artışından kaynaklanan bir yoksullaşma yaşanmamıştır (Erdoğan, 2008: 266).

Klasik büyüme teorisine göre gelirin artmasına bağlı olarak tasarruflar da artmaktadır. Kar amacı ile tasarrufların yatırımlara yöneltildiği ifade edilmektedir. Ekonomide gelirin tüketim, tasarruf ve yatırım arasındaki dağılımını etkileyen en önemli unsur sermaye sahibinin kar arzusu olmaktadır. Söz konusu teoriye göre ekolün önemli temsilcilerinden olan A. Smith ve D. Ricardo ekonomik büyüme sürecini analiz etme kısmında benzer yaklaşımlar göstermektedir. Sermaye stoğunun az olduğu ülkelerde kar oranlarının yüksek olması ve sonuç olarak sermaye stoğunda hızlı bir artışın yaşanmasını da beraberinde getirmesini savunan Klasiklere göre işgücü talebinin de artması ücretleri yükseltecektir. Sermaye stoğundaki artış ile nüfus artışının paralellik göstermesi durumunda ise ücret haddi yüksek kalmaya devam edecektir. Fakat sermaye stoğunun artması kar oranlarında düşmeyi beraberinde getirecektir (Kılıç, 2018: 445).

1.3.1.2. Harrod-Domar Büyüme Modeli

Keynes'in 1936'da yazdığı "Genel Teori" adlı eserinde kısa dönem analizine yoğunlaşması yatırımların kapasite artırıcı etkisini göz ardı etmesi Harrod tarafından eleştirilmiştir. Harrod 1936'da "Dinamik Teori Üzerine Deneme" isimli makalesiyle yatırımların kapasite artırıcı etkisini dikkate almış ve dinamik büyüyen bir ekonomide otomatik olarak tam istihdamı sağlamanın koşullarını incelemiştir. Domar'ın "1946'da Sermaye Artışı Büyüme Oranı ve İstihdam" adlı makalesi de benzer bir katkı olmuş, bu bağlamda her iki iktisatçının Keynesyen çerçeveyi esas alan büyüme analizleri H-D modelleri olarak adlandırılmaya başlamıştır. Harrod modelinde önemli olan yatırımlar ve tasarruflardır. Harrod'a göre yatırımların her zaman tasarruflara eşit olmaması dengesizliklere yol açmakta, dengeden uzaklaşınca ekonomi enflasyonist bir ortam veya durgunluğa sürüklenmektedir. Bu özelliği nedeniyle Harrod modelindeki denge bıçak sırtı denge olarak nitelendirilmektedir. Domar'a göre yatırımlar ekonomiyi bir gelir (ΔY_d), diğeri kapasite artırıcı (ΔY_q) etki olmak üzere iki yönden etki etmektedir. Keynesyen analizde yatırımların gelir artırıcı yönüne çarpan mekanizmasıyla değinilmiş kapasite artırıcı yönü ihmal edilmiştir. Oysa yatırımların bu ikili karakteri büyümenin iki yönlü analizini gerektirmektedir. Çünkü yatırımın milli gelir artışı olurken diğer taraftan ekonomide makine ve donanım gibi yatırım malları, bina, yol, okul ve köprü gibi altyapı imkanları artmaktadır. H-D modellerinde ekonomi bıçak sırtı dengede bulunmaktadır. Bu nedenle enflasyon veya işsizliğin ortaya çıkmaması için H-D modellerinde devletin ekonomiyi dengeli büyüme sağlama yönünde müdahalesi önerilmektedir. H-D modeli bıçak sırtı dengeleri ve gelişmiş ülkelerin istikrarlı bir şekilde büyüme süreçlerine ve az gelişmiş ülkelerin sorunlarına çözüm üretemedikleri gerekçesiyle büyük ölçüde eleştirilmiştir. Bununla birlikte Türkiye gibi gelişen ülkelerde kıt kaynaklarla maksimum büyüme sağlayabilmek için iktisadi planlama bağlamında birçok ülke 1950 sonrası H-D modellerinden yararlanmışır (Dikkaya ve Özyakışır, 2014: 319).

Harrod-Domar'ın görüşleri Keynes'in modelinin devamı olarak değerlendirebilecek söz konusu ifadeye istikrarlı (dengeli) büyümenin temel unsurlarını belirleyebilmek amaçlanmıştır. Dolayısıyla istikrarlı (dengeli) koşulların belirlenmesi gerekir düşüncesiyle optimum büyüme hızının ne olması gerektiğinin hesaplanmasına çalışılmıştır. H-D modelinin varsayımları aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır (Gürak, 2006: 87):

- Tek ürün (üretimde ve tüketimde aynı ürün),

- Emek arzının ücret elastikiyeti sonsuzluğu,
- Üretim sonucu ortaya çıkan hasılanın sabit bir oranı tasarruf edilir,
- Emek (L) ve sermaye (K)'nin üretim faktörü olması,
- Ölçeğe göre sabit getiri (CRTS),
- Büyüme tasarrufların fonksiyonu: $G = F(sY)$,
- $I = S = Sy$ (dışsal),
- K/L (sabit). Sermaye/emek oranı sabittir. Yani üretim sürecinde üretimde kullanılan sermaye ve emek miktarında hiçbir değişiklik yapılamaz,
- Modelde Leontief tipi üretim fonksiyonu kullanılır. Yani üretim sürecinde üretimde kullanılan faktörler arası ikame söz konusu değildir,
- Modelde ölçeğe göre sabit getiri durumu söz konusudur. Bunun anlamı üretim miktarındaki artış üretimde kullanılan faktörlerdeki artış kadardır,
- Ekonomilerde büyümenin sağlanabilmesi için belirli miktarda sermaye stoku (K) gerekmektedir. Ekonominin sahip olduğu sermaye stokunun toplam üretime yani hasılaya oranlanması ile elde edilecek oranı sermaye/hasıla (k/y) katsayısı ismi verilmektedir. Sermaye / Hasıla katsayısı ekonomide bir birimlik üretim yapılabilmesi için ne kadar bir sermaye yani yatırıma ihtiyacı olduğunu göstermektedir.
- $L' / L = n$ (dışsal),
- Teknolojik yenilik yoktur.
- Nitelikli emek yoktur.

H-D modelinde yatırımların ikili etkisinin olduğu varsayılır; gelir artırıcı ve kapasite artırıcı etkisi olduğu açıklanır. Kısa dönemli bir bakış açısıyla Keynesyen teori ekonominin üretim kapasitesini sabit varsaymış, dolayısıyla yatırımların yalnızca gelir artırıcı etkisi üzerinde durmuştur. Keynes sonrası modern büyüme teorilerinde ise, yatırımın kapasite yaratıcı etkisi üzerinde durulmaktadır. Ekonomilerin üretim gücünün arttıkça büyüyeceği ve bununla kaynağının yatırım olduğu bilinmektedir. Büyüme hızının sağlanması için gerekli yatırımlara ve buna imkan veren tasarrufların gerekliliğine bağlı olarak (Sermaye-Hasıla) katsayısının açıklanması gerekmektedir. Bu katsayı H-D modelinin stratejik bir unsurudur. S-H oranı gelirden bir birimlik artış sağlamak için ne kadar yatırım yapılmasını gösteren katsayıdır. Söz konusu düşüncüyü sağlayan denklem aşağıda ifade edilmektedir (Soyak, 2013: 100):

$\Delta Y = \text{Gelir artışı}$ $k = S/H$ $I = \text{Yatırım}$

$$k = I / \Delta Y$$

Buna göre katsayı dört ise gelirden bir birimlik artış için dört birimlik yatırım yapılması gerekmektedir. Bu oranın tersi yani $1/k$ ise yatırımın verimliliğini vermektedir. Bir birimlik yatırım artışı sonundaki gelir artışı ifade edilmektedir. Örnekte bir birimlik yatırım artışı % 25 oranında bir artış sağlamaktadır. S-H katsayısı küçüldükçe yatırımın verimliliği artmaktadır. Ekonomide planlanan büyüme hızı ve S-H katsayısı biliniyorsa büyüme hızına ulaşabilmek için gerekli tasarruf ve yatırım miktarına ulaşmak gerekmektedir (Soyak, 2013: 100).

H-D modeline göre karşılaşılan temel problem yeterli yatırım artışının belirli bir düzeye gelip gelmemesidir. Büyüme kavramı uzun dönemde yatırımların yapılmasını gerekli kılmaktadır. Yatırımlar ise gelir artışı kavramına bağlı olduğu için aynı zamanda büyüme sürecinde yeni yatırımların yapılması söz konusu olmuştur. Büyüme sürecinde arz-talep ve yatırım tasarruf dengesi sağlanması durumunda yeni yatırımların yapılması söz konusu olacaktır. İşgücü piyasasında devamlı olarak arz-talep dengesinin sağlanması durumunda istihdam, gelir düzeyi, işgücü arzı ve üretim kapasitesi gibi değişkenlerin sabit bir oranda artmasıyla birlikte ekonomi uzun dönem durağan duruma gelmesi söz konusu olacaktır. Ekonominin uzun döneme gelmesi sonucunda sabit bir hızla genişlemesi söz konusu olacak ve ekonomi uzun dönemde ideal denge düzeyine ulaşacaktır (Şiriner ve Doğru, 2005: 165).

1.3.1.3. Neo-Klasik (Solow) Büyüme Modeli

Solow 1956'da "İktisadi Büyüme Teorisine Bir Katkı" isimli çalışmasıyla neo-klasik büyüme modelinin (NBM) temellerini oluşturmuş ve büyüme alanındaki katkıları nedeniyle Nobel iktisat ödülünü 1987 yılında almıştır. Söz konusu model, Neo-klasik büyüme modelinde basit görünmekle birlikte oldukça kullanışlı bir yapıya sahiptir. Sermaye ve işgücü girdilerine bağlı Cobb –Douglas (C-D) tipi bir üretim fonksiyonu kullanılmaktadır. Neo-klasik büyüme modelinde sabit sayılı Leontief ve H-D modellerinden farklı bir biçimde işgücü ve sermaye birbirinin ikamesi olarak ifade edilmektedir. Söz konusu büyüme modeli kararlı büyüme mekanizmasıyla büyümeyi bacak sırtı dengeleri ve devlet müdahalesinden kurtarmış, liberal politikalar ve sermaye birikiminin önemini yeniden vurgulanmaya başlamıştır (Dikkaya ve Özyakışır, 2014: 320).

Nüfusun ekonomik büyümedeki yeri bakımından neo-klasik görüşün klasik görüşten ayrıldığı dikkat çekmektedir. Söz konusu görüş, 19. ve 20.yy da klasik nüfus teorisinin ortaya çıkmasına sebep olan yüksek nüfus artışı üzerinde durmuştur. Bu süreçte kadınların çalışma hayatına girmesinin ve bu nedenle daha az çocuk yapmasının nüfus yoğunluğunu olumsuz etkilediğinden bahsedilmiştir. Bu dönemde teknolojik ilerlemeler üretimde verimliliği artırırken artan gelir düzeyi insanların yaşam standartlarının ve yaşam sürelerinin uzamasına yol açmıştır. Böylece nüfusun ekonomik büyümeden bağımsız olduğu fikri yaygınlaşmıştır. Neo-klasik teoride ekonomik büyüme oranını etkileyen temel unsur teknolojik gelişmedir. Neo-klasik teorinin ortaya konulduğu dönemde teknolojide hızlı gelişmeler yaşanmıştır. Bunun sonucu olarak kar düzeyleri yükselmiş tasarruflardaki artış ve buna bağlı olarak yapılan yeni yatırımlar, refah ve büyüme düzeyini yükseltmiştir. Neo-klasik büyüme teorisi ekonomik büyüme ve refah artışıdaki devamlılığın teknolojik gelişmelerin sürmesine bağlı olduğunu belirtmektedir. Ancak yatırımların artmasının azalan getirilere yol açacağını bunun da tasarrufları düşürerek sermaye artışını olumsuz etkileyeceğini ifade etmektedir. Neo-klasik büyüme teorisi dünyada zamanla ülkelerin büyüme oranlarının ve kişi başına gelir düzeylerinin birbirine yakınlaşacağını ifade etmektedir (Erdoğan, 2008: 266-267).

Neo-klasik teorinin getirdiği en büyük yenilik nüfus artışına ilişkin görüştür. Buna göre nüfus artışı ekonomik faktörlerden etkilense bile bu etki klasik ekonomistlerin önerdiği kadar basit ve mekanik değildir. Ekonomik etkilerin en önemlisi kadının zamanının alternatif maliyetidir. İş imkanları genişledikçe ücret oranı arttıkça çocuk yapmanın alternatif maliyeti yükselmektedir. Daha yüksek alternatif maliyetlerle karşılaştıkça aileler daha az çocuk sahibi olmayı seçerler ve doğum oranı düşer. Bir başka ekonomik etken ölüm oranlarıyla ilgilidir. Teknolojik gelişme verimlilik artışını ve dolayısıyla gelir artışını getirir. Artan gelirler sağlık hizmetlerinin gelişmesini bu ise daha uzun bir yaşamı getirir. Bu iki karşıt kuvvet nüfus artış oranını etkiler. Gelir arttıkça doğum oranı da ölüm oranı da düşer. Bu iki zıt kuvvet birbirini sıfırlar. Bu nedenle nüfus artış oranı ekonominin büyüme oranından bağımsızdır. Bu modern nüfus artışı görüşü ve tarihsel trendler klasik ekonomistlerin dünyanın bir gün doyuramayacağı kadar insanla dolacağını ileri sürmektedir. Söz konusu neo-klasik büyüme teorisi nüfus artışına ilişkin bu modern görüşü kabul etmektedir (Yıldırım, 2008: 460).

Neo-klasik büyüme modeli piyasa ekonomisinin üretim ve bölüşüm süreçlerinde kullanılan neo-klasik yaklaşım olarak büyüme modelini ifade etmektedir. Bu modelin amacı; teknolojik ilerlemelerin uzun dönemdeki büyüme üzerinde önemli olması düşüncesidir. (Yeldan, 2010: 111). Solow öncesi neo-klasik dengenin özellikleri aşağıdaki gibi belirtilmektedir (Gürak, 2004: 78-79; Ercan, 2002: 130):

- Homojen mal (aynı özelliklere sahip tek ürün üretilir),
- Üretim fonksiyonu 1.dereceden homojen,
- İki üretim faktörü vardır; emek (L) ve sermaye (K),
- K/L sabit,
- Fiyat veri: $\pi = MKP \cdot p$ $w = MPL \cdot P$ (Ücreti ve karı üretim faktörlerinin marjinal verimlilikleri belirler),
- Üretim faktörleri arasında ikame yapılabilmekte
- Üretimde fiziki sermaye ve emek gibi iki ana üretim faktörü kullanılmakta,
- Piyasalarda dengesizlik söz konusu değil,
- Ekonomi dışı kapalı,
- Tam istihdam (işsizlik ve kapasite altı üretim yok),
- Faktörler için azalan verimler yasası geçerli (CRTS),
- Yatırımları tasarruf miktarı belirler ($S=I=S_y$),
- Say Kanunu geçerli,
- Nüfus artışı dışsal,
- Dengeye ulaşıncaya ekonomik büyüme de sona erer (veri n),
- Teknolojik veri ve dışsal,
- Teknolojik yeniliğin olmaması,
- Nitelikli emeğin (beşeri sermaye) olmaması,
- Rasyonel davranan bireyler ve
- Rekabetçi piyasalardır.

Neo-klasik modelde sermayenin bir üretim faktörü olarak tanım ve anlamı bir takım sorunları beraberinde getirmiştir. Örneğin; toprak, yıl-hektar; emek ise adam-saat ile ölçülebildiği halde sermaye faktörü sermaye mallarından ayrı bir kavram olarak fiziki birimlerle ölçülememektedir. Sermaye mallarının ise bir üretim faktörü olarak denge modeline sokulmaları olanaksızdır. Söz konusu sorunu çözmek için sermayeyi iki boyutlu bir faktör olarak ele almak düşünülebilir. Bu iki boyut zaman ve emektir. Zaman boyutu

yatırım ve bekleme süresi olup faktörlerin kullanılmaya başladığı andan itibaren nihai malın çıktığı ana kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Fakat burada da iki güçlük ortaya çıkmaktadır. Söz konusu zaman süresinin herhangi bir ortalama ölçü birimi ile ölçülmesi ve çeşitli faktörlerin yatırım sürelerini bir araya getirecek bir ölçü bulunması olanaksızdır (Alkin, 2011: 381).

1.3.1.4. İçsel Büyüme Modeli (Yeni Büyüme Teorisi)

İçsel büyüme modelinin öncüleri Robert Lucas, Paul M. Romer ve Robert Barro'dur. Yeni büyüme teorisine göre, tercih edilen teknoloji, daha fazla kar oranına ulaşabilmek amacıyla sürekli değiştirilmekte, teknoloji kavramı iktisat biliminde içsel olarak ifade edilmektedir. İçsel büyüme modeli aşağıdaki faktörleri göz önünde bulundurmaktadır (Parasız, 2004: 244):

- Buluşların tercihlere ve eylemlere bağlı olması söz konusudur.
- Buluşların kar getirici olduğu belirtilmiştir.
- Buluşlar aynı zamanda birçok birey tarafından da kullanılabilir.
- Fiziksel faaliyetler taklit edilebilir.

İçsel büyüme teorisinde ifade edilen önemli faktörler teknolojik değişmelerin meydana gelmesi ve işgücü faktörleridir. Söz konusu büyüme teorisi içsel dinamiklere göre sistemin kendi içerisinde üretilmektedir. İçsel büyüme teorisi ekonomik büyümede dışsal faktörleri göz önünde bulunduran neo-klasik teori ile bağdaşmamaktadır. Buna ilaveten içsel büyüme teorisi yeni teknolojilerin üretilmesine ve beşeri sermaye kavramına önem vermektedir. Ekonomik büyümeye yol açan faktörlerin başında beşeri sermayenin artırılmasıyla ortaya çıkan yeni teknolojilerle birlikte üretim araçlarını geliştirmesi önem teşkil etmektedir. Ekonomik büyümeyi artıran faktörlerden Ar-Ge veya eğitim üzerindeki sübvansyonlar, yenilik amaçlı yapılan teşviklerle bazı içsel büyüme teorisi modellerinde yer almaktadır (Şimsek ve Kadılar, 2010: 116).

Ekonomik büyümenin hızlı oranlarda gerçekleştirilebilmesi için sermayenin büyüme oranının artırılması ve teknolojik anlamda yeniliklerin sağlanması gerekmektedir. İçsel büyüme teorisinin geliştirilmesinde Kore, Singapur, Taiwan, Hong Kong, Çin gibi ülkelerde 1980'li ve 1990'lı yıllarda hızlı ekonomik büyümenin yaşanmasında etkili olan faktörler aşağıda belirtilmiştir (Parasız, 2004: 244-245):

- Tasarruf oranlarındaki yüksek miktarlar

- Beşeri sermayeye yönelik yatırımların gerçekleşmesi ve
- İleri teknoloji kullanan endüstrilerde uygulamalı öğrenme süreçleridir.

Söz konusu ülkeler gelirlerinin daha büyük oranını tasarruf etmektedirler. Tasarruf oranlarında yüksek miktarların olması bir ülkenin hızlı bir şekilde fiziksel sermaye birikimi sağlanmasına, yoğun olarak beşeri sermayeye yönelik yatırımlarını gerçekleştirmesine ve böylece yeni teknolojilere ulaşmasına imkan sunmaktadır.

Yeni büyüme teorisinde anahtar rolü, azalan getiri yasasına tabi olmayan ve kamu malı olarak algılanan bilgi üstlenmektedir. Üretimde öteki girdiler sabit iken bir girdinin miktarı artırıldığında üretim azalarak artmaktadır. Bu üretimin azalan getiriye sahip olduğunu göstermektedir. Örneğin sabit miktarda sermaye emeğin ilave edilmesi ya da sabit miktarlardaki emek için sermayenin sürekli ilave edilmesi durumunda azalan marjinal ürün söz konusu olmaktadır. Bilgi stokunun artması emek ve sermayeyi daha verimli hale getirmekte, dolayısıyla uzmanlaşmaya ve bilgiye dayanan sermaye durumunda azalan getiri söz konusu olamamaktadır. Bilgi sermayesinin azalan getiriye tabi olmaması görüşü nedeniyle yeni büyüme teorisi diğer büyüme teorisinden farklılık göstermektedir. Çünkü diğer teorilerde olduğu gibi büyümeyi durdurucu mekanizma yeni büyüme teorisinde bulunmamaktadır. Fiziki sermayede artış meydana gelmesi reel faiz oranını azaltmakta, ancak buluşlar ve daha yüksek karlar nedeniyle sürekli büyüme olmakta yani verimlilik eğrisi sürekli yukarı doğru kaymaktadır (Yıldırım vd., 2008: 463).

S. Rebelo (1991) tarafından AK modeline göre ölçeğe göre sabit getiri varsayımına bağlı olmaktadır. Söz konusu model üretim fonksiyonundan türetilmektedir. AK modelinde üretimde kullanılan sermaye faktörüyle üretim miktarı arasında doğrusal bir ilişkinin varlığı kabul edilmektedir. Modelde üretim fonksiyonu aşağıdaki şekildedir (Kılıç vd., 2018: 455).

$$Y=AK$$

K=Sermaye faktörü

A= Ekonominin teknolojik yapısını gösteren pozitif sabit sayıdır.

Denkleme göre teknolojik ilerleme olmadan işçi başına hasıla sürekli arttığı ifade edilmektedir. Modele göre tasarruf ve yatırım oranı ne kadar yüksek ise çıktının büyüme hızının da o kadar yüksek olacağı ifade edilmektedir.

1.4. Sanayileşme, Kentleşme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

Sanayi üretimine bağlı olarak meydana gelen artışın sanayileşme faktörünü beraberinde getirmesi ve ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerin arasında olması önem teşkil etmektedir. Sanayileşme ekonomik büyüme arasındaki ilişkiden bahsedildiğinde Kaldor'un yapmış olduğu büyüme teorisi çalışmasına bağlı olarak sanayileşmenin ekonomik büyümeyi artırıcı yönde etkilediği söylenebilmektedir. Buna ilaveten sermaye birikimine bağlı olarak ve yatırımların artan getirisinin ekonomik büyümeyi hızlandırması da söz konusudur. Sanayileşmeyi etkileyen faktörlerden birisi olan teknoloji unsurunun gelişmesi ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir (Tunalı ve Erbelet, 2017: 1-5).

Sanayileşme süreçlerinin ülkelerin ekonomik gelişme süreçlerinde kilit rol oynadığı ileri sürülmektedir. Sürdürülebilir sanayileşmenin devam ettirilmesinin, ekonomik kalkınma konusunda uzun süreli faydaları bulunmaktadır. Bu nedenlerden bazıları, üretim ve ekonomik büyüme arasındaki bağlantı için kavramsal bir çerçeve sağlayan Kaldor yasasına dayanmaktadır. İmalat sektörü teknolojik ilerlemeyi hızlandırarak ölçek ekonomilerini teşvik ederken, diğer ekonomik sektörlerle bağlantılar yoluyla yayılma etkileri sağlamaktadır. Rodrik (2013); büyüme ivmesi bölümlerinin ekonomideki artan üretim rolü ile ilişkili olduğunu vurgulamaktadır (Haraguchi vd., 2018: 1).

Kentleşme, toplam nüfusun kentsel payındaki artış olup, tüm ülkelerde sanayileşmenin ve hızlı gelir artışının ayrılmaz bir unsurudur. Kentleşme, modernleşmenin başarısı için kritik öneme sahiptir, çünkü üretim ve hizmet üretimi, kentleşmiş bölgelerde yapıldığında daha verimlidir. Kentleşme nüfus dağılımını, üretim tarzını, yaşam tarzını ve ekolojik çevreyi değiştirmektedir. Kentleşme, özellikle sanayi gelişiminin nesnelere interneti ve yeni nesil bilgi iletişim teknolojileri tarafından yönlendirildiği son yıllarda tüm dünyada hızlı gelir büyümesi ve sanayileşmenin ayrılmaz bir unsurudur (Shang vd., 2018: 249-250). Sanayileşme ile paralel olarak ortaya çıkan kentleşme kavramına literatürde dengeli kentleşme de denilebilmektedir. Söz konusu dengenin ortaya çıkmasında nüfusun istihdam olanaklarına göre yer değiştirmesiyle birlikte kırsal alandan kentsel alana göç eden nüfusun iş bulması anlamına gelmektedir. Bir ülkede sanayileşme olmadan yalnızca şehir nüfusu olarak büyümenin gerçekleşmesi dengesiz kentleşme olarak ifade edilmektedir (Ulusoy ve Vural, 2001: 9). Kentleşme toplumdaki ekonomik ve toplumsal alandaki yapılarıdaki değişimlerden doğmaktadır. Söz konusu ekonomik değişimlerin kentlerin sayısını artırması sonucunda kentlerin büyümesini sağlamaktadır. Toplumsal değişimler ise

toplum yapısına bağlı olarak örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma alanlarındaki olgular olarak ifade edilmektedir (Koçak, 2011: 261-262).

Ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerden birisi olan kentleşme kavramının sanayileşme ile yakından ilişkisi vardır. Sanayileşen ülkelerde işgücü oranının artmasına bağlı olarak kentleşmeyi beraberinde getirmiş ve hızlı kentleşme süreci de ekonomik büyümenin gelişmesini sağlamıştır. Gelişmiş ülkelerdeki kişi başına düşen gelirin yüksekliğine bağlı olarak bu ülkelerin yaklaşık tamamının yüksek bir kentleşme oranına sahip oldukları da bilinmektedir. Buna ilaveten söz konusu ülkelerde kentleşme ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemekte ve böylece ölçek ekonomisi yaratmaktadır. Ancak; kentleşmenin çevresel kirlilikleri ve artan nüfusu beraberinde getirmesi çarpık kentleşmeye ve ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilere neden olabilecektir (Subaşı Ertekin ve Kırca, 2017: 45-46).

Toplumsal yapılarda görülen nüfus değişimlerinin genellikle hızlı nüfus artışına eşlik ettiği belirtilmektedir. İnsanlar ekonomik beklentilerini daha fazla karşılayabilmek için kırsal alanlardan kentsel alanlara yönelmektedirler. Şehirlerdeki insan yoğunluğunun artması olarak tanımlanan kentleşme, her ülkede ekonomik gelişme süreçleri ile paralel bir gelişme göstermektedir (Dao, 2002: 82). Ekonomilerin gelişmesiyle birlikte kırsal tarımsal alanlardan kentsel sanayi alanlarına geçilmesi, tarım sektöründen sanayi sektörüne geçilmesine olanak sunmaktadır. Hızlı kentleşme süreçlerinde, konutlar, okullar, hastahaneler, yollar, demiryolları, barajlar ve köprüler gibi yapılara ilişkin altyapı taleplerinin de önemli ölçüde arttığı dikkat çekmektedir (Ahmad vd., 2019: 1086).

İKİNCİ BÖLÜM

BREZİLYA, RUSYA, HİNDİSTAN, ÇİN VE TÜRKİYE ÜLKELERİ İÇİN SANAYİLEŞME, KENTLEŞME VE EKONOMİK BÜYÜMENİN GELİŞİMİ

Bu bölümde ilk olarak BRIC-T ülkeleri olarak isimlendirilen Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Türkiye’de sanayileşmenin gelişim süreçleri anlatılmış ve sanayileşme süreçlerinin 1990-2017 yılları bazındaki gelişim ve değişim süreçlerine ilişkin bilgiler verilmiştir. İkinci olarak BRIC-T ülkelerinde kentleşmenin gelişim süreçleri anlatılmış ve kentleşme süreçlerinin 1990-2017 yılları bazındaki gelişim ve değişim süreçlerine ilişkin bilgiler verilmiştir. Üçüncü olarak BRIC-T ülkelerinde ekonomik büyümenin gelişim süreçleri anlatılmış ve ekonomik büyüme süreçleri için 1990-2017 yılları bazındaki gelişim ve değişim süreçlerine ilişkin bilgiler verilmiştir.

2.1. BRIC-T Ülkelerinde Sanayileşmenin Gelişim Süreci

Bu kısımda BRIC-T ülkeleri olarak isimlendirilen Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Türkiye’de sanayileşme süreçlerinin yıllar bazındaki gelişim ve değişim süreçlerine ilişkin bilgiler verilmiştir.

2.1.1. Brezilya

Brezilya, tamamen sömürge aşamasından çıkan ilk Amerikan ülkesinden birisidir. Bir zamanlar Portekiz sömürgesi olan Brezilya’nın sanayileşme sürecinde ilk yöneldiği alanın bot ve ayakkabı üretimlerinin yer aldığı üretim fabrikaları olduğu bilinmektedir (Collins, 1942: 368).

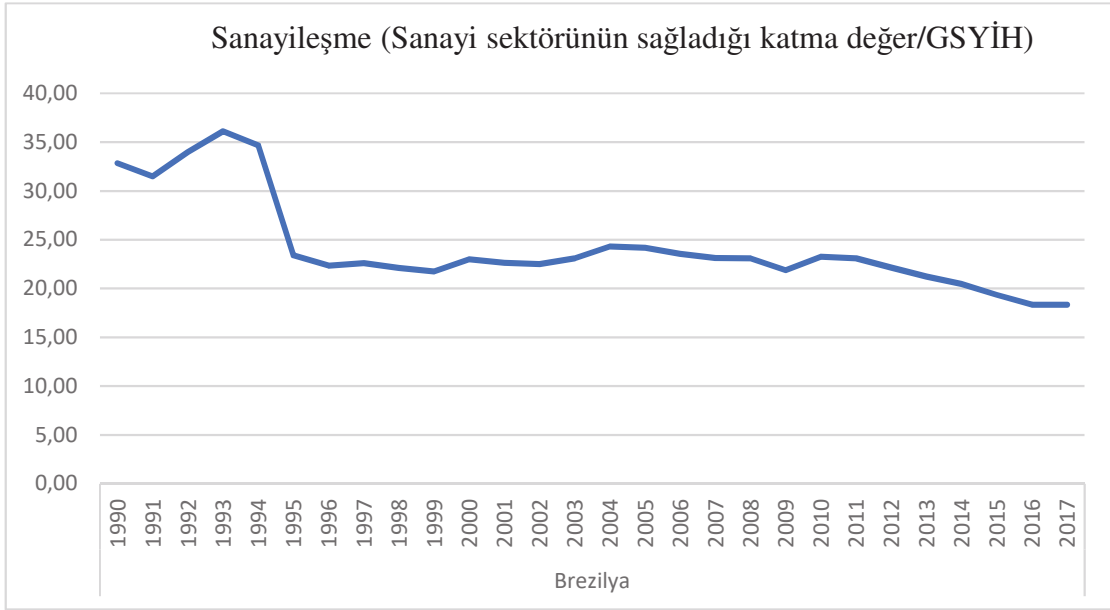
Brezilya’da, 1930 yılından sonra başlayan dönemde endüstrileşme döneminin varlığı dikkat çekmektedir. Tarıma bağlı bir ekonomiye sahip olan Brezilya, üretim fazlası yaratmak için işgücüne ihtiyaç duymuştur. Söz konusu dönem kölelik sistemini beraberinde getirirken köleliğin yasaklanması ise ucuz işgücü arayışını ve göçleri başlatmıştır. Brezilya’nın çok kültürlü yapısı ve çok devinimli ekonomisi toplumsal hayatı etkilemekle birlikte ekonomik sistem, siyasi yapının üzerinde büyük etki yaratmaktadır. Brezilya’da endüstrileşme dönemi 1990 yılına kadar uzanmaktadır (Kiper, 2012: 2).

Brezilya’da sanayi yapısında kullanılan yoğun sektörler sanayi üretiminin % 80’nini oluşturmaktadır. Söz konusu sanayi alanlarını; makineler, elektrik ve iletişim ekipmanları, gıda sektörü, selüloz ve kağıt, plastik vb. gibi sektörler oluşturmaktadır. Sanayide çeşitli sektörlerin yeni teknolojiye ihtiyaçlarının olması gelişmiş malzeme ve bio teknolojilerin de kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Sanayinin söz konusu sektörlerle birlikte gelişme sağlaması Brezilya pazarının dışa açılımını da beraberinde getirmektedir (TETSİAD, 1991: 12-13).

Brezilya sanayisinin 1960’lı yıllardan sonra çok hızlı bir şekilde gelişme gösterdiği görülmektedir. Söz konusu sanayinin önemli derecede gelişme göstermesi, ekonominin temel sektörlerini ele almaktan çekinmeyen askeri yönetimi hem liberal hem korumacı politikasıyla açıklanabilmektedir. Tüketim mallarının endüstrisi büyük ölçüde yabancı sermayeye ve bilgiye bağımlı olduğu halde sürekli artış halindedir. Ülkede yılda bir milyondan fazla otomobil üretilmekle birlikte, Brezilya dünyanın üçüncü büyük silah satıcısı haline gelecek derecede hafif silahlarda uzmanlaşma göstermiştir. Brezilya dünyanın önde gelen demir-çelik ihraç eden ülkeleri arasındadır. Ağır sanayi ürünleri çelik, metalürji, petrokimya ve kimyasal ürünleri üretmektedir. Buna ilaveten telekomünikasyon, uçak, uzay araçları, otomobil, askeri araçlar, elektronik eşyalar ve makine üretimi yapılmaktadır. Brezilya’da ihraç edilen başlıca tarım ürünleri ise şeker, kahve, soya fasulyesi gibi ürünlerdir. Diğer dış satım ürünlerini; kağıt, selüloz, makine, demir cevheri, kimyasal ürünler, taşıtlar ve otomobiller oluşturmaktadır (Atasoy, 2010: 673-674).

Brezilya’da 1990’lı yıllardaki ekonomik liberalizasyon çalışmalarından sonra sanayi sektörüne bağlı olarak çeşitli gelişmelerin sağlandığı görülmektedir. Gelişen sanayisine bağlı olarak ortaya çıkan silah sektöründe silah üreten ülkeler arasında yer alması silah endüstrisini geliştirmekle birlikte söz konusu teknolojisini de sivil teknoloji haline getirmektedir. Gelişen teknolojiye bağlı olarak son dönemde savaş uçakları gibi üretimleri başta olmak üzere savunma sanayi alanı yatırımlarında artış görülmektedir (MFA, 2017; www.mfa.gov.tr). Şekil 2.1’de Brezilya’da 1990-2017 yılları arasındaki sanayileşme oranlarına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Şekil 2.1: Brezilya'da 1990-2017 Yılları Arası Sanayileşme Oranları

Kaynak: *data.worldbank.org*

Şekil 2.1'deki verilere bakıldığında; Brezilya'da, 1990 yılında sanayileşme (Sanayi sektörünün sağladığı katma değer/GSYİH) oranı % 32.83 iken 2017 yılında % 18.35'tir. Brezilya'da sanayileşme oranının en yüksek olduğu yıl 1993 yılı olmakla birlikte oranı ise % 36.13'tür. Brezilya'nın 1999 yılındaki sanayileşme oranı % 21.75 olmakla birlikte, 1999 yılından önceki yıllara göre incelendiğinde sanayileşme oranının daha düşük olduğu görülmektedir. Söz konusu verilerin bu yıllarda görülen ekonomik kriz süreçlerinin yansımalarına bağlı olarak, sanayileşme oranlarındaki düşüş oranlarını beraberinde getirdiği düşünülmektedir.

Brezilya sanayileşme sürecinde önemli sanayileşme politikalarına sahip olmakla birlikte, modern teknolojiye yatırım yapabilecek kurumsal kapasiteye sahip olmadığını göstermektedir. Yönetim ve istihdam politikalarında önemli sorunlarla karşılaşan Brezilya'da öne çıkan bürokratik yönetim yaklaşımı uygulamaları, ilgili ülkede özellikle gelişme gösteren çelik endüstrilerinin gelişimini sınırlandırmıştır. Brezilya'nın sanayileşme süreçlerinde ilgili endüstrileri sınırlı bir başarı ile dönüştürmeye çalıştığı görülmektedir. Bu bağlamda Brezilya'da özel sektörün artan yeniliklere ayak uydurmakta zorlanması, söz konusu ülkenin sanayileşme sürecinde istenilen başarı düzeyine ulaşamamasını beraberinde getirmiştir (D'Costa, 1999: 13).

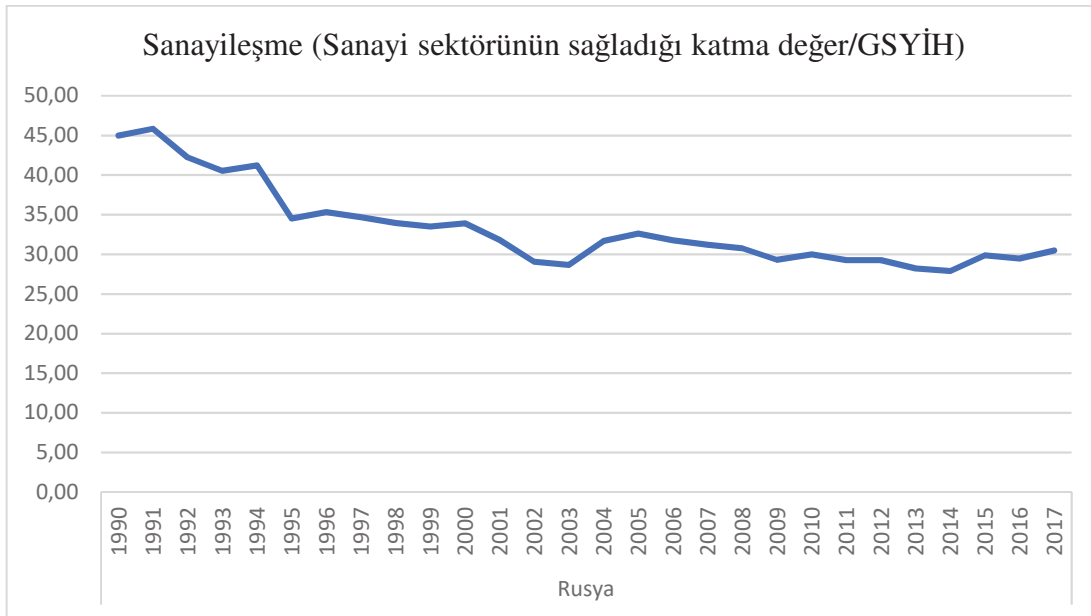
2.1.2. Rusya

Rusya'nın zengin kaynaklara sahip olması, sanayi sektöründe ağır sanayide gelişmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda Rusya'nın üretimine bakıldığında genellikle yakıt, enerji ve metalürji gibi alanlarda görülen üretimlerinin toplam sınai üretimlerinin içindeki payının % 35'ten fazlasını oluşturduğu, elektrik, gıda gibi üretimlerde ise toplam sınai üretimlerinin içindeki payının % 25 civarlarında olduğu ifade edilmektedir. Rus ekonomisine bakıldığında ileri teknoloji ve tüketim mallarının üretimi ile birlikte hafif sanayinin de sınai üretimdeki payının çok az olduğu görülmektedir. Rusya'da sanayi sektörünün yoğunlaştığı yerlerde üretim miktarlarında da çeşitlilikler görülmektedir. Rusya'nın en doğusundaki bölgeler ile Sibiry'a'nın günümüzde sanayileşme sürecinde gelişme sağlayamadığı dikkat çekmektedir (UİB, 2018: 3-4).

Literatürde Çarlık Rusya'sının sanayileşmediği, Çarlık ekonomisinin, küçük bir modern imalat sektörüne ve tarımda çalışan işgücünün % 80'inden fazlasına sahip olduğu ve faaliyet alanının ağır biçimde tarıma dayalı olduğu belirtilmektedir. Çarlık Rusya'da Birinci Dünya Savaşı'ndan önce tarım dışı sektörlerdeki giriş engelleri ve tekel gücünün varlığının, sanayileşememenin en önemli nedeni olduğu belirtilmektedir (Cheremukhin vd., 2016: 1-2). Rusya'da, 1997-2013 yılları arasında hızlı büyümeye, GSYİH'da artan imalat payının eşlik etmediği ifade edilmektedir. Aksine, imalat sektörünün katma değer içindeki payı, 1995 ve 2008 arasında neredeyse % 3 puan ile yüksek oranda daralma eğilimi göstermiştir. Rusya uzun vadede oldukça durgun kalmış, büyümenin çoğu, 1989 yılı sonrası çöküşten kaynaklanan doğal kaynak bazlı bir toparlanma şeklinde kendisini göstermiştir (Naudé vd., 2013: 26). Rusya ekonomisinin 2008-2009 yılları arasında finansal krizlerin etkisi altında olması doğrudan ve dolaylı olarak ekonomik faaliyetlerdeki düşüslere neden olmuştur. Söz konusu durumdan etkilenen Rusya'da finansal krizler sonucunda ekonomide yabancı yatırımların azaldığı görülmüş, petrol fiyatlarında hızlı düşüş oranları meydana gelmiştir. Rusya Merkez Bankası rublenin devalüasyonunu önlemek amacıyla altın-döviz rezervlerinin bir kısmını kullanmış, ekonominin dış borçlarının ödenmesi amacıyla likitideyi artırma planları ve yerel şirketlere destek vermek amacıyla söz konusu durumun kurtulmasına yönelik yaklaşık 200 milyar dolar harcamıştır. Yapılan çalışmalarla ekonomik faaliyetlerdeki düşüş 2009 yılının ortalarına doğru azalmıştır. 2010 yılının başlarında petrol fiyatlarının da artmasına bağlı olarak büyüme eğilimi başlamış ve sonrasında Rusya'nın

ekonomisi bu eğilime devam etmiştir (Abdullah ve Hüseyinli, 2013: 4). Şekil 2.2’de Rusya’da 1990-2017 yılları arasındaki sanayileşme oranlarına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Şekil 2.2: Rusya’da 1990-2017 Yılları Arası Sanayileşme Oranları

Kaynak: *data.worldbank.org*

Şekil 2.2’deki verilere bakıldığında; Rusya’da 1990 yılında sanayileşme (Sanayi sektörünün sağladığı katma değer/ GSYİH) oranı % 45 iken 2017 yılında % 30,48’dir. Rusya’da sanayileşme oranının en yüksek olduğu yıl % 45 ile 1990 yılıdır. Sanayileşme oranının en düşük olduğu yıl % 28,65 ile 2003 yılı olarak belirlenmiştir. 1995-2004 yılları arasında Rusya’da sanayileşme oranının düşme eğiliminde olduğu gözlenmektedir. 2008-2009 yılları arasındaki sanayileşme oranlarındaki düşüşün sebebinin Rusya ekonomisinde yaşanan ekonomik krizden etkilemesi sonucunda oluşabileceği düşünülmektedir.

2.1.3. Hindistan

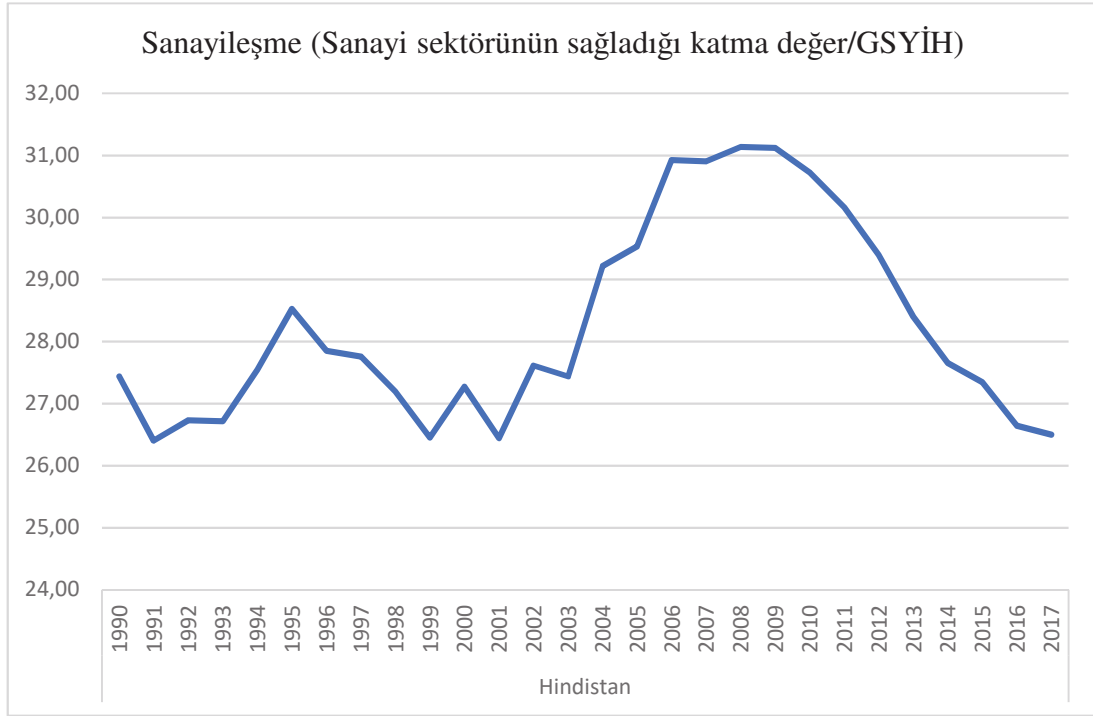
Tarih boyunca sahip olduklarıyla Batılı sömürge imparatorluklarının dikkatini çeken Hindistan, coğrafi olarak Hint Okyanusuna uzanan yarımada ülkesidir. Hindistan söz konusu coğrafi konumuyla, büyük bir dini merkez olması sebebiyle ve ikliminin çeşitliliği dolayısıyla diğer ülkeler tarafından dikkat çeken bir halde olmuştur. Hindistan’da doğrudan ticaretin gelişmesi Yunan ve Romalılar dönemine kadar uzanmaktadır. Sonraki dönemlerde Roma İmparatorluğu’nun zayıflaması ve İslamiyetin yükselmesi sonucu Hindistan’ın Avrupa ile doğrudan gerçekleşen ticareti engellenmiştir. Asya ve Avrupa arasındaki ticaretin

ipek yolu ve baharat yolları arasında yapılması ve söz konusu güzergahların Hindistan'ın önemli bir noktasında olması, ticaretle birlikte önemli kazançları beraberinde getirmiştir (Doğan ve Erdoğan, 2017: 840).

Klasik Hindistan devleti yönelimli sanayileşme modeli, 1950 yılından 1980 yılına kadar otuz yıl boyunca hüküm sürmüştür. Söz konusu model 1980 yılında sarsılmaya başlamış, 1991 yılındaki seçimlerden sonra, yeni Kongre partisi azınlık hükümeti Narasimhan Rao kısa bir süre şiddetli likidite krizi ile karşı karşıya kalmış, bu durumla başa çıkmak ve hükümete karşı sarsılan güveni yeniden kazanabilmek için yardım istemiştir. Buna ilaveten hükümet söz konusu modeli, tamamen ya da daha az terk etme niyetini açıklamıştır (Singh, 1994: 1-2). 1991 yılında Hindistan'da yapılan neoliberal reformlar, dış ticaret ve yatırım üzerindeki tarifeler ve engeller kaldırılmıştır. Hindistan, devlet ve kamu sektörünün rolünü azaltmış, özel sektörün ekonomi içindeki rolünü artırmıştır. Bu bağlamda yabancı sermaye yatırımları ve döviz rezervlerinin gelişmesi sağlanmıştır (Siddiqui, 2015: 85).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde gösterilen iyileşmelere rağmen, Hindistan'da doğrudan bir milyondan daha az kişiye iş sağlanmıştır. Çin'in işgücü ücretlerinin artması, Hindistan'ı emek yoğun üretim için bir üs haline getirme planlarını beraberinde getirmiştir. Hindistan gibi büyük bir ülkenin eğitim ve sağlık sektörüne bu kadar düşük bir yatırımla, mevcut arazi ve kırsal varlıkların eşitsiz dağılımı ile ekonomisini sanayileştirip modernize edebileceğini düşünmek yanıltıcı olacaktır. Hindistan'da 1991 yılından günümüze ekonomi politikasında piyasa güçlerine daha büyük bir güven ve ekonomiye daha sınırlı bir devlet müdahalesine doğru kayda değer değişiklikler olmuştur. Ancak, büyük ölçüde piyasaya dayalı büyümeye dayanmanın, Hindistan'ın şu anda, özellikle de kalıcı ekonomik ve sosyal yoksunluklar karşısında ciddi zorluklarla başa çıkamayacağı ifade edilmektedir (Siddiqui, 2015: 96).

Şekil 2.3: Hindistan’da 1990-2017 Yılları Arası Sanayileşme Oranları

Kaynak: data.worldbank.org

Şekil 2.3’deki verilere göre; Hindistan’da 1990 yılındaki sanayileşme oranı % 27.44 iken, 2017 yılında % 26.50’dir. Hindistan’da en yüksek sanayileşme oranınının 2008 yılındaki en yüksek oranı % 31.14 iken, 1991 yılında sanayileşme oranınının en düşük olduğu oran ise % 26.40 ile 1991 yılıdır.

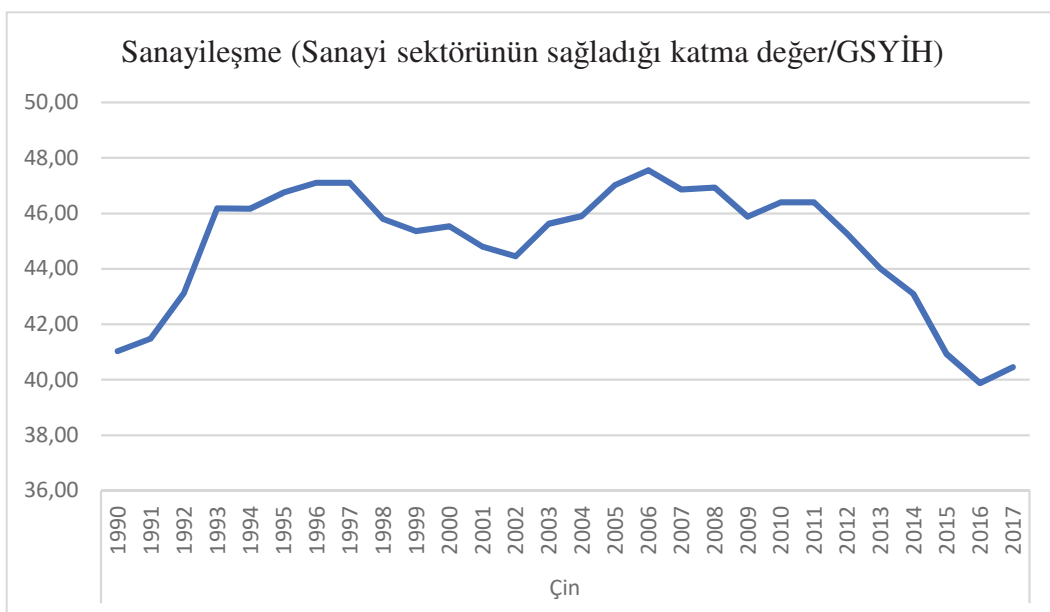
2.1.4. Çin

Çin zengin tarihiyle birlikte dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip bir ülke olup 19. yy başlarına kadar dünyanın diğer bölgelerine bakıldığında oldukça gelişmiş bir yapıya sahiptir. Çin yaşanan Sanayi Devrimi sonrası Avrupalı devletlerin yaşadığı değişimler ve dönüşümler sonrasında teknolojik yapıdaki gelişimlere ayak uyduramamış, söz konusu duruma bağlı olarak çöküş sürecine girmiştir. Çin dünya güç dengesine bağlı olarak ön plana çıkan İngiltere, Almanya, Japonya, Rusya ve ABD gibi ülkelerin gerisinde kalmıştır. 1980 sonrası yaşanan ekonomik gelişme ve küreselleşme sonucunda dünya ekonomisinde yeni bir vizyon oluşturması, Çin’in ekonomik anlamında hızlı olarak yükselmesine olanak sağlamıştır. Çin’in soğuk savaşın ardından küreselleşmenin de etkisiyle çeyrek yüzyılda dünyanın ekonomi tarihine bakıldığında söz konusu kadar hızlı büyüyen bir ülkenin olmadığı dikkat çekmektedir (Sandıklı, 2009: 41).

Çin 1978 yılından itibaren hızlı şehirleşmeyle yüksek ekonomik büyüme deneyimini yaşaması sonucu en büyük enerji tüketimini sağlayan ülkelerden birisi haline gelmiştir. Sanayileşme faktörlerinden birisi olan enerjinin en büyük tüketimini sağlayan devletin Çin olması, aynı zamanda fazla sanayileşme ve enerji tüketimi dolayısıyla çevre kirliliğinin de yaşanmasına neden olmuştur. Söz konusu enerji verimliliğini iyileştirme ve makroekonomik tedbirlerle karbon azaltımı yoluna gidilmesi, Çin'in sosyo-ekonomik gelişiminde ve sınai geçişinde sanayileşmede daha güçlü bir desteği beraberinde getirmiştir (Bao ve Xu, 2019: 483).

Çin'de dış ticaretin artması sadece ihracattaki çıktı miktarının değil, teknolojinin gelişmesi sonucu yükselmelerin meydana gelmesi ve kaynaklarının dağılımı ile ilgili olmaktadır. Dış ticarete yabancı yatırımların artması Çin'in iç ekonomisine olan katkısı; Çin'de teknoloji transferi, işletme yönetimi durumunda iyileşmeler, işçi sayısının artması ihracatın yükselmesiyle açıklanabilmektedir. Dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin söz konusu verilere bakıldığında, Çin'in pazar ekonomisi geçişini hızlandırdığı ve ülkedeki milli gelirin yükselmesini sağladığı görülmektedir. Çin ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımlar ülke içinde yapılan ticareti arttırmıştır. Söz konusu durumun neticesinde Çin'in yerel pazarı genişlemiş, söz konusu durum işletmeler arasındaki rekabetin şiddetinin artmasını beraberinde getirmiştir (Saraçoğlu ve Duran, 2008: 100-101). Şekil 2.4'de Çin'de 1990-2017 yılları arasındaki sanayileşme oranlarına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Şekil 2.4: Çin'de 1990-2017 Yılları Arası Sanayileşme Oranları

Kaynak: data.worldbank.org

Şekil 2.4'e göre; Çin'de 1990 yılındaki sanayileşme oranı % 41.03 iken 2017 yılında % 40.46 seviyesindedir. 2016 yılı Çin'de sanayileşme oranının en düşük olduğu yıl olmakla birlikte oranı % 39.88 iken, 2006 yılında sanayileşme oranı % 47.56 düzeyine ulaşarak en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

2.1.5. Türkiye

Türkiye sanayileşme sürecinde gelişme göstermesine rağmen üretim yapısı, verimlilik düzeyi ve rekabet gücü ekonomik ve toplumsal gelişme süreci için gerekli olan düzeyin gerisinde yer almaktadır. Türkiye'de sektörel yapılanmayı hedefleyen yeni bir sanayileşme atılımını gerçekleştirmek için önce sanayileşme perspektifinin ve stratejisinin belirlenmesi gerekmektedir. Ülkelerin sanayileşme süreçlerinde, makro ve sektörel düzeyde olmak üzere kısa, orta ve uzun dönemli öncelikleri iyi belirlenmiş ticaret ve sanayi politikalarının varlığı önem taşımaktadır. Bu bağlamda öncelikler açısından yeni stratejilerin uzun dönemli bir perspektif ile sınıai yatırımları, ulusal teknoloji kapasitesi ve beşeri sermayeyi hedeflemesi gerekmektedir. Sınıai üretimin verimliliğini ve rekabet gücünü teknolojik gelişmeler ve yenilikler artırırken, diğer yandan bölüşümü düzeltici politikalar uygulamaya konulmalıdır (Eser, 1993:166).

Türkiye'de 1923 yılında Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararlar sonucunda liberal bir politikanın egemen olmasına olanak hazırlanmış ve düzeltici politikalar belirlenmiştir. 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu kabul edilmiş ve özel kesimin ekonomik kalkınmada etkin bir rol üstlenmesi istenmiştir. 1930'lu yıllarda ise devletçilik ilkesinin ışığı altında Türkiye'de sanayileşme adımları arasında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı yer almaktadır. Birinci 5 yıllık sanayi planının hazırlanma nedenleri aşağıdaki gibidir (İlkin, 1988: 274-275):

- 1929 Buhranının kapitalist ekonomilerde meydana getirdiği sorunlar ve özel kesime ağırlık veren iktisadi politikaların geçerliliği konusunda kuşkular uyanması,
- 1929 yılında ekonomik kriz sebebiyle tarımsal sektördeki ürünlerin fiyatlarında azalmaların gerçekleşmesi,
- Lozan Antlaşması'nda yer alan devlet gelirini bağlayan, teşebbüs olanaklarını zayıflatan maddelerin söz konusu yılda sona ermesi,
- 1923 yılında İzmir İktisadi Kongresi ile hayata geçirilen özel kesime dönük iktisat politikasının istenen hedefleri gerçekleştirememesi,

- Ekonomik sebeplerin haricinde; askeri ve sosyal amaçlarla farklı bölgelere yatırım yapılmasının gerekliliği,
- Sanayisi gelişmiş ülkelerin; tarım sektöründe gelişen ülkeleri hammadde üreticisi durumunda bırakarak söz konusu ülkelerin piyasalarında hakimiyet kurmak istemeleri,
- Döviz gelirinin azalması ve
- Dünya piyasalarındaki göstergelere bağlı olarak hammadde fiyatlarında düşüşlerin meydana gelmesi sonucunda Türk çiftçilerine ve işçilerine daha kar oranı getiren faaliyet bölgelerinin sağlanmak istenmesidir.

Birinci Beş Yıllık sanayi planında açıklanarak, büyük ölçüde hayata geçirilen sanayi dalları altı grupta toplanmakta ve aşağıdaki gibi belirtilmektedir (Öztürk ve Arslanoğlu, 1998: 182-183):

- Dokuma sanayi (Konya Ereğlisi, Kayseri, Nazilli ve Malatya'da pamuklu mensucat, Kastamonu ve Batı Anadolu'da kendir ve keten, Bursa merinos fabrikasında yün),
- Maden işleme (Karabük'de demir çelik ve silah sanayi, Kırıkkale'de bakır kükürt ve kok),
- Kağıt sanayi (İzmit'te kağıt ve selüloz),
- Seramik sanayi (Beykoz 'da şişe ve cam, Kütahya'da porselen),
- Kimya sanayi (gülyağı, sülfürik asit, süper fosfat, kireç kaymağı, yapay ipek) ve
- Şeker sanayi (Turhal şeker fabrikası)'dir.

Türkiye'de Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının başarılı olarak uygulaması sürdürülürken İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının oluşturulması gündeme gelmiştir. 24 Ocak 1936 tarihinde İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı esasları belirlenerek proje haline getirilmiştir. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Birinci Beş Yıllık sanayi planına göre daha geniş kapsamlı olmakla beraber dokuz bölümden oluşmuş ve aşağıda gösterilen sanayi dalları önerilmiştir (Ayhan, 2002: 85):

- Madencilik,
- Maden ve kömür ocakları,
- Mıntıka elektrik santralleri,
- Ev Mahrukatı Sanayi ve Ticareti'dir.

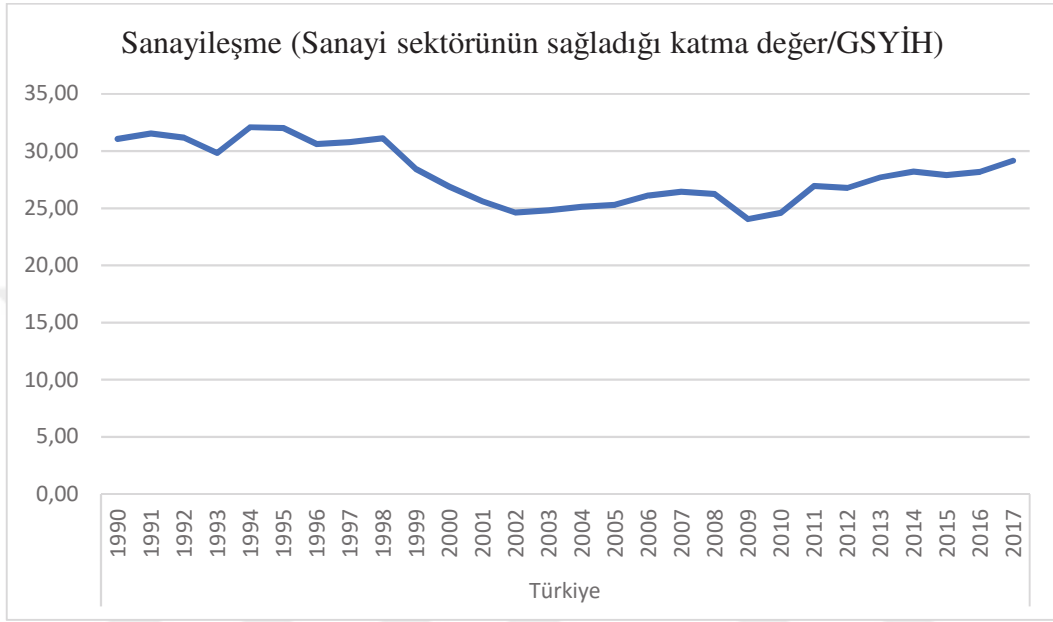
Enerji faktörünün sanayileşmeye bağlı olarak tüketilmesi sonucunda Türkiye’de 1980 yılı sonrasında enerji kullanım düzeylerinde büyük artışlar meydana gelmiştir. İhracata dayalı dışa açık bir anlayışın uygulandığı dönemde tarım sektöründe yer alan kısım önemini kaybetmiş sanayi ve hizmetler sektörü daha ön planda yer almıştır. Bu dönemde ekonominin temel göstergeleri; söz konusu değişime bağlı olarak enerji kullanım düzeylerindeki artışları beraberinde getirmiş, enerji kullanım düzeylerindeki artışlar ise pek çok yakıt türüne olan talebin de yükselmesini sağlamıştır (Mucuk ve Uysal, 2009: 106). Günümüzde Türkiye’de birincil enerji kaynaklarında, potansiyelin yarısından daha az miktarının kullanıldığı bilinmektedir. Bu kaynaklardan linyit kömürü düşük kaliteli ve yüksek maliyetli iken, hidroelektrik kaynakların doğrudan yağışlara bağlı olmasından kaynaklı olarak güvenilirliğinin düşük olduğu dikkat çekmektedir. Türkiye’de tüketilen enerjinin bir kısmı ısınma, aydınlatma ve günlük faaliyetlere bağlı olarak elektrikli cihazların çalıştırılmasında kullanılmaktadır. Türkiye’de enerji tasarrufunda öncelikli olan yerlerin enerji tüketimi yüksek olduğu için sanayi ve konut kesimi olduğu görülmektedir (Aydın, 2010: 329).

Türkiye’de yapılan kalkınma planlarıyla birlikte bilim ve teknolojiyi toplumsal olarak faydaya dönüştürmeye çalışılmıştır. 1970’li yılların sonunda Türkiye’de teknoloji politikalarından ilk kez bahsedilmeye başlanmıştır. 1980’li yılların başlarında Türkiye sanayi sektörüne yönelmiştir. 2001 yılında Teknokent yasası olarak çıkarılan kanun “Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu” ile ifade edilmiştir. Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu ile söz konusu bölgelerde akademisyenlerin çalışmalar yapabilmesi ve teknoloji üretimine yönelik katkı sağlayabilmeleri kolaylaştırılmıştır. Söz konusu kurumların en büyüğü olan TÜBİTAK’ın teknoloji geliştirme tabanlı projeleri, Türkiye’de teknolojik süreçlerin gelişimine önemli destekler sunmaktadır (Yıldız vd., 2010: 459).

Son yıllarda Türkiye’de sanayi sektöründe ciddi anlamda teknolojik birikimlerin olduğu görülmektedir. Bu birikimler sonucunda işletmelerin yeni tesisler kurdukları, uluslararası teknolojik gelişmeleri izleyerek teknolojik gelişimlerden haberdar oldukları, kısmen de olsa ithal teknolojileri yerel şartlar doğrultusunda kullanabilmeleri gibi verimlilik düzeylerinin ve giderek uluslararası piyasalarda başarılarını arttırmalarını sağlayan faaliyetlerinin olduğu görülmüştür. Teknolojik değişimin, diğer bir ifadeyle işletmelerin teknolojik davranışlarının dış ticaret rejimleri ile yakından ilişkili olduğu; Türkiye’nin 1980 yılından bu yana sürdürdüğü dışa yönelik politikaları ve liberal dış ticaret ortamında firmaların teknolojik arayış çabalarındaki yönelişleri de görülmektedir. Türkiye’de uzun

yıllar boyunca sürdürülmüş olan korumacılığa dayalı politikasındaki dönemlerde edinmiş olduğu birikimler teknolojik birikimler olarak açıklanmaktadır (Kırım, 1990: 144-145). Şekil 2.5'te Türkiye'de 1990-2017 yılları arasındaki sanayileşme oranlarına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Şekil 2.5: Türkiye'de 1990-2017 Yılları Arası Sanayileşme Oranları

Kaynak: *data.worldbank.org*

Şekil 2.5'e göre; Türkiye'de 1990 yılında sanayileşme oranı % 31,06 iken 2017 yılında % 29,16 seviyesindedir. 1994 yılı Türkiye'de sanayileşme oranının en yüksek olduğu yıl olmakla birlikte oranı % 32,08 iken, 2009 yılında sanayileşme oranı % 24,06 düzeyi ile en düşük seviyeyi göstermiştir.

2.2. BRIC-T Ülkelerinde Kentleşmenin Gelişim Süreci

Bu kısımda BRIC-T ülkeleri olarak isimlendirilen Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Türkiye'de kentleşme süreçlerinin yıllar bazındaki gelişim ve değişim süreçlerine ilişkin bilgiler verilmiştir.

2.2.1. Brezilya

Gelişmekte olan ekonomilerde yer alan büyük şehirlerin dünya genelindeki en büyük şehirler haline geldiği görülmektedir. Örneğin, Brezilya, Mexico City, Bombay, Hindistan, Sao Paulo, Şangay, Çin, Lagos, Nijerya, Afrika ve Orta Doğu'daki pek çok şehir, endüstriyel kalkınma yokluğunda bile hızla büyümektedir. Söz konusu hızla büyüme oranları kentleşme

sürecinin gelişmesini gündeme getirirken, diğer taraftan işsizlik miktarlarındaki artış oranlarıyla ilgili endişeleri de beraberinde getirmektedir (Dao, 2002: 82). Geçmişten günümüze, Brezilya'nın kentleşme sürecinde en göze çarpan yönlerinden birisini şehir hiyerarşisinin tüm seviyelerinde kentlerinin büyümesi durumu oluşturmaktadır. Söz konusu büyümeyle, kentlerin de sorunları öne çıkmış, bu kapsamda ilgili ülkede ulusal bir kentleşme politikası ivme kazanmıştır. 1950'li yıllardan itibaren basın, şehir planlamacıları, kamu görevlileri, temsili politikacılar ve özel girişimciler “kentsel kalkınma politikası” gerekliliği konusunda kamuoyunu ve kamu kurumlarını harekete geçirmeye çalışmışlardır (Octavio Cintra, 1989: 213).

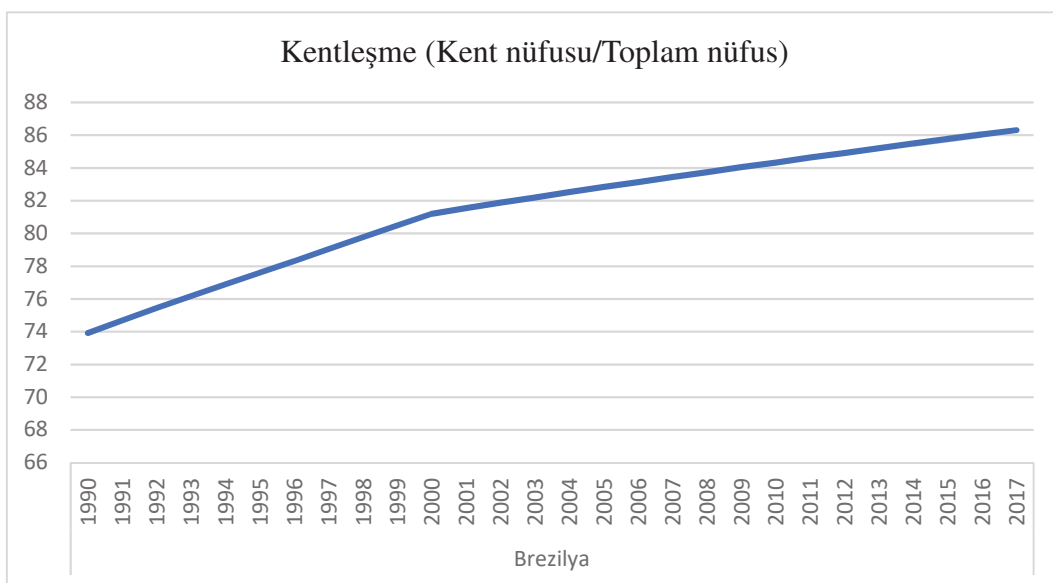
Brezilya uzun süre Portekizlilerin hakimiyetinde kalan bir ülke olduğu için Portekizce halkın büyük çoğunluğunun konuştuğu dil olmaktadır. Brezilya'ya gelen ilk sömürgeciler Amerikalı kızıl derililer ile evlenmiş, daha sonra buraya köle olarak zenciler getirilmiştir. Brezilya'nın doğu kıyılarındaki plantasyonlarında zenciler, kızıl derililer ve melezlerin sayısı beyazların sayısını geçmesi sonucunda, 19. yy ortalarına kadar Avrupa'dan çok sayıda olan göçlerin dengeyi beyazların lehine değiştirdiği görülmüştür. 1950 yılında Brezilya'nın üçte biri şehirlerde yaşarken, günümüze gelindiğinde kentsel nüfus oranı % 81'i aşmış durumdadır. Kırsal kesimden kentsel kesime doğru yaşanan göçlerin hızında azalma olsa da göçlerin hızı devam etmektedir. Buna ilaveten son dönemlerde Sao Paulo, Rio De Janeiro, Recife gibi çok büyük metropollere yönelen göç akımı hala devam etmekle birlikte göçlerin artması büyük kentlerin daha da büyümesini sağlamaktadır. Brezilya'nın büyük kentleri; Sao Paulo, Rio De Janeiro, Recife, Salvador, Bela Horizonte, Manaus, Fortaleza, Porto Alegre, Belem, Santos, Campos, Pelotas, Itabuna, Maceio, Natal, Goiania, Santa Maria ve Maringa olarak karşımıza çıkmaktadır (Atasoy, 2010: 671).

Brezilya'nın 2000-2010 yılları arasındaki verileri incelendiğinde; özellikle tarımsal faaliyetlerde çalışan göze çarpan sayıda çocuk ve genç sayısı incelendiğinde, ekonomik aktif nüfus ölçümünün asgari yaş sınırının on yıl olduğu bilinmektedir. Burada dikkat çeken unsur Brezilya'daki işgücünün her şehrin büyüklüğü ile orantılı olmasıdır. Bununla birlikte Brezilya'da işsizlik oranları, şehirlerin büyüklüğü ile işgücünün dağılımı arasında pozitif bir korelasyonun olmadığı bir durum göstermektedir. Brezilya'da kentsel alanlarda birkaç farklı türde işsizliğin olduğu ifade edilmektedir. İşsizlerden oluşan bir grup, henüz bulamadıkları işleri aramak için ülkeden şehire taşınan insanlardan oluşmaktadır. İkinci grup, ilkokulu bitirmiş ve iş piyasasına giren insanlardan oluşmaktadır. Ortaokul ve üniversite mezunları

ise üçüncü bir grubu oluşturmaktadır. Söz konusu unsurlar dikkate alındığı şehirlerde işe girme olasılığının düşük olması, kırsal kesimde kalınmasını daha çekici hale getirmekte ve kentleşme oranlarının yüksek oranlarda gelişmemesini beraberinde getirebilmektedir (Ignazzi, 2014: 8-9).

Dünya'nın en kalabalık beşinci ülkesi olarak, demografik yoğunluğun kıyı şeridinde yoğunlaştığı Brezilya'da 2018 yılı itibari ile nüfus 209.791 milyon kişidir (IMF, 2018). Brezilya'nın kıyı kesimlerinde bulunan nüfus yoğunluğunu iç kesimlere doğru aktarmak amacıyla yeni kalkınma merkezleri iç kısımlarda oluşturulmaya başlanmış, karayolları ağı genişletilmiş, başkent Rio de Janeiro'dan Brasilia'ya taşınmış, hidroelektrik projeleriyle teşvik önlemleri gerçekleştirilmiştir. Brezilya'da günümüzde farklı ırkların karışımı yer almaktadır. Söz konusu farklı ırkları yerli yaşayan halk Güney Amerika Yerlileri, Avrupa'dan göç eden beyaz ırkına sahip olanlar, Afrika'dan gelen siyah ırka sahip olanlar oluşturmaktadır. Brezilya'nın gerçek nüfusunu küçük kabilelere bölünen ve köylerde yaşayan avcılık ve balıkçılıkla geçinen yerliler oluşturmuştur. Brezilya'nın 1910 yılında Japonya'dan bir milyonun üzerinde göç alması bazı bölgelerde etnik yapının değişmesini sağlamıştır. Brezilya'da etnik farklılık yapısının bulunması iş yaşamında ayrımcılık yapılmamasını sağlamakla birlikte Brezilya'da küresel rekabet alanında başarılı olmasını beraberinde getirmiştir (www.etonet.org.tr). Şekil 2.6'da Brezilya'da 1990-2017 yılları arasındaki kentleşme oranlarına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Şekil 2.6: Brezilya'da 1990-2017 Yılları Arası Kentleşme Oranları

Kaynak: data.worldbank.org

Şekil 2.6'daki verilere bakıldığında Brezilya'da 1990 yılında kentleşme oranı % 73.92 iken 2017 yılında % 86.31 olmuştur. Brezilya'da 1990-2017 yılları arasında toplam nüfusun kent nüfusuna olan oranı sürekli artış göstermiştir. Brezilya'da en yüksek kentleşme oranının olduğu yıl 2017 yılı olup oranı % 86.31 iken, kentleşme oranının en düşük olduğu yıl olan 1990 yılında, söz konusu oranın % 73.92 olduğu görülmektedir.

2.2.2. Rusya

Asya'nın kuzeyinde, Avrupa'nın doğu kısmında yer alan Rusya; yüzölçümü bakımından dünyanın en geniş ülkesidir. Rusya Federasyonu içerisinde farklı etnik kimlik yapısına sahip nüfusların yoğunlaştığı görülmektedir. Nüfusun büyük oranının şehir merkezlerinde yaşadığı Rusya'da nüfus artış hızının negatif olduğu görülmekte, bu durum azalan oranda nüfus yapısının olduğunu ve nüfusun yaşlanan bir özellik gösterdiğini açıklamaktadır (İTKİB, 2015: 3; www.ihkib.org.tr). Rusya'da 2018 yılında yapılan nüfus sayımına göre ülkenin nüfusu 143.896 milyondur (IMF, 2018).

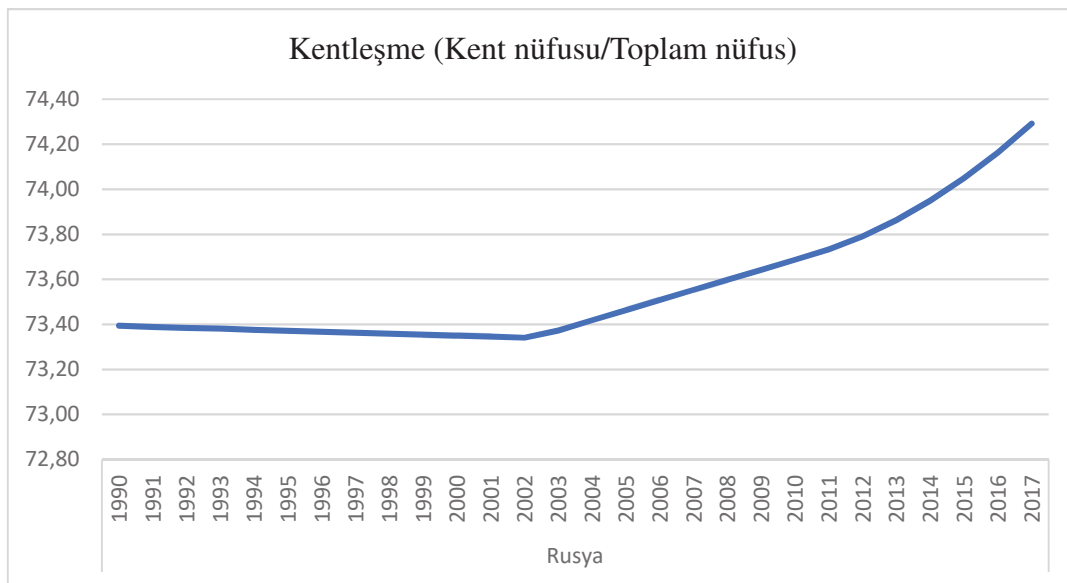
Bu bağlamda Rusya'nın nüfus artış hızının negatif olması ve sürekli düşme eğiliminde olması birtakım problemleri de beraberinde getirmektedir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması nüfusu etkilemiş ve yaklaşık olarak nüfusun 4 milyonu bu ülkeden diğer ülkelere göç etmiştir. Rusya'da 2002-2006 yılları arasında nüfusun yıllık ortalama % 0.5 oranında daraldığı görülmektedir. Dünya Bankası tarafından 2005 yılında yayımlanan çalışmaya göre; nüfusta gerçekleşen azalma oranı devam ettiği göz önünde bulundurulursa 2050 yılı itibariyle söz konusu nüfusun % 30 oranında azalacağı öngörülmektedir. Birleşmiş Milletler tarafından yapılan çalışmalara göre; 2050 yılına doğru Rusya nüfusunun 142.8 milyondan 112 milyona gerileyebileceği öngörülmektedir. Rusya'da 1990'lı yıllarda ölüm oranları ve yeni doğan ölümlerinin hızla artması çevresel faktörlerdeki olumsuzluklardan ve kötü yaşamın getirdiği sonuçlardan kaynaklanmıştır. Söz konusu ülkede kötü alışkanlıkların; alkol, sigara erkekler tarafından fazla tüketilmesi kardiyovasküler hastalığına bağlı olarak gerçekleşen ölümleri beraberinde getirmiştir. Yapılan çalışmalara bağlı olarak Rusya'da 2009 yılından itibaren ortalama yaşam süresi erkeklerde 59.3 oranında görülmekteyken kadınlarda ise ortalama yaşam süresinin oranı 73.1 olduğu belirlenmiştir (TETSİAD, 1991: 9; www.tetsiad.org).

Rusya'da nüfus dağılımının eşit olmamasını belirleyen faktörleri; yüksek ve engebeli alanlar, toprakların verimliliği, tarım olanaklarının olması, ticari, jeopolitik ve tarihsel etkenler oluşturmaktadır. Rusya'nın en yoğun nüfuslu alanlarının Moskova, Tula, Vladimir,

İvanovo, Gorki oblastlarının yer aldığı bölgeler olduğu ifade edilmektedir. Rusya'nın en seyrek yerleri ise Kalmuk Cumhuriyeti, Ural ve Kafkas dağlarının yüksek kesimleri, Batı Sibirya Ovası, Orta Sibirya Platosu, Uzakdoğu Rusya'nın çoğu alanında seyrek nüfuslu yerlerdir. Çarlık rejimi ve daha sonrasındaki Sovyet rejimi, Sibirya'daki boş bölgelere göçü özendirmiştir. Günümüzde Sibirya'nın sanayi bölgelerine, Orta Asya'nın sulanan kesimlerine ve B.A.M (Baykal-Amur-Magistral) şantiyelerine göç olduğu görülmektedir. Söz konusu göçler nüfusun ağırlık merkezini doğuya kaydırmıştır ve Rus varlığının yayılmasına katkıda bulunmuştur. Fakat söz konusu durumlara rağmen Sibirya hala bölgenin en tenha bölgesini oluşturmaktadır (Atasoy, 2010: 240-241).

Literatürde yapılmış araştırmalar 1990-2002 yıllarını kapsayan dönemde, Rusya'da kentleşme sürecinin önemli ölçüde artmadığını ve orta aşamada kaldığını göstermektedir. Söz konusu ülkede 1990 yılından, 2002 yılına kadar bazı kentleşme karşıtı dönemler yaşanmıştır. Pivovarov (2003), 20. yy sonlarında Rusya'da meydana gelen kentleşme karşıtlığının çok kötü kentsel yaşam koşullarından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Diğer taraftan yazında, Rusya'daki kentleşme sürdürülebilirliğinin ortalama düzeyde ve sürdürülebilir olduğu da belirtilmektedir (Shen vd., 2017: 24-25). Şekil 2.7'de Rusya'da 1990-2017 yılları arasındaki kentleşme oranlarına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Şekil 2.7: Rusya'da 1990-2017 Yılları Arası Kentleşme Oranları

Kaynak: data.worldbank.org

Şekil 2.7'deki verilere bakıldığında Rusya'da kentleşme oranları; 1990 yılında % 73.39 iken 2017 yılında % 74.29 oranında olmuştur. Rusya'da 1990-1991-1992 yıllarında kentleşme oranlarının eşit olduğu gözlenmektedir. 1992 yılından sonra kentleşme oranı 2002 yılına kadar az farkla azalmaya devam etmiştir. Rusya'da 2002 yılından 2017 yılına kadar kentleşme oranlarında artışların olduğu gözlenmektedir.

2.2.3. Hindistan

Hindistan, Güney Asya'da yer almakta, ülkenin güneyini ve orta kesimlerini platolar batısını çöller kuzeyini ise Himalaya Dağları oluşturmakta, büyüklük bakımından dünyada yedinci sırada yer almaktadır. Hindistan'da kırsal kesimlerdeki yaşama oranları diğer Asya ülkelerine göre yüksek miktarlarda olmakla birlikte, yapılan araştırmalar Hindistan nüfusunun 2025 yılına kadar 1.4 milyara ulaşacağını öngörmektedir. Hindistan'da bulunan halkın % 60 oranındaki kısmı neredeyse nüfus oranının 5000'i geçmeyen yerlerde yaşamakta, buna karşın şehirlere yapılan göç oranları ise her geçen gün artmaktadır (KTO, 1882: 2; www.kto.org.tr). Hindistan'da 2018 yılında yapılan nüfus sayımına göre ülkenin nüfusu 1,351.774 milyondur (IMF, 2018).

Hindistan'da 21.yy başında nüfusu 1 milyonu aşmış olan kentlerin sayısı 14'e yükselmiştir. Ülkede nüfus dağılımı düzensiz olmakla birlikte Ganj Ovası, Pencap, Ahmedabat, Bombay ve yarımada'nın güneybatısı (Kerala) ülkenin en yoğun nüfuslu bölgeleridir. Buna ilaveten ülkede doğal nüfus artışı çok yüksek olmakla birlikte nüfusun yaş dağılımına bakıldığında nüfus artış hızını nüfusun yaş dağılımının belirlediği görülmektedir. Söz konusu nüfusun yaş dağılımında genç nüfusun fazla olması ve yaşlı nüfusun az olması ortalama ömrün batı ülkelerindeki ortalamadan daha kısa olmasına yol açmıştır. Hindistan eyaletlerinde reklamlar, ikna ve korkutma gibi yöntemlerle daha az çocuk sahibi olmaya yönelik uygulamalar yapılmaktadır (Atasoy, 2010: 404-405).

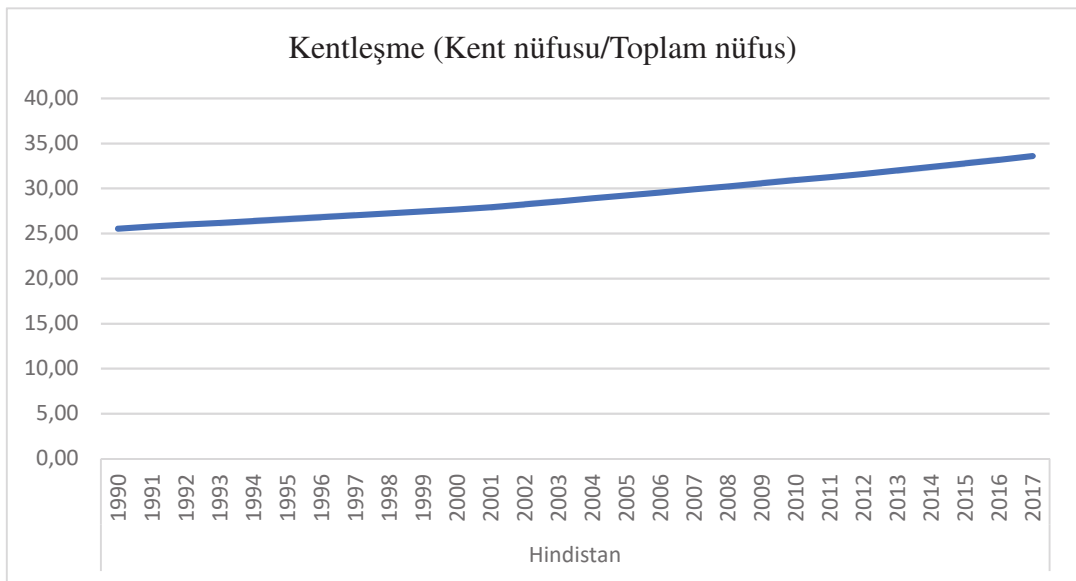
Hindistan'da yer alan metropol şehirler, daha önce benzeri görülmemiş bir arazi kullanımı değişikliği ve çevresel kaynakların azalması ile birlikte büyük bir ekonomik merkez olarak ortaya çıkmıştır. Küreselleşme ve bunun sonucunda Hindistan piyasalarının uluslararası alanda tercih edilmeye başlaması ile birlikte hızlı kentleşme sürecine ivme kazandırmıştır. Hindistan'daki kentleşme süreci son yüzyıldaki hızlı nüfus artışı ile birlikte ciddi ekolojik ve çevresel sorunları da beraberinde getirmiştir (Bharath vd., 2018: 201).

Dünyanın en hızlı büyüyen büyük ekonomisi ve dünya nüfusunun yaklaşık beşte birine ev sahipliği yapan Hindistan, canlı bir demokrasi, köklü bir dönüşümün ve hızlı

kentleşmenin ortasındadır. Kentleşme, ekonomik büyümeyi teşvik ederken, insanların yaşam kalitesini iyileştirmektedir (Franco vd., 2017: 898). Yazında yapılmış araştırmalar, Hindistan'da kentleşme sürecini tahmin etmenin zor olduğu ifade edilmektedir. Bu kapsamda olası göç, doğum ve ölüm oranlarına atıfta bulunarak kentleşme sürecinin tahmin edilebileceği belirtilmekte fakat söz konusu tahminlerin her zaman da güvenilir sonuçlara ulaşamayacağı açıklanmaktadır (Banerjee, 1969: 1173). Lanjouw ve Murgai (2009) ve Dünya Bankası (2009), Hindistan'ın kentsel ekonomik büyümesinin, kırsal çiftçilik dışı tarım çeşitliliği yoluyla kırsal ekonomiyi etkilediğini savunmaktadır. Böylece, sanayinin genişlemesi yoksulluğun azaltılmasında kilit belirleyici olmaya devam etmektedir. Büyümenin hem kırsal hem de kentsel alanlarda yoksulluğun azaltılmasında önemli bir etken olmaya devam ettiği de gözlenmektedir. Farklı büyüme olaylarının üzerinde farklı etkileri olmasına rağmen, büyümenin yoksulluğun azaltılması için bir ön koşul olduğu gerçeği belirtilmektedir (Aggarwal ve Kumar, 2012: 57).

Planlama Komisyonu (2011: 378) "Hindistan'da kentleşmenin diğer gelişmekte olan ülkelerden daha yavaş gerçekleştiğine ve kentsel bölgelerdeki nüfusun oranının sadece % 28 olduğuna" inanmaktadır. Bununla birlikte, Hindistan'da şehirleşme sürecinin gelişmiş bölgelerde ve büyük şehirlerde yoğunlaştığı, geri kalan bölgelerde ve daha küçük şehirlerde ise durgunlaşma eğiliminde olduğu belirtilmektedir (Denis vd., 2012: 53). Şekil 2.8'de Hindistan'da 1990-2017 yılları arasındaki kentleşme oranlarına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Şekil 2.8: Hindistan'da 1990-2017 Yılları Arası Kentleşme Oranları

Kaynak: data.worldbank.org

Şekil 2.8'e göre; Hindistan'da 1990 yılındaki kentleşme oranı % 25.55 iken 2017 yılında % 33.60'tır. 1990 yılından 2017 yılına kadar her yılda kentleşme oranında artma eğilimi görülmüş, en düşük kentleşme oranı 1990 yılında % 25.55 iken, en yüksek kentleşme oranı 2017 yılında % 33.60 olarak belirlenmiştir.

2.2.4. Çin

Çin, jeopolitik konumu itibariyle Asya kıtasının doğusunda yer almaktadır. Kentleşme süreçlerine yönelik Çin hükümeti tarafından uygulanan politikalar sonucunda, nüfus oranlarının azalarak artmaya devam ettiği görülmektedir. Bu kapsamda Çin'de nüfusun büyük yoğunluğunu Han kökenli Çinliler oluştururken, diğer kısmını Uygur kökenli azınlıklar oluşturmaktadır. Buna ilaveten Çin'de uygulanan politikalarda tek çocuk sahibi olmaya yönelik teşviklerin de olduğu görülmektedir. Çin'de nüfusun yüksek olması önemli sorunları beraberinde getirmesinin yanı sıra büyük bir ekonomik güç kaynağı da yaratmaktadır (Van TSO, 2017: 3, www.vantso.org.tr). Çin'de 2018 yılında yapılan nüfus sayımlarına göre ülkenin nüfusu 1,400.174 milyondur (IMF, 2018).

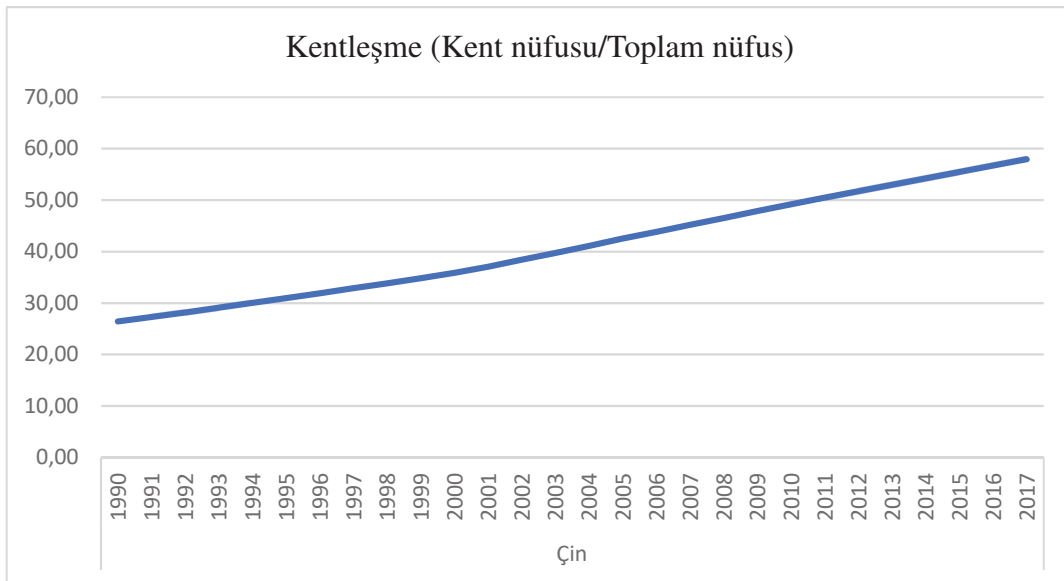
Kentleşme kentsel nüfusun büyümesiyle birlikte kent alanlarının da genişlemesini ifade etmektedir. Çin'de kırsal köylerin kasabalara ve kasabaların da şehirlere idari olarak yeniden sınıflandırılması sonucunda mekânsal önlemler tarımsal olmayan nüfusun büyümesini beraberinde getirmiştir. Çin'in kentleşmesinde önemli ve benzeri olmayan bir özelliği; küçük şehir ve kasabaları geliştirme stratejisidir. Yazında, söz konusu kentlere yapılan kırsal göçün, kentsel tarım dışı nüfusun büyümesine doğrudan ve önemli ölçüde katkı sağladığı belirtilmektedir. Çin'de bulunan Jiangsu, Zhejiang, Liaoning, Shanghai, Beijing ve Tianjin gibi şehirlerin ve belediyelerin en fazla nüfusa sahip olduğu ve sanayileşmiş işgücüne sahip olduğu bilinirken Çin'in iç bölgelerinde yer alan Tibet, Yunnan, Guizhou, Shaanxi, Qinghai ve Gansu gibi batı illerinde en düşük nüfus oranları dikkat çekmektedir. Kentleşmede söz konusu bölgeler arasında görülen farkın hem bölgesel hem de bölge içi gelir eşitsizlikleri ile güçlü bir şekilde ilişkili olduğu görülmektedir (Chen, 2006: 101-104).

Çin'de göç faaliyetleri hızlı kentleşmeyi beraberinde getirmiş ve kentleşmeyi % 50'nin üzerine çıkartmıştır. Kentlerin gelişmesi milyonlarca göçmenin farklı bölgeler arasındaki göçünü hızlandırmış ve söz konusu şehirlerin sayısı 1982 yılından 2010 yılına kadar 244'ten 654'e yükselmiştir. Çin'de şehirlerdeki göçmenlerin sayısı ise söz konusu yıllarda 46,5 milyondan 205,6 milyona yükselmiştir. Çin'de doğu kıyı bölgeleri, Pekin gibi

bazı büyük metropoller, Şangay ve Guangzhou gibi şehirler çok daha fazla sayıda göçmen çeken şehirler haline gelmişlerdir (Song vd., 2018: 1-2).

Çin’de gelişmekte olan diğer ülkelerdeki gibi kentleşmenin kalkınma sürecinde olan rolü ve kentsel yerlere olan göçlerin ne ölçüde kontrol edilebileceği konusundaki fikir ayrılıkları, siyasi liderlerin benimsediği politikalara yansımıştır. Çin’deki kentleşme politikalarında modern sektörün genişlemesinde başarılı gelişmeyi sağlamak amacıyla canlandırılma yoluna gidilmiştir. Çin’de politikacılar kırsal alandan kentsel alanlara yapılan göçlerin; kent sakinlerine yeterli iş, yemek ve altyapı sağlama konusunda sıkıntı yaratabileceğini ve kırsal alanlardaki nüfus potansiyellerinde kayıp yaratabileceğini düşünmüşlerdir. Çin’de şehirleşmenin ve nüfusun hızla artmasının sosyal, ekonomik ve çevresel olarak verdiği zararı düşünen politikacılar, büyük kentlerde büyümeyi kontrol altına almayı planlamışlar, Çin’in kentsel dağılım politikasına göre orta ölçekli şehirlerde rasyonel gelişimi, küçük şehirlerde ve kasabalardaki büyümenin teşvik edilmesini sıkı bir şekilde kontrol etmeyi öngörmüşlerdir. Çin’in göç politikası; büyük şehirlere olan göçü sınırlamak, orta şehirlere olan göçü kontrol altına almak, küçük şehirlere ve kasabalara daha serbest şekilde dolaşımı sağlamak ve daha büyük yerlerden küçük yerlere geçmek için teşviklerin hayata geçirilmesine olanak sunmuştur (Goldstein, 1990: 674). Şekil 2.9’da Çin’de 1990-2017 yılları arasındaki kentleşme oranlarına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Şekil 2.9: Çin’de 1990-2017 Yılları Arası Kentleşme Oranları

Kaynak: data.worldbank.org

Şekil 2.9'a göre; 1990-2017 yılları arasında Çin'deki kentleşme oranları sürekli artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu kapsamda 1990 yılında Çin'deki kentleşme oranı % 26.44 ile en düşük orana sahip iken, 2017 yılında % 57.96 ile en yüksek orana ulaşmıştır.

2.2.5. Türkiye

Türkiye'de nüfus artışına neden olan ve kentleşme hareketlerinin önemli özelliklerinden birisi; kentleşmenin kırsal alandan kentsel alana yönelik göç hareketlerine dayalı olmasıdır. Günümüzde kentsel alandan kentsel alana doğru yapılan göç hareketleri önem kazanmış olsa da, kentleşmenin temel dinamiği kırlardan gelen nüfusa bağlı olmaktadır. Göç alınan yerlerde hızlı nüfus artışı yaşanırken net göç oranlarının da yükselmesi söz konusudur (Işık, 2008: 160). Türkiye'de iç ve dış göçlerle birlikte nüfusun artması kentlerde bulunan konutlarda okul hastane gibi iş imkanlarının bulunduğu yerlerde en başta iş olanakları alanında imkansızlıklar yaşanmasına sebep olmakla birlikte göç eden halkın beklentilerinin karşılanmasında zorluklar meydana gelmektedir. Söz konusu durumda hem kent halkı için hem de kent yönetimleri açısından birtakım sorumluluklar beraberinde gelmektedir. Kamu politikalarının zorunlu hale gelmesini sağlayan bu sürece göre kentin, kentlinin daha önce karşılaşmadığı sorunlarının meydana geldiği dikkat çekmektedir. Nüfusun dengesiz artması sonucunda işsizlik meydana gelmekte, buna ilaveten gelir yetersizliği ile mücadele eden bireylerde teknolojik gelişmelere bağlı olarak artan suç oranları beraberinde pek çok tedbirin alınması zorunluluğunu gündeme getirmektedir (Çelebi Zengin, 2018: 88-89).

Türkiye'de 1950'li yıllarla birlikte tedbirlerin alınması gerekliliğinden yola çıkılarak o döneme kadar uygulanan pronatalist nüfus politikalarının sorgulanması ön plana çıkmıştır. Söz konusu politikaların değiştirilmesi kolay olmamakla birlikte uzun vadede gerçekleşmiştir. Buna ilaveten politikaların değiştirilmesinde çeşitli sektörler, bireyler ve sivil toplum kuruluşlarının (STK) katkıları mümkün olmuştur. Mevcut olarak uygulanan Pronalist (nüfus artış hızını arttırıcı) politikanın değiştirilmesi ve karar vericilerin etkilenmesi amacıyla hükümetin bu konuyla ilgili birçok çalışmasının olduğu görülmüştür (Oktay, 2014: 40). Pronatalist nüfus politikalarının izlenmesi ile nüfusun artması ve söz konusu nüfusun siyasi ve askeri bir güç olarak kullanılması amaçlanmıştır. 1960'lı yıllardan sonra bu politikanın tersine Antinatalist (nüfus artış hızını azaltıcı) politikaları benimsenmiş, söz konusu bu politikayla nüfus artış hızının azaltılması için çalışmalar sergilenmiş ve

kadınların doğurganlığı azaltılmaya çalışılmıştır. Antinatalist nüfus politikalarının nüfus artışını azaltmaya yönelik yaptığı çalışmalara gerekçe olarak hızlı nüfus artışının ekonomik gelişmeler üzerindeki olumsuz etkileri belirtilmiştir (Özberk, 2003: 74-75).

Türkiye’de 2000 yılı sonrası dönem itibariyle nüfus, demografik geçiş aşamasının son aşamasına gelmiş, doğurganlık oranları ve yıllık nüfus artış hızları düşmüştür. Nüfusun yapısındaki değişmelerle birlikte nüfus piraminde değişiklikler görülmüş ve doğurganlık oranlarının düşmesi sonucunda piramidin tabanında daralmaya karşın orta ve üst kısımlarında genişleme ortaya çıkmıştır. Söz konusu dönemde hızlı nüfus artışı kavramı önemini yitirmeye başlamıştır. Çalışma çağındaki nüfusun artması demografik anlamda “fırsat penceresi” olarak görülürken yaşlı nüfusun artması emeklilik, sağlık vb. alanlarda yeniden yapılanmaları gündeme getirmiştir (Yakar, 2012: 383).

Köyden kente göç faktörü insanların bozulan düzenlerini tekrardan kurabilmesini sağlamaktadır. Türkiye’deki göçlere bakıldığında göçlerin nedenleri; kır yerleşmelerinin itici olması ve kent yerleşmelerinin çekici olması olarak açıklanmaktadır. Kır yerleşmelerinin itici faktörlerini sanayileşmenin gelişmesi, kırsal alanlarda yaşanan hızlı nüfus artışının olması, kırsal kesimde emek gücünden makine gücüne geçilmesi, tarım sektöründe çalışanlarda azalmalar meydana gelmesi, bazı kırsal alanlarda kötü iklim koşulları, istikrarsızlıklar, doğal afetlerin meydana gelmesi, savaşların olması, terör olaylarının insanların hayatlarını tehlikeye sokması, kırsal bölgelerde kentsel bölgelere göre iş imkanlarının yetersizliği gibi faktörler oluşturmaktadır. Kentin çekiciliğinin nedenlerini; kentin sağladığı imkanların insanlar tarafından cezbedici olması, kentlerde eğitim sektörü ve sağlık hizmetlerinin kolay ulaşılabilir olması, ulaşımın daha kolay olması, kentlerde sanayin ve hizmet sektörünün gelişmiş olmasının getirdiği iş imkanları gibi faktörler oluşturmaktadır (Koçak ve Terzi, 2012: 168).

Türkiye’de 1970 yılı sonrasında yaşanan göç olgusunu açıl原因an Peker (1999:297)’e göre bu değişim aşağıda maddeler halinde açıklanmaktadır (Erkan ve Aydın 2010 : 35):

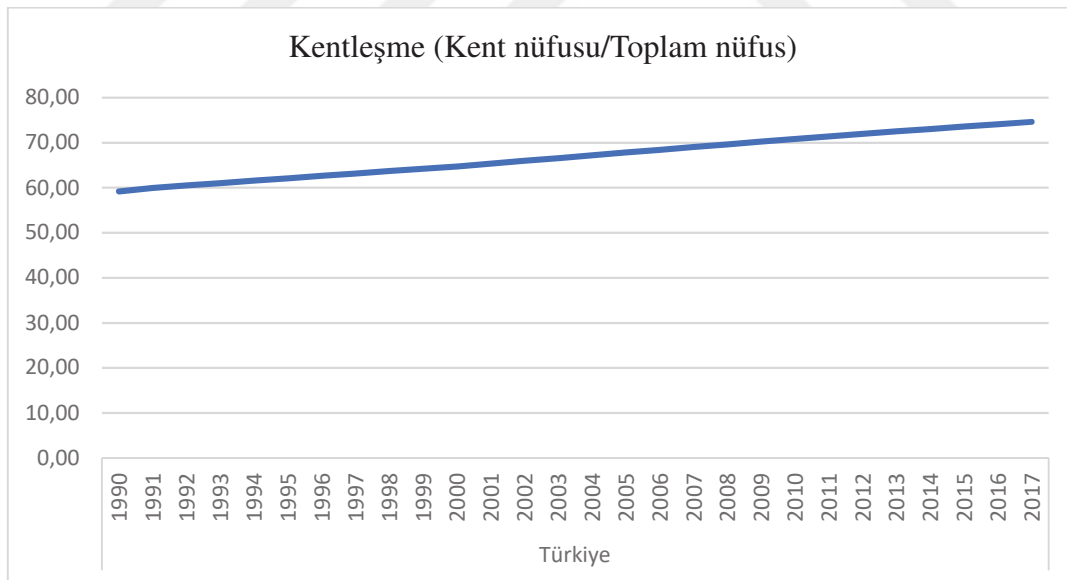
- Eğitim sektörünün kentsel bölgelerde yaygın hale gelmesi sonucunda küçük yerleşimlerin (köy, kasaba) gibi yerlerde yaşayan nüfusun eğitim sektörüne olan ilgisinin artması, kentlerde eğitim olanaklarının daha gelişmiş olması, olanakların gelişmiş olmasından dolayı ailelerin eğitim masraflarının azalması

ile gün geçtikçe eğitim olanaklarından yararlanılabilen bir kurum haline gelmesidir,

- Kamunun ekonomi politikalarına yönelik aldığı tedbirlerle ve yatırımın özendirilmesi sebebiyle köyle kent arasında engellerin olması sebebiyle ara engellerle beraber göç hareketliliğinin başlamasıdır,
- Türkiye’de göç veren bölgelere bakıldığında kentsel yapılarda kırsal alanların bulunduğu özelliklerin görülmesidir.

Türkiye’de yapılan araştırmalar sonucunda küçük şehirlerden metropollere doğru bir göç hareketinin olduğu görülmektedir. Metropollerin söz konusu göç hareketlerinden dolayı hukuki, siyasal ve kültürel yönlerden önemli problemlerle karşılaşmaları gündeme gelmektedir. Sanayileşmeye paralel ortaya çıkan kentleşme olgusu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bazı konularda bir takım sorunları da beraberinde getirebilmektedir (Sağlam, 2006: 44). Türkiye’de 2018 yılında yapılan nüfus sayımlarına göre ülkenin nüfusu 83.023 milyondur (IMF, 2018). Şekil 2.10’da Türkiye’de 1990-2017 yılları arasındaki kentleşme oranlarına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Şekil 2.10: Türkiye’de 1990-2017 Yılları Arası Kentleşme Oranları

Kaynak: *data.worldbank.org*

Şekil 2.10’a göre; Türkiye’de 1990-2017 yılları arasında kentleşmenin sürekli artma eğiliminde olduğu görülmektedir. 1990 yılı Türkiye’de kentleşme oranının en düşük olduğu yıl olmakla birlikte oranı % 59.20 iken, 2017 yılında kentleşme oranı % 74.64 ile en yüksek seviyeyi göstermektedir.

2.3. BRIC-T Ülkelerinde Ekonomik Büyümenin Gelişim Süreci

Bu kısımda BRIC-T ülkeleri olarak isimlendirilen Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Türkiye’de ekonomik büyüme süreçlerinin yıllar bazındaki gelişim ve değişim süreçlerine ilişkin bilgiler verilmiştir.

2.3.1. Brezilya

Brezilya’nın 19.yy.dan günümüze kadar sanayileşmeye aktif ve sürekli bir ilgi duyduğu ve 1940'larda gelişen bir sanayici-teknolojik yönelime sahip olduğu bilinmektedir (Goldstein, 2002: 525). 1964 yılı gibi erken dönemlerde, Brezilya ekonomisine yapılan ithalat ikamesinin faydalarının neredeyse tükendiği ve daha fazla sanayi kalkınmasına ihtiyaç duyulacağı fark edilmiştir. Söz konusu düşünceler 1964 yılı sonrasındaki dönemde yeni rejim tarafından tanınmış, bu kapsamda özellikle dışa açılmış ürünler için ihracata yönelik daha dışa dönük bir üretim yapısını teşvik etmek için bir dizi politika oluşturulmuştur (Coes, 1991: 178).

Brezilya’nın 1967’den sonra benzeri görülmemiş ekonomik büyüme ve modernizasyonu, özel sektördeki dinamizmin artması, kamu harcamalarının rasyonalizasyonunun artması, yeni ihracat hatlarına önemli ölçüde genişlemesinin yanı sıra konut ve eğitim alanındaki altyapı ve ilerlemelerin artmasından kaynaklanmaktadır. Brezilya’nın hızlı ekonomik kalkınması için en uygun kararları almasının kısa vadeli kümülatif etkisi, modernizasyonun faydalarının dağılımındaki eşitsizlikleri daha da güçleştirmiştir. Söz konusu yıllardaki Brezilya’daki gelir farklılıkları Latin Amerika ortalamasının üzerinde seyretmiştir (Henshall ve Momsen Jr., 1973: 167).

1994 yılından 2001 yılına kadar Brezilya’nın GSYİH’nın ortalama büyüme oranı, yıllık % 2.8 olup, söz konusu rakam 1980’lerde Brezilya’nın GSYİH’ndaki ortalama büyüme hızına çok benzemektedir. Söz konusu dönemlerde Brezilya ekonomisi dış finansmana olan yoğun bağımlılık ve iç borçların finansal kırılganlığı nedeniyle oldukça savunmasız kalmıştır. Bu bağlamda, Brezilya’nın istikrara kavuşma politikası, gerçek dönemde mali dengesizliklerde ve ödemeler dengesi açığında bir artışa neden olmuş, söz konusu dengesizlikler Brezilya’nın ekonomik büyümesinin orta ve uzun vadede toparlanmasını etkilemeye devam edecek kısıtlamalar ile sonuçlanmasını beraberinde getirmiştir (Ferrari-Filho ve De Paulai, 2003: 58).

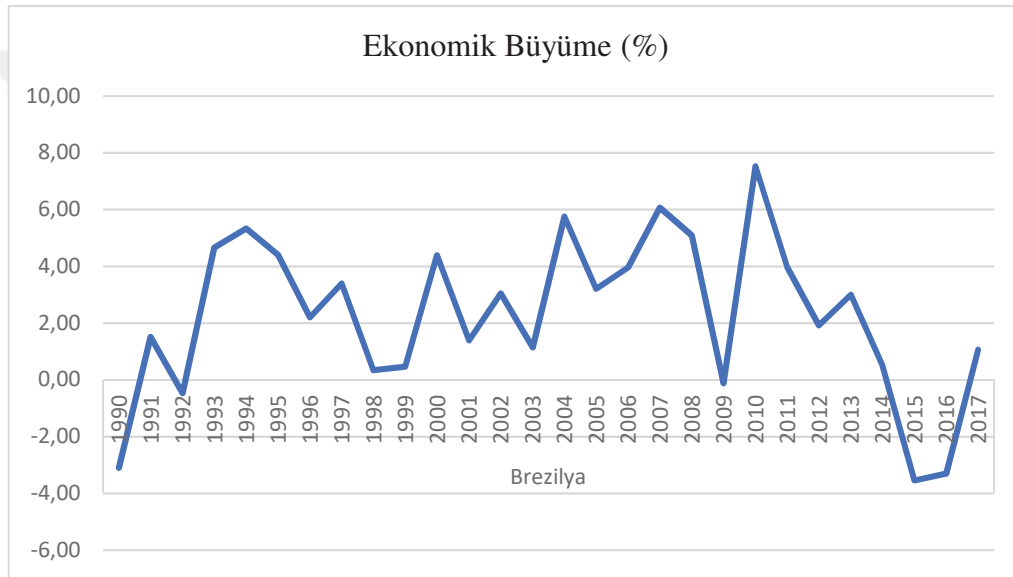
Brezilya'da tercih edilen sıra dışı ekonomik politikalara rağmen, 1980 yılına kadar Brezilya ekonomisinin 20.yy dünyasında en yüksek büyüme oranlarından birisine sahip olduğu bilinmektedir. 20.yy başlarında Brezilya, yerli tekstil üretimini kurmak ve sürdürmek için kendisini yüksek koruma oranlarına adanmış, aynı zamanda, kahve ihracatı için aşırı arzı satın alıp piyasaya sürerek ve depolayarak öncü bir müdahaleyle yüksek fiyatları garanti altına almaya çalışmıştır. Brezilya, 1930'lu yıllarda dünya depresyonunun ortasında, önemli bir endüstriyel büyüme kaydetmiştir. 1950'lerde büyümesi, nihayetinde on yılın sonunda ortaya çıkan sorunların artmasına rağmen, etkileyici bir oranda devam ettirmiştir. Brezilya'da yerli üreticilerin üretimlerinin cazibesine dayalı olarak ithal ikamesi önem kazanmıştır (Fishlow, 2000: 339-340).

Kapalı ekonomi niteliğini devam ettiren Brezilya, dünya ekonomisini derinden etkileyen Meksika (1995), Asya (1997) ve Rusya (1998) gibi ülkelerde meydana gelen krizlerden etkilenmiştir. Brezilya'da ekonomi politikalarını enflasyonu kontrol etme, dış ticaret dengesinin sağlanması ve ekonomik kalkınmanın desteklenmesi gibi faktörler oluşturmaktadır. Ocak 2007 yılında "Gelişmeyi Hızlandırma Programı" (PAC) yürürlüğe girmiştir. Söz konusu uygulama da işbirliğini destekleyen, sosyal güvenlik, vergi ve işgücü reformlarında değişiklik ve düzenlemeleri kapsamaktadır. Brezilya uyguladığı doğru politikalara bağlı olarak 1990 yılında yaşanan krizden öncelikle kurtulan ilk ülke olmuştur. Söz konusu ülkede yüksek ekonomik büyüme rakamlarının bazı göstergelere bağlı olduğu açıklanmıştır. Bu kapsamda ülkede yabancı yatırımlarda ve ulusal tüketim miktarlarında artışlar meydana gelmiş, gelir dağılımları düzenlenerek orta sınıf da güçlenmiş, ihracat rakamlarında artış miktarları gerçekleşmiş, eğitim süreçlerine yatırımlar yapılmış, kayıt dışılık önlenerek ticari anlaşmalar ve siyasi ilişkiler gelişme göstermiştir (TETSİAD 1991: 10; www.tetsiad.org).

Brezilya'da 2000 yılından günümüze güçlü ekonomik büyümesi ve demokratik istikrarı aşması, ülkeyi ticari ve politik ilişkiler için cazip bir ortak haline getirmiştir. Bu bağlamda Brezilya, Latin Amerika'da siyasi-kurumsal istikrarın korunmasında, ekonomik büyümenin arttırılmasında, güç dengesinin korunmasında ve sosyo-ekonomik farklılıkların azaltılmasında önemli bir rol oynamıştır. Brezilya, küresel düzeyde, Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi uluslararası kuruluşlarda etkili bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Brezilya, nominal bir GSYİH ile dünyanın en büyük altıncı olan ve giderek genişleyen bir ekonomiyle ve doğal olarak en büyük rezervlerle ekonomik bir güç merkezi

haline gelmiştir. Brezilya, daha önce büyük güçlerin Orta Doğu gibi münhasır jeopolitik alanı olarak kabul edilen alanlarda hareket etme kabiliyetini arttırmada başarılı olmuş, tüm bu unsurlar göz önüne alındığında, Brezilya artık bölgesel lider olmasının yanında uluslararası politikanın hazırlanmasında da liderlik rolü üstlenmiştir. Bu kapsamda Brezilya G-20, G-4 (Brezilya, Almanya, Hindistan, Japonya) ve BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) gibi forumlarda gelişmekte olan ülkeler arasında lider bir aktör olarak öne çıkmıştır (Kalout, 2014: 13). Şekil 2.11’de Brezilya’da 1990-2017 yılları arasındaki ekonomik büyüme oranlarına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Şekil 2.11: Brezilya’da 1990-2017 Yılları Arası Ekonomik Büyüme Oranları

Kaynak: *data.worldbank.org*

Şekil 2.11’e göre; Brezilya’da ekonomik büyüme oranının en yüksek olduğu yıl 2010 yılı olmakla birlikte, oranı % 7.53’dir. Brezilya’da 1990 yılındaki ekonomik daralma oranı % -3.10 iken, 2017 yılında ise % 1.06’dır. Brezilya’da ekonomik büyüme oranlarının en düşük eğilimde olduğu yıl 2015 yılı olmuş, söz konusu yılda ekonomik daralma oranı negatif yönde % -3.55 olarak belirlenmiştir.

1995-1998 yılları arasında mali dengenin bozulması; borç faizi ödemeleri değil, kamu açıklarının büyümesi sonucu gerçekleşmiştir. Brezilya’da 1999 yılında hızlı devalüasyonun devreye girmesinden sonra IMF ile yapılan anlaşma sonucunda düzeltmeye yönelik reformlar sağlanmış, 2000-2002 yılları arasında ülkede kamu kesiminin % 3.5 oranında bütçe fazlası verdiği görülmüştür (Turan, 2011: 60).

2.3.2. Rusya

Rusya tarihinde uzun vadede hızlı ekonomik büyümenin ve yapısal değişimin farklı ekonomik politika türleri ve farklı ekonomik kültürlerle uyumlu olduğu ifade edilmektedir. 19.yy'ın (1860-1914) ikinci yarısında Rusya'da ekonomik büyüme oranlarında önemli bir hızlanma görülmüştür. Söz konusu dönemde toplam çıktı 1860-1885 döneminde yıllık ortalama % 2 civarında bir artış göstererek, 1885-1913 yılları arasında % 2.5 ila %3.3'e yükselmiştir. Rusya'da 1880'li yılların ortalarında üretim, madencilik, nakliye ve inşaat, toplam verimin dörtte birinden daha azını oluşturmaktaydı. Söz konusu dönemde uzunluğu 1861 yılında 2.000 km olan demiryolu ağı, 1961 yılından sonra 70.000 km'ye yükselerek, önemli derecede artış göstermiştir. Buna ilaveten Rusya'da dış ticaret ciro değeri 1860-1864'lü yıllar ile 1909-1913'lü yıllar arasında sekiz kat artış göstermiş ve ülkeye önemli bir yabancı sermaye girişi olmuştur (Gatrell, 1995: 39).

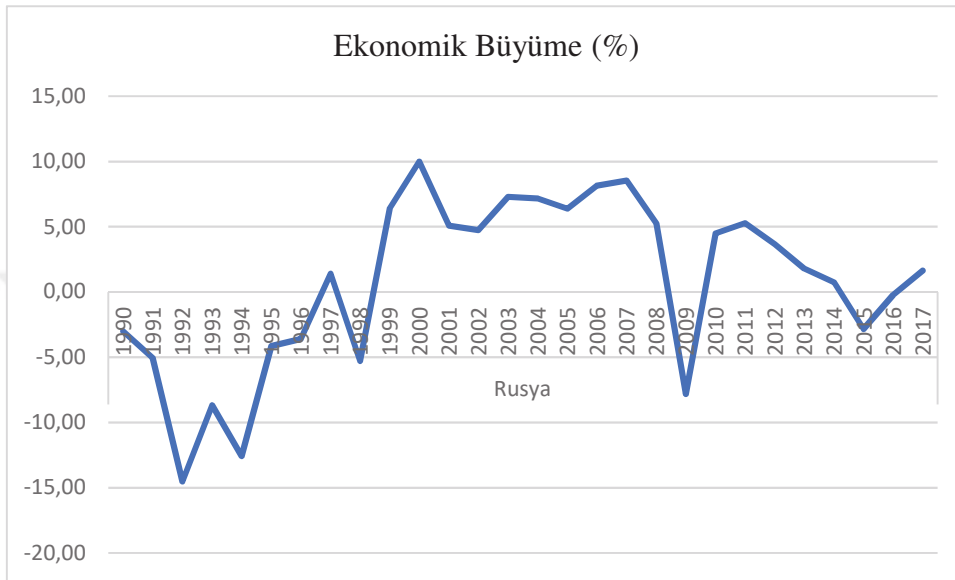
1990'lı yılların başlarında piyasalarını hızlı bir şekilde serbestleştiren Rusya, günümüze kadar gelen süreçte ekonomisinde serbest rekabeti engelleyici mekanizmaları kısmen de olsa kaldırmayı başarabilen ülkelerden birisini oluşturmuştur (İşcan ve Hatipoğlu, 2011: 177). Buna ilaveten Rusya'nın ekonomik büyüme sürecinin önünde bazı engellerin olduğu da dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Rusya'da olağan ve geleneksel siyasi istikrarsızlığın yanı sıra, 1997 yılında Rusya'nın ekonomik kalkınmasına yönelik öne çıkan temel tehditler aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Kuboniwa, 1997: 31):

- Zayıf vergi tahsilât kabiliyetleriyle ağırlaşan devam eden bir bütçe krizi,
- Sanayi işletmelerinin kötüleşen finansal durumu
- Hane halkı gelirini azaltmak,
- İthalata artan bir bağımlılık, reel ruble oranının güçlendirilmesi ve bunun sonucunda dış ticaret dengesinin olası bozulması ve
- İç mali piyasaların, özellikle devlet tahvilleri piyasasının oynaklığıdır.

Rusya'daki 2008-2009 yılları arasındaki ekonomik göstergelerin mevcut durumu dünyanın diğer ülkelerine kıyasla daha yüksek oranda etkilendiği dikkat çekmektedir. Fakat bununla birlikte Rusya'nın bazı göstergelerinde güçlü bir geri dönüş sergilediği görülmektedir. 2000 yılı ve 2000 yılından sonraki süreç incelendiğinde söz konusu krizin etkisi göz önünde bulundurulduğunda, Rusya'nın hızlı büyüyen BRIC ülkeleri de dahil olmak üzere diğer bütün ülkelere göre daha iyi bir ekonomik performans gösterdiği belirtilmektedir. Söz konusu dönemde Putin yönetiminin dünya düzenine yön verebilen

serbest rekabetin olduğu yeni demokratik ve liberal reformları hayata geçirmesi, ekonomik büyüme süreçlerine pozitif yönlü katkı vermiştir (İşcan ve Hatipoğlu, 2011: 177). Şekil 2.12’de Rusya’da 1990-2017 yılları arasındaki ekonomik büyüme oranlarına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Şekil 2.12: Rusya’da 1990-2017 Yılları Arası Ekonomik Büyüme Oranları

Kaynak: data.worldbank.org

Şekil 2.12’de; Rusya’da ekonomik daralma oranı 1990 yılında % -3 iken, 2017 yılında ekonomik büyüme oranı % 1.65 olarak gerçekleşmiştir. Rusya’da 1992 yılındaki ekonomik daralma oranı diğer yıllar içerisinde en yüksek seviyeye ulaşmış ve % -14.53 olarak belirlenmiştir. Buna ilaveten Rusya’da 2000 yılındaki ekonomik büyüme oranı, diğer yıllar içerisinde en yüksek seviyeye ulaşarak % 10 olarak tespit edilmiştir.

2.3.3. Hindistan

Hindistan’daki ekonomik serbestleşme süreci 1970’ler olarak ifade edilmekle birlikte, ekonomik reformların Temmuz 1991’de başladığı açıklanmaktadır. Hindistan’daki reform sürecinin ekonomik büyümenin hızını hızlandırmak ve yoksulluğu ortadan kaldırmak için başladığı ifade edilmektedir. Hindistan 1947 yılında İngiltere’den bağımsız olduktan sonra, kendi gelişme stratejisini başlatmıştır. Hindistan’da hükümet yüksek düzeyde otarşik ve içe dönük bir strateji geliştirmiştir. Bu stratejinin ana unsurları; ithalat ikamesi, merkezi planlaması olan büyük bir kamu sektörü yaratmak, emek ve sermaye piyasalarına güçlü müdahale edebilmek ve küçük sanayi için işlerin düzenlenme biçimlerine aşırı düzeyde

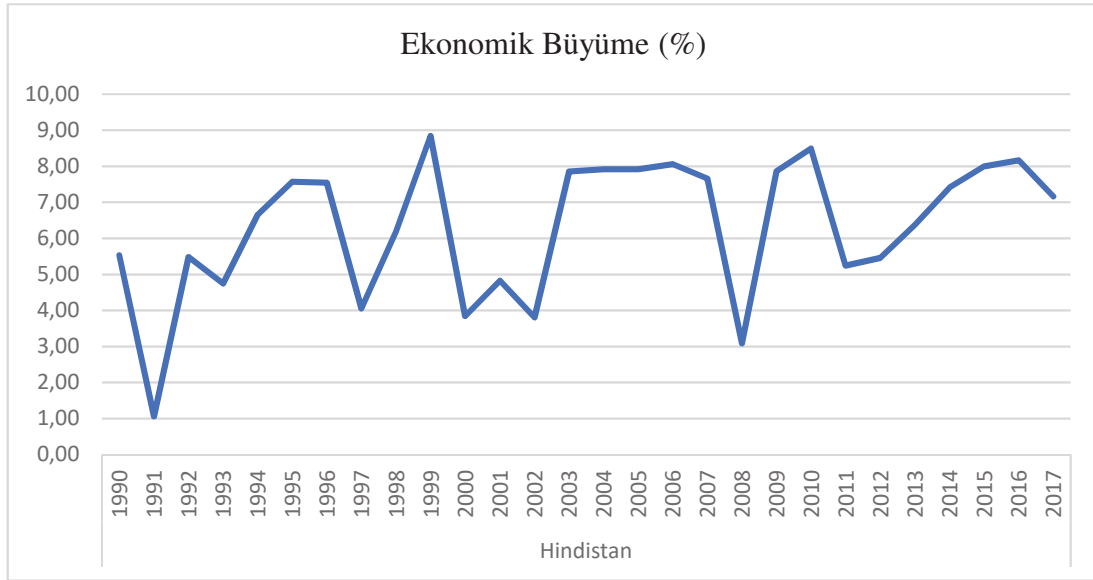
önem vermektir. Hindistan'da ekonomik büyüme 1980'lerin başında başlamış, ekonomik reformlar 1991'den önce yapılmamıştır. Hindistan ekonomisi, 1950-1980 yılları arasında, diğer birçok Asya ekonomisi için % 5-10'luk büyüme oranlarının aksine, yılda % 2-3'lük "Hindu büyüme hızı" olarak bilinen şekilde çok yavaş olarak büyümüştür (Gentimir ve Gentimir, 2015: 253).

Hindistan'da, 1969-1974 yılları arasında sanayi politikası Nehru, Shastri ve Indira Gandhi yılları, liberal bir ekonomik politika dönemini beraberinde getirmiştir. Bu dönemde devlet egemendir ve özel sermaye büyük ölçüde geri çekilmiştir (Mukherji, 2009: 88). 1980'lerde, Indira Gandhi tarafından başlatılan ve Rajiv Gandhi tarafından sürdürülen iş yanlısı reformlar görülmüştür. Söz konusu reformlar içerisinde büyük şirketler için kapasite artırımı üzerindeki kısıtlamaları hafifletmek, fiyat kontrolünü ve kar vergisi indirimini ortadan kaldırmak faaliyetleri yer almıştır. Bunları 1991 yılında ekonominin kayda değer bir şekilde serbestleşmesi izlemiştir. Bu reformlar arasında ithalatın serbestleştirilmesi, yatırım lisanslarının azaltılması, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, bazı sektörlerde doğrudan yabancı yatırımların otomatik olarak onaylanmasına ve küçük sanayi için ayrılan ürün sayısının azaltılmasına izin verilmiştir. Genel olarak, 1991 yılında başlatılan ekonomik reformlar, ekonominin işleyişini değiştiren ölçek önlemlerini içermektedir (Gentimir ve Gentimir, 2015: 253).

Hindistan'ın mevcut büyümesini daha da yükseltebilmek için Hindistan ekonomisindeki ana darboğazların ele alınması önem taşımaktadır. Bunlar altyapı (yollar, pahalı navlun oranları, güç kaynağı, limanlar ve havaalanları), iş ve iflas düzenlemeleridir. 1990'lı yıllarda Hindistan'daki en yoksul % 10 ile en zengin % 10 karşılaştırıldığında, Hindistan'daki eşitsizliğin anormal derecede yüksek olmadığı görülmektedir. Dünya Kalkınma Göstergeleri 2006'ya göre, bu oranın Hindistan'da 2000 yılında % 7.2 olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, Hindistan'ın mevcut eşitsizliği, Batı Avrupa ülkelerinden bazıları ile düşük ve karşılaştırılabilir görünmektedir. Bu bağlamda eşitsizlik oranları makul ölçüde olmasına rağmen, özellikle daha yüksek bir yoksulluk ile sonuçlandığında, Hindistan için ciddi bir soruna neden olabilmektedir. Söz konusu unsurlar politik gerilimlere yol açabilmekte ve iyimser büyüme senaryolarının dengesizleştirilmesine neden olabilmektedir (Basu ve Maertens, 2007: 164). Hindistan'da, GSYİH büyümesi 2014-2015 ve 2016-2017 yılları arasında % 7.5 ortalama ile dünyanın en iyi performans gösteren ekonomileri arasında yer almaktadır. Büyüme oranınının 2017-2018 yılında yüzde 6.5'e düşmesi beklenirken, 4

yıllık ortalamanın % 7.3'e yükselmesiyle birlikte, Hindistan'ın GSYİH büyümesinin dünyadaki çoğu ekonomiden önemli ölçüde yüksek olduğu görülmektedir (Economic Survey, 1; www.mofapp.nic.in:8080). Şekil 2.13'de Hindistan'da 1990-2017 yılları arasındaki ekonomik büyüme oranlarına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Şekil 2.13: Hindistan'da 1990-2017 Yılları Arası Ekonomik Büyüme Oranları

Kaynak: data.worldbank.org

Şekil 2.13'de; Hindistan'daki ekonomik büyüme oranı 1990 yılında % 5.53 iken, 2017 yılında söz konusu oranın % 7.17 olduğu gösterilmiştir. Hindistan'da 1991 yılındaki ekonomik büyüme oranı diğer yıllar içerisinde en düşük seviyeye ulaşmış ve % 1.06 olarak belirlenmiştir. Buna ilaveten Hindistan'da 2000 yılındaki ekonomik büyüme oranı, diğer yıllar içerisinde en yüksek seviyeye ulaşarak % 8.85 olarak tespit edilmiştir.

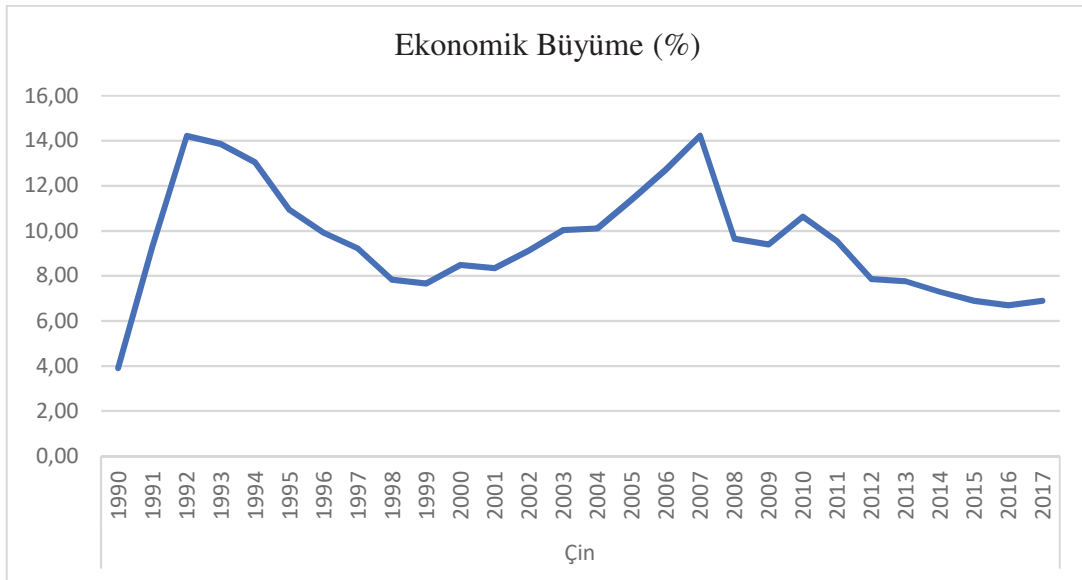
2.3.4. Çin

Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1949 yılındaki kuruluş tarihinden başlayarak planlı bir ekonomi uygulaması Çin'in planlı ve istikrarlı gelişmesine olanak sağlamıştır. Söz konusu uygulanan bu sistemin gelişme hızına engel olması Çin'in 1970'li yıllarda uyguladığı ekonomi politikalarını değiştirmeye yönelik reformlar başlatmasında etkili olmuştur. Çin'in 1978 yılında uygulamaya başladığı kırsal alana yönelik olan "Sözleşmeli Aile Sorumluluk Sistemi" kayda değer uygulamalardan biri olmuş, 1984 yılında gündeme gelen ekonomi sistemi reformu ise, kalkınmanın yönünü kırsal bölgelerden şehre doğru yönlendirmiştir. 1992 yılında Çin'de yapılan reformlar, sosyalist piyasa ekonomisi sisteminin geliştirilmesine yönelik olarak tasarlanmıştır. Çin'in ekonomik büyümesindeki ilk dönemi; 1978– 1996

yılları arasındaki “sosyalist piyasa ekonomisine geçiş dönemi”, ikinci dönemi; 1997– 2002 yıllarındaki “durgunluk dönemi” ve üçüncü dönemi; 2003 yılında başlayan ve günümüze kadar devam eden “büyüme stratejisi dönemi” oluşturmaktadır. Söz konusu dönemlerde uygulanan reformlardaki üç dönemin temel olan benzerliklerinin piyasa reformlarının ve dışa açılma politikasının devam ettirilmesi düşüncesi olduğu belirtilmektedir (Saray ve Gökdemir, 2007: 663).

Çin Hükümeti, Çin’in yeni büyüme modeline göre hareket edip 2016-2020 yılları arasında yapılan Beş Yıllık Plan üzerinde şekillendirme yoluna gitmiştir. Çin’deki ekonomik büyüme kaynakları reformlar, kaynaklar ve iklim değişikliği gibi faktörlerin düzenlenmesindeki unsurları önemli görmektedir. Çin, yeni ekonomik büyüme modelinde harcamaların daha düşük yatırım payına eşlik eden daha yavaş bir büyüme yapmasını amaçlamaktadır. Çin’de ekonomik büyüme oranı 2011 yılından bu yana sürekli yavaşladığı gibi 2015 yılından 2016 yılının yarısına kadar da yavaşlamaya devam etmiştir. Çin’deki ekonomik büyüme oranları; 2012 ve 2013 yılında % 7.7’nin ardından 2014 yılında % 7’ ye ve sonraki yıllarda ise % 6.9’ lara düşmüştür (Garnaut vd., 2016: 1-3). Şekil 2.14’de Çin’de 1990-2017 yılları arasındaki ekonomik büyüme oranlarına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Şekil 2.14: Çin’de 1990-2017 Yılları Arası Ekonomik Büyüme Oranları

Kaynak: data.worldbank.org

Şekil 2.14’e göre; Çin’de ekonomik büyüme oranı 1990 yılında % 3.91 iken, 2017 yılında % 6.9 olarak belirlenmiştir. Çin’de 2017 yılındaki ekonomik büyüme oranı diğer yıllar içerisinde en düşük seviyeye ulaşmış ve % 6.90 olarak gösterilmiştir. Buna ilaveten

Çin’de 2007 yılındaki ekonomik büyüme oranı, diğer yıllar içerisinde en yüksek seviyeye ulaşarak % 14.23 olarak belirlenmiştir.

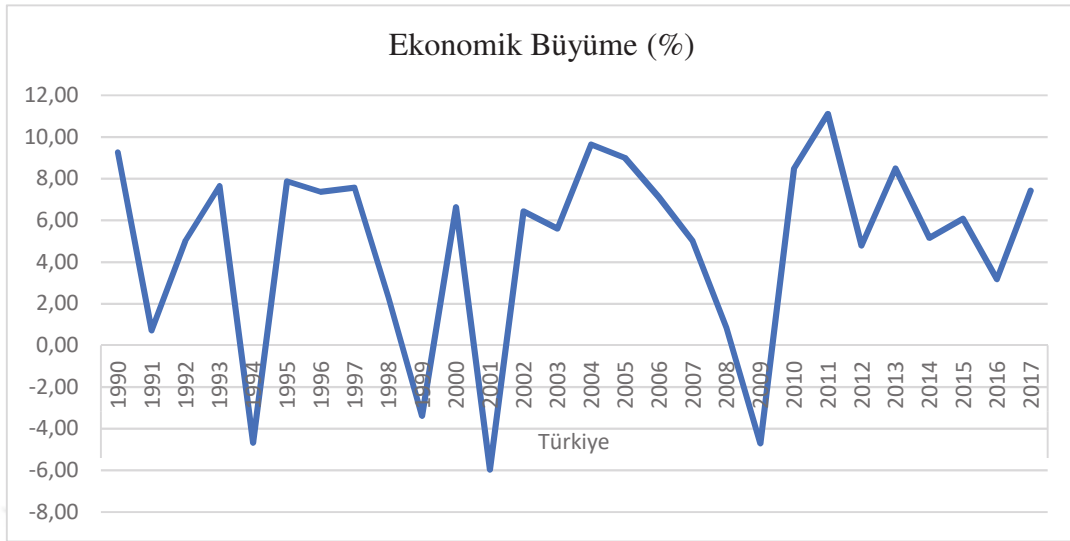
Çin’de 1997-2002 yılları arası ekonomik büyümenin yavaş olduğu görülmüş ve söz konusu büyümenin yavaş olmasına bağlı olarak fiyatlarda durgunluk meydana gelmiştir. Çin’de ekonomik büyümenin yavaşlamasındaki asıl faktörün verimsizlik veya teknolojik başarısızlık olduğu ifade edilmiştir. Çin’de ekonominin hızının azalması ile birlikte yüksek borçlanmanın mevcudiyeti ve buna bağlı olarak işletmelerin borçlarını ödemekte zorlanması şirket iflaslarının gündeme gelmesini sağlayan önemli faktörleri oluşturmaktadır (Sandıklı, 2009: 44).

2.3.5. Türkiye

Ekonomik büyümenin kaynakları arasında sermaye, işgücü miktarındaki artışlar, teknolojik alandaki gelişmeler, Araştırma Geliştirme süreçlerine bağlı olarak yeni ürünlerin ve üretim tekniklerinin verimli kullanılması Türkiye’de 1990-2008 yılları arasında yapılan araştırmalara göre ekonomik büyümeye pozitif yönlü katkı vermiştir (Korkmaz, 2010: 3328).

Türkiye ekonomisinde yapılan araştırmalara göre beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki olduğu ifade edilmektedir. Buna ilaveten Türkiye’de beşeri sermayenin ekonomik büyümeye olan katkısı, fiziki sermayeye göre daha düşük oranda seyretmiştir. Bu durum Türkiye’deki mevcut beşeri sermayenin, ekonominin ihtiyaçlarına yeterince cevap vermeyen nitelik ve dağılıma sahip olmasından kaynaklanmıştır (Çakmak ve Gümüş, 2005: 69-70). Şekil 2.15’de Türkiye’de 1990-2017 yılları arasındaki ekonomik büyüme oranlarına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Şekil 2.15: Türkiye’de 1990-2017 Yılları Arası Ekonomik Büyüme Oranları

Kaynak: data.worldbank.org

Şekil 2.15’e göre; Türkiye’de ekonomik büyüme oranı 1990 yılında % 9.27 iken, 2017 yılında % 7.44 olarak belirlenmiştir. Türkiye’de 2001 yılındaki ekonomik daralma oranı diğer yıllar içerisinde en yüksek seviyeye ulaşmış ve % -5.96 olarak belirlenmiştir. Buna ilaveten Türkiye’de iken 2011 yılındaki ekonomik büyüme oranı, diğer yıllar içerisinde en yüksek seviyeye ulaşarak % 11,11 olarak belirlenmiştir.

Türkiye’de 1990’lı ve 2000’li yılların başında ekonomik büyüme hızı yavaşlamıştır. Söz konusu yıllarda siyasi iktidarın 1980’li yıllara göre güçlü olmaması ve finansal piyasanın kırılğan yapıya sahip olması büyüme hızını yavaşlatan etkenler arasında gösterilmiştir. Türkiye’de 1994-2001 yıllarında meydana gelen devalüasyon, ekonomik büyümenin azaltılmasında önemli bir etkeni oluşturmuştur. Türkiye’de 2002 yılından yapılan seçim sonucunda yeni yönetimin teknoloji yönetime bağlı olarak yeni politikaları yönetmesi ile birlikte ekonomik büyümenin olumlu yönde etkilendiğini ifade etmek mümkündür. Söz konusu çıkarılan yeni yasa ile Ar-Ge faaliyetleri artırılmış, Ar-Ge şirketlerindeki sosyal sigorta ödemeleri, iş birliği ve gelir vergileri, iletişim maliyetleri kolay bir şekilde karşılanmıştır. 2009 yılında yaşanan olumsuz büyümenin, küresel kriz etkisine bağlı olarak gerçekleştiği belirtilmektedir (Adak, 2015: 777).

Türkiye ekonomisi artan ithalat bağımlılığına bağlı olarak üretim sorunu yaşayan ülkelerden birisidir. Dünyada pek çok ülkenin üretim süreci yapısına bağlı olarak uluslararası ticaretin doğası gereği zorluk yaşadığı dikkat çekmektedir. Türkiye’de 1987-

2008 yılları arasında Türk imalat sanayinde ithalat bağımlılığının olduğu dönem boyunca kademeli olarak artış gözlenmiştir. Türkiye’de 2010-2014 yılları arasında benzer durum görülmüş, 2023 yılındaki belirlenen hedeflere doğru ekonomik büyüme durumunu iyileştirmek ve yüksek ekonomik büyüme oranlarını sürdürebilmek amacıyla politikalar düzenlenmiştir. Türkiye’de GITES ismiyle gerçekleştirilen strateji raporunda, Türkiye ekonomisinin yarattığı katma değer artırılması, ithalat bağımlılığının azaltılması, buna ilaveten arz sürekliliğini artırılarak Türkiye ihracat sektörlerinin küresel ölçekte rekabet edebilirliğinin artırılması hedeflenmiştir. Türkiye’de Ekonomi Bakanlığının 2012 yılındaki hükümet teşvikleri; yeni yatırım teşvik programı kapsamında genel yatırımlar, bölgesel yatırımlar, büyük ölçekli olan yatırımlar ve stratejik yatırımlar olarak sınıflandırılmıştır (Aşıcı, 2015: 1733).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SANAYİLEŞME VE KENTLEŞMENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BRIC-T ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ İLE İNCELENMESİ

Bu bölümde sanayileşme, kentleşme ve ekonomik büyüme ilişkisi BRIC-T ülkeleri için panel veri analizi ile incelenmiştir. Bu kapsamda söz konusu bölümde ilk olarak, konuyla ilgili literatür taraması yapılmış, araştırma modelinin amacı ve öneminden bahsedilmiş, değişkenlerin tanıtımı yapılarak, analiz sonuçları ve analizlerin yorumlanması amacıyla çeşitli testler uygulanmıştır. Araştırmaya ilişkin analizlerin yorumlanmasında; panel veride Pasaran ve Yamagata (2008) Homojenlik Testi, Birinci Nesil Durağanlık Testleri, Yatay Bağımlılığı Testleri, İkinci Nesil Birim Kök Testi, Carrion-i Sivestre vd., (2005) PANKPSS Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi, Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Basher ve Westerlund (2009) Testi, Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini, Kısa Dönem Analizi: Hata Düzeltme Modeli, Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Analizi testleri yapılmıştır.

3.1. Literatür Taraması

Yazında yapılmış araştırmalar sanayileşme ve kentleşmenin, ekonomik büyüme süreçleri ile ilişkili olabileceğini ifade etmektedir. Bu kapsamda dünyanın en büyük ekonomileri içerisinde değerlendirilen BRIC-T ülkelerinde sanayileşme ve kentleşme göstergeleri ile ekonomik büyüme süreçleri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik çalışmaların varlığı dikkat çekmektedir. Araştırmalar ülkelerde sanayileşme süreçlerinin ekonomik büyüme süreçleri üzerinde doğrudan ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Buna ilaveten kentleşme süreçlerinin ekonomik büyüme süreçleri üzerinde doğrudan ve pozitif yönlü bir ilişkisinin olduğunu gösteren çalışmalara ilaveten söz konusu değişkenler arasında doğrudan ve pozitif yönlü ilişkinin olmadığını belirten çalışmalar da dikkat çekmektedir.

Farklı ülkelerde sanayileşme, kentleşme ve ekonomik büyüme arasında yapılmış araştırmalar incelenmiş söz konusu değişkenler arasında pozitif yönlü ilişkilerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu kapsamda Meksika'da sanayi sektörünün ekonomik büyüme üzerinde önemli bir yapı taşı olduğu ifade edilmektedir. Bu düşünceden hareketle

Meksika’da yüksek ve sürdürülebilir başarı elde etmenin yüksek katma değerli ürünler ve süreçlerle uluslararası pazarlara girmesine bağlı olduğu açıklanarak, ekonomik büyüme süreçlerindeki gelişimlerin sanayi politikalarındaki değişimler ekseninde gerçekleşebileceği açıklanmaktadır. Bu bağlamda özellikle ithal girdilerin ve hammaddelerin ihracat amaçlı vergisiz girişine izin veren mevcut teşvik programlarının yeniden gözden geçirilmesiyle sanayileşme süreçlerinin ve akabinde ekonomik büyümenin gelişeceği belirtilmektedir (Moreno-Brid vd., 2005: 1116-1117).

Turok ve McGranahan (2013: 465) tarafından, kentleşme ve kalkınma arasındaki ilişki, özellikle Afrika ve Asya ülkeleri bağlamında incelenmiş, kentleşme ile ekonomik büyüme arasında veya şehirlerdeki nüfus yoğunluğu ile verimlilik arasında basit bir doğrusal ilişki belirlenmemiştir. Fakat, kentleşmenin ekonomik büyümeyi destekleme potansiyeli, altyapının ve kurumsal harcamaların ne kadar elverişli olduğuna bağlı olduğu açıklanmıştır. Bu bağlamda kırsal-kentsel hareketliliğin önündeki engellerin kaldırılmasının ekonomik büyümeyi sağlayabileceği, fakat destekleyici politikalar, piyasalar ve altyapı yatırımları ile faydaların çok daha büyük olacağı belirtilmiştir. Bu kapsamda hükümetlerin, kentleşmeyi teşvik etmek yerine, büyümeye, yoksulluğu azaltmaya ve çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunan kentleşme biçimlerini mümkün kılma yollarını araştırmaları gerekliliği önerilmiştir.

Yazında yapılmış araştırmalar istikrarlı sanayileşme süreçlerinin varlığının gelişmesinde teknolojik gelişme süreçlerinin ilişkisinin de olabileceğini ifade etmektedir (Constant vd., 2014: 242).

Singh vd. (2014: 12); Güney Pasifik Bölgesinde (Fiji, Solomon Adaları ve Vanuatu) üç ülkede mevcut kentleşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Buna göre; istihdam olanakları ile ekonomik altyapının sınırlı olduğu nispeten daha az gelişmiş ekonomilerde, kentleşmenin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Buna ilaveten araştırmadan elde edilen bulgular; daha gelişmiş ekonomilerde kent yoğunluğunun artış oranlarına bağlı olarak ekonomik büyümenin daha sağlıklı olabileceğini göstermiştir.

Chen vd. (2014: 1); kentleşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek amacıyla kesitsel, panel kestirimi ve coğrafi bilgi sistemleri (GIS) yöntemlerini kullanarak son 30 yılı kapsayan verilerin analizini gerçekleştirmişlerdir. Kesitsel verilerden ve panel verilerinden elde edilen ampirik bulgular, kentleşme seviyeleri ile kişi başına GSYİH arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir.

88 ülke içerisinde 21'i ileri ekonomiye sahip ve 67'si gelişmekte olan ülkelerin verileri kullanılarak ekonomik büyümenin itici gücü olarak üretimin önemi analiz edilmiş, 1950-2005 döneminde üretimin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğu açıklanmıştır (Haraguchi vd., 2018: 1).

Chen vd. (2015: 991) tarafından; kentleşme ve ekonomik gelişme ilişkisini belirleyebilmek amacıyla regresyon analizi yapılmış, 1990 yılından 2009 yılına kadar 149 ülke ve bölgeden ampirik verileri kullanarak, kentleşme için bir zaman serisi değişkeni tanıtan çift logaritmik model benimsenmiştir. 1990 yılından 2009 yılına kadar, kişi başına gayri safi milli gelir 1000 ile 10.000 ABD Doları arasında kaldığında, kentleşme oranı % 17.78'den % 60.36'ya ve ilişkiel eşleme verileri buna göre değişse de, kentleşme oranının üst sınırı % 75'te kalmıştır. Araştırma bulgularına göre nüfusu daha küçük olan ülkelere kentleşme, ekonomik gelişmeden, büyük ve orta ölçekli nüfusu olan ülkelerdeki kentleşmeden daha fazla etkilenmiştir.

Neagu vd. (2015: 294); Romanya'da madencilik sektörü üzerinde yapmış olduğu araştırmasında söz konusu sektörün yeniden sanayileşmesini destekleyen ve teşvik eden sanayi politikalarının öneminden bahsetmiştir. Bu kapsamda, Romanya'nın mineral kaynaklarının bir sinerji ekonomik modeline entegrasyonunun Romanya'nın gelecekteki ekonomik büyümesinde en etkili çözüm yolu olacağı belirtilmiştir.

BRIC ekonomilerinin önümüzdeki 50 yıl içerisinde dünya GSYİH'sına en çok katkıda bulunanlardan birisi olacağı ve ABD doları cinsinden G6 ekonomilerini aşacağı tahmin edilmektedir. Söz konusu tahmin, Goldman Sachs (2003) tarafından, BRIC ekonomilerinin mevcut büyümeyi tetikleyen politikalarının talebi artırma ve beklenenden daha fazla harcama yapabilme kabiliyetine sahip olduğu varsayımı çerçevesinde yapılmıştır (Chakravarty ve Mandal, 2016: 120).

Bhattacharya ve Bhattacharya (2016: 150); BRICS ülkeleri için mal ve hizmet ihracatı ve ithalatı ile kişi başına düşen ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel birim kökü, panel eşbütünleşme, Granger nedensellik testi, FMOLS ve DOLS kullanarak incelemiştir. Söz konusu çalışmadan elde edilen bulgular mal ve hizmet ihracatının, mal ve hizmet ithalatının uzun vadede ekonomik büyümeye neden olduğunu göstermiştir. Buna ek olarak çalışmada mal ve hizmet ihracatı ile ekonomik büyüme arasında kısa vadeli ve çift yönlü bir nedensellik gözlemlenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular, ekonomik büyüme süreçlerinin gelişmesinde ihracata yönelik politikaların önemli olduğunu göstermiştir. Söz

konusu çalışmada ülkelerin ihracata yönelik politikalarının gelişiminde sanayileşme süreçlerinin etkisi dikkate alındığında, gelişen sanayileşme süreçlerinin ekonomik büyüme süreçleri üzerinde pozitif yönlü etkisinin olduğunu ifade etmek mümkündür.

Sarker vd. (2016: 64), panel veri analizi kullanarak, Güney Asya'da kentsel nüfus ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemeye çalışmıştır. Araştırma bulguları, Güney Asya'da kentsel nüfus artışından ekonomik büyümeye kadar uzun vadeli bir nedensellik olduğunu göstermektedir. Çalışma, uzun vadede Güney Asya'da kentsel nüfusun büyümesinin ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceği bulgusuna ulaşmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde BRICS ülkeleri 1999-2011 dönemi kapsamında incelendiğinde kentleşme kavramı bünyesinde değerlendirilen çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik yeteneklerinden daha yüksek ekonomik sürdürülebilirlik performansına ulaştıkları da dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Çin'deki veriler incelendiğinde; ekonomik sürdürülebilirliğin 1990'da 0,4847'den 2011'de 0,7602'ye 0,2575 artışla artarken, sosyal sürdürülebilirliğin 1990'da 0,5254'ten 0,166 artışla 2011'de 0,6870'e yükseldiği görülmektedir. Fakat bu dönemde Çin'de çevresel sürdürülebilirlik, 1990'da 0,7935'ten 0,2686'nın azalmasıyla 2011'de 0,5074'e gerilemiştir. Söz konusu durum, Çin'deki genel kentleşme sürdürülebilirliğinin, 1990'daki 0.6012'den 2011'deki 0.6515'e sınırlanmasına neden olmuştur. Bu kapsamda Çin örneği dikkate alındığında çevresel sürdürülebilirlik, 1990'da 0,7935'ten 0,2686'nın azalmasıyla, 2011'de 0,5074'e gerileme göstermesi, kentleşme süreçlerinin tüm dönemlerde ekonomik büyüme süreçleri ile doğrudan ve pozitif yönlü ilişkisinin olmayacağını ifade etmektedir (Shen vd., 2017: 31).

Dash (2017: 137); gelişmekte olan ekonomilerin sanayileşme ve kentleşme süreçlerinde sürdürülebilirliği sağladığını belirtmiştir. Bu kapsamda özellikle gelişmekte olan ekonomilerin sürdürülebilirliğini koordineli bir şekilde sağlayabilmede kısa vadeli hedefleri ve daha sonra da uzun vadeli hedefleri benimsemeleri gerekliliği belirtmişlerdir.

Tandoğan (2017: 84); ekonomik büyüme ile kentleşme ilişkisini araştırmış, hizmet sektörü ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamazken, hizmet sektörü ile kentleşme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Bu kapsamda araştırmadan elde edilen bulgular; Türkiye'de ekonomik büyümenin kentleşme sürecine etki ettiğini göstermiştir.

Subaşı vd. (2017: 44); Türkiye’de kentleşme ve ekonomik büyüme ilişkisini 1961-2015 yılları kapsamında incelemiştir. Çalışmada durağanlık testleri, Johansen Eşbütünlük Analizi ve Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Söz konusu analiz bulguları; zamanla değişen nedensellik analizi, sonucunda geleneksel yöntemlerden farklı olarak değişkenler arasındaki ilişkilerin dönem dönem değişebileceğini öngörmüştür.

Yazında kentleşme dinamikleri ile ekonomik gelişme süreçlerinin modellendiği araştırma bulguları; etkili kentleşme süreçlerinin güçlü bir ekonomik gelişme sürecine katkıda bulunduğunu açıklamaktadır (Fan vd., 2018: 1).

Rani ve Kaur (2018: 3); sanayileşme süreçleri neticesinde artan dış ticaret rakamlarının da ekonomik büyüme ve gelişmenin en önemli belirleyicilerinden birisi olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda teknolojik gelişmeler nedeniyle hali hazırda sürmekte olan süreçlerin iyileştirilmesi ve böylece yerel kaynakların daha az üretken olandan daha verimli kullanımlara kayması neticesinde ekonomik büyüme süreçlerinde yapısal değişimlerin gerçekleşeceği öngörülmektedir.

Belke vd. (2019: 125); Çin’de daha hızlı sanayileşme ve kentleşme süreçlerini destekleyen yüksek altyapı yatırımları nedeniyle, emtia taleplerinin artış gösterdiğini ve buna bağlı olarak ekonomik büyüme süreçlerine katkı verdiğini açıklamıştır. Bu kapsamda emtia taleplerine bağlı olarak yatırımların artış göstermesi, Çin’in yüksek ekonomik büyüme süreçlerini yaşayabilmesini beraberinde getirmiştir.

3.2. Ekonometrik Yöntem

1990-2017 yılları için BRIC-T ülkelerine yönelik, sanayileşme ve kentleşmenin ekonomik büyüme ile ilişkisini belirlemek amacıyla panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Panel veri analizi; zaman boyutuna ait yatay kesit verilerinin kullanılması sonucunda ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesi yöntemidir. Söz konusu analizde zaman ve kesit boyutuna sahip olan bir veri seti, zaman serileri ile yatay kesit serileri bir araya getirilerek oluşturulmaktadır (Çalışkan, 2009: 124).

Daha fazla veriyle çalışarak, daha yüksek serbestlik derecesi ile tahminler yapabilmeyi sağlayan panel veri analizinin pek çok akademik çalışmada kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu modelin avantajlarını; yatay heterojenliği dikkate alması, çoklu doğrusal bağlantı sorununu azaltarak, kapsamlı modelleri test edebilmesi özellikleri oluşturmaktadır (Önder, 2017: 89-90).

Panel veri analizlerinin ekonometrik modellerde kullanımının önemli avantajları beraberinde getirdiği bilinmektedir. Buna ilaveten modelin diğer avantajları da aşağıdaki gibi belirtilmektedir (Baltagi, 2005: 4-6):

- Bu analizde gözlem sayısının daha fazla sayıda olması nedeniyle, modellerdeki serbestlik derecesi daha yüksektir.
- Değişim dinamikleri, panel verilerle daha iyi yansıtılmaktadır.
- Kısa zaman serisi veya yetersiz kesit gözleminin var olduğu durumlarda söz konusu analiz uygulanabilmektedir.

Çalışmanın ilk aşamasında Pasaran ve Yamagata (2008) Homojenlik Testi ve Birinci Nesil Durağanlık Testleri, Yatay Bağımlılığı Testleri, İkinci Nesil Birim Kök Testleri uygulanmıştır. Diğer aşamada, Carrion-i Sivelse vd. (2005) Testi ile yapısal kırılmalar göz önüne alınarak durağanlık test edilmiştir. Basher ve Westerlund (2009) Testi ile çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizi yapılarak, uzun dönem eşbütünleşme katsayı tahminleri Tam Değiştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (Fully Modified Ordinary Least Square: FMOLS) ile gerçekleştirilmiştir. Kısa dönem ilişki katsayıları belirlenmiş, son aşamada Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik analizi uygulanmıştır.

3.3. Modelin Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı; 1990-2017 yılları için BRIC-T ülkelerine yönelik, sanayileşme ve kentleşmenin ekonomik büyüme ile ilişkisini belirleyebilmektir. Hızlı kentsel büyüme kavramının GSYİH'nın artmasına neden olması ve sıklıkla kentleşmenin sanayileşme göstergelerine bağlı olarak gerçekleşebileceği düşünceleri doğrultusunda, çalışmada sanayileşme ve kentleşme kavramlarının ekonomik büyüme ile olan ilişkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Yazında Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin olarak isimlendirilen BRIC ülkeleri genç ve artan nüfusa sahip olabilmeleri, gelişmiş alt yapı olanaklarını bünyelerinde bulundurmaları, pek çok doğrudan yabancı sermaye yatırımı için cazip koşullara sahip olabilmeleri, düşük işgücüne ve üretim maliyetlerine sahip olabilmeleri nedeniyle milli gelirlerini hızlı bir şekilde artırabilmekte ve ekonomilerini gün geçtikçe güçlendirebilmektedirler. BRIC ülkelerine ilaveten Türkiye'nin de benzer koşullara sahip olması, söz konusu koşullara ilaveten sahip olduğu jeopolitik konumu, genç nüfusu ve hızla yükselen eğitim oranları beraberinde BRIC-T ülkelerinin sergilemiş oldukları ekonomik

performanslarının araştırılmasında önem teşkil etmektedir. BRIC-T ülkelerinin ekonomik büyüme rakamlarındaki artışlar, sürdürülebilir büyüme rakamlarının beraberinde gelmesine ve söz konusu ülkelerin yüksek gelirli ülkeler arasında yer alması hedefine ulaşmalarında önem teşkil edecektir. Ülkelerin ekonomik büyüme kaynaklarının üretim faktörlerinin miktarlarındaki artışlar ile teknolojik gelişmelere bağlı olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda ülkelerde doğal kaynakların, sermayenin, işgücünün ve girişimcinin miktarlarındaki artışlar ve azalışların ülkelerin ekonomik büyüme rakamlarına yansıtacağını ifade etmek mümkündür. Ülkelerin sahip olduğu üretim faktörlerinin sanayileşme ve kentleşme göstergelerinde önem teşkil edeceği düşüncesi doğrultusunda, çalışmada söz konusu değişkenlerin ekonomik büyüme süreçleriyle olan ilişkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

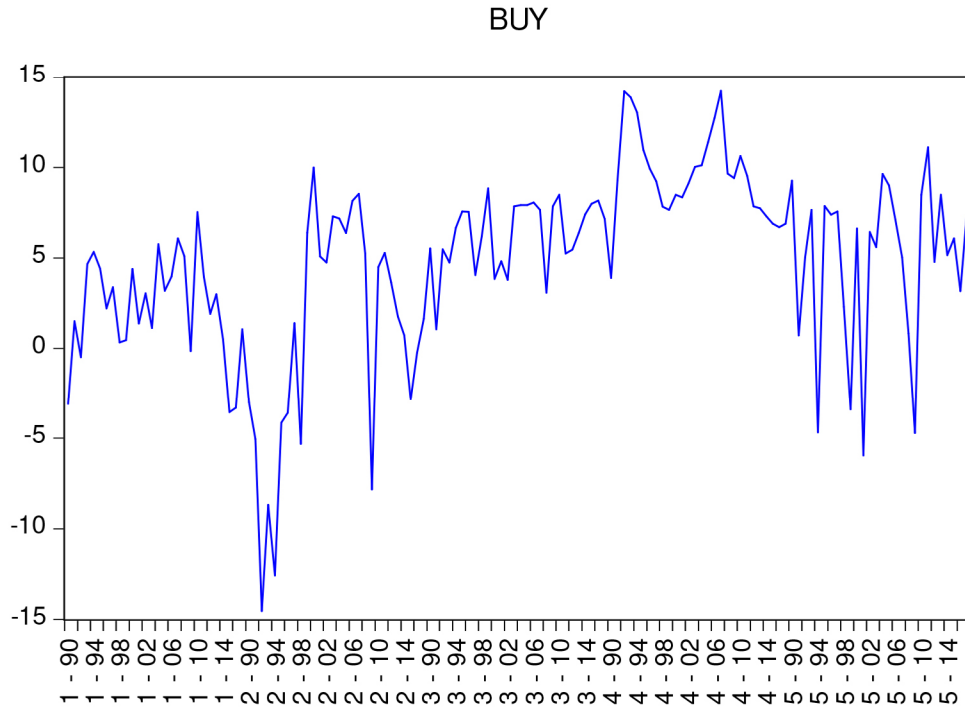
3.4. Değişkenlerin Tanıtımı

Çalışmada, BRIC-T ülkelerine yönelik olarak sanayileşme ve kentleşmenin büyüme üzerindeki uzun ve kısa dönemli ilişkileri ile nedensellik analizi uygulanacaktır. Veriler Dünya Bankasının veri tabanından elde edilmiştir. Analiz periyodu tüm verilerin ortak noktada başladığı dönem [1990-2017] olarak yıllık bazda ele alınmıştır. Analizler Gauss Kodları ve Eviews 10.0 sürümü yardımıyla elde edilmiştir. Modelde yer alan değişkenler Tablo 3.1.'de verilmiştir.

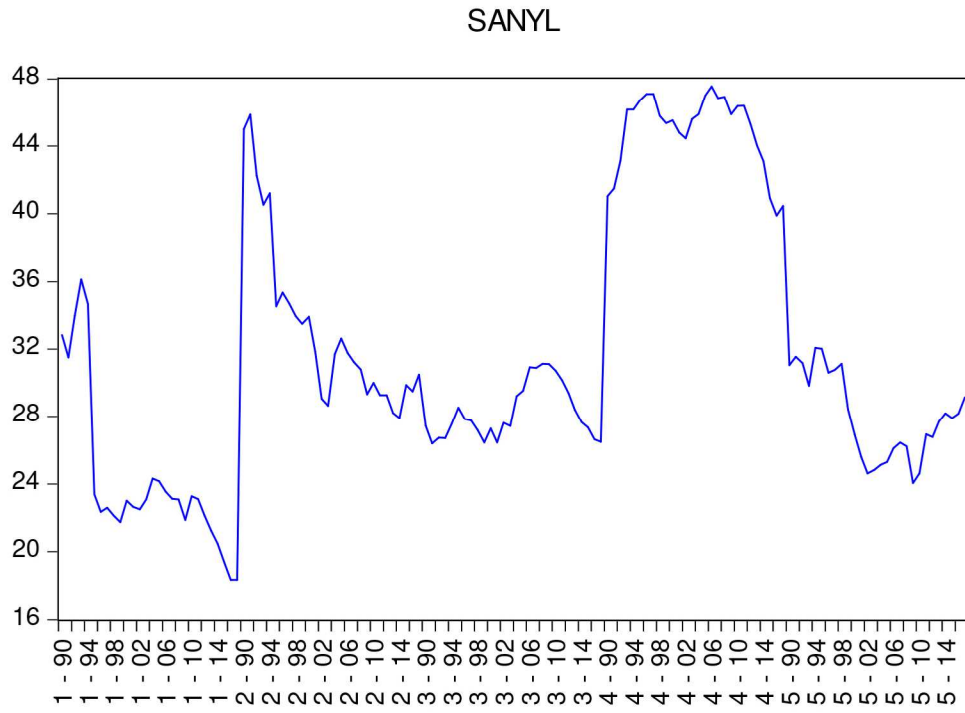
Tablo 3.1: Analizde Kullanılan Değişkenlerin Tanıtımı

Değişken	Gösterimi	Tanımı
Büyüme (%)	BUY	Bağımlı Değişken
Sanayileşme (Sanayi sektörünün sağladığı katma değer/GSYİH, %)	SANYL	Bağımsız değişken
Kentleşme (Kent nüfusu/Toplam nüfus, %)	KENL	Bağımsız değişken

Değişkenler için zaman içindeki seyrine yönelik grafikler aşağıdaki gibidir:

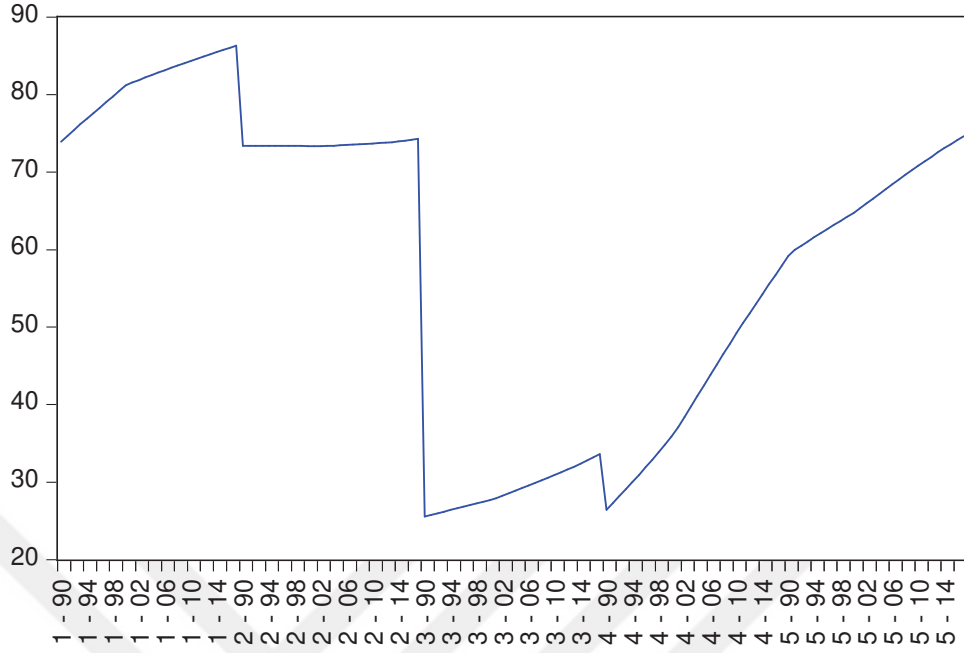

Grafik 3.1: Büyüme değişkeni için [1990-2017] dönemi grafiği

Grafik 3.2: Sanayileşme değişkeni için [1990-2017] dönemi grafiği

KENTL

Grafik 3.3: Kentleşme değişkeni için [1990-2017] dönemi grafiği

Tablo 3.2'de değişkenlere yönelik tanımsal istatistik bilgileri gösterilmiştir.

Tablo 3.2: Değişkenlere Yönelik Tanımsal İstatistik Bilgiler

	BUY	SANYL	KENL
Ortalama	4.730155	31.73341	58.45426
Medyan	5.570898	29.43818	66.91350
Maksimum	14.23139	47.55857	86.30900
Minimum	-14.53107	18.35279	25.54700
St. Sapma	4.730155	31.73341	58.45426
Korelasyon Matrisi			
	FBUY	FSANYL	FKENL
FBUY	1.000000	0.235632	0.176998
FSANYL		1.000000	0.401933
FKENL			1.000000

Tablo 3.2.'de değişkenlere ait tanımsal istatistikleri yani korelasyon matrisini göstermektedir. Değişkenlerin birinci dereceden farkları alındığı zaman durağan olduklarından analizde “F” gösterimi ile birinci derece farkların korelasyon katsayıları ifade edilmektedir. Uygulama aşamasına gelmeden önce serilerin hangi bileşen etkisi altında olduğu belirlenmeli ve gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra analiz aşamasına geçilmelidir. Zaman serileri analizinde serilerin durağan olup olmadıklarının belirlenmesi son derece önemlidir. Durağan olmayan serilerde sahte regresyon ortaya çıktığından serilerin durağan olması gerekmektedir.

3.5. Analiz Sonuçları ve Analizlerin Yorumlanması

Çalışmanın bu kısmında, analiz sonuçları ve analizlerin yorumlanmasına ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Bu kapsamda Panel Veride Homojenliğin Test Edilmesi, Birinci Nesil Durağanlık Testleri, Yatay Kesit Bağımlılığı Testi, İkinci Nesil Birim Kök Testi, PANKPSS Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi, Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Testi, Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini, Kısa Dönem Analizi: Hata Düzeltme Modeli, Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Analizlerinden yararlanılmıştır.

3.5.1. Panel Veride Homojenliğin Test Edilmesi

Paneli oluşturan yatay kesitlere ait eş bütünleşme denklemlerindeki eğim katsayılarının homojen olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan ilk çalışmaların 1970 yılında Swamy tarafından başladığı, daha sonra Pesaran ve Yamagata'nın söz konusu testi geliştirdiği bilinmektedir (Swamy, 1970; Pesaran ve Yagamata, 2008a).

$$X_{it} = \alpha + \beta_i MM_{it} + \epsilon_{it} \quad (3.1.)$$

şeklindeki genel bir panel eş bütünleşme denkleminde β_i eğim katsayılarının yatay kesitler arasında farklı olup olmadığı belirlenmeye çalışılmaktadır. Burada da N ve T büyüklükleri hangi testin seçileceği açısından önem taşımaktadır. Çalışmada $N > T$ olduğu için uygun homojenlik testi olan Swamy testi olmuştur. Testin hipotezleri;

H_0 : Eğim katsayıları homojendir.

H_1 : Eğim katsayıları homojen değildir.

Denklem (2), önce panel en küçük kukla ile daha sonra ağırlıklandırılmış sabit etkiler modeli ile tahmin edilerek gerekli test istatistikleri oluşturulmaktadır. Hipotezleri test edebilmek için iki farklı test istatistiği geliştirilmiştir (Pesaran ve Yamagata, 2008a):

$$\text{Büyük örneklem için: } LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \quad (3.2.)$$

$$\text{Küçük örneklem için: } \Delta_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\hat{S}-k}{v(T,k)} \right) \sim N(0,1) \quad (3.3.)$$

Bu denklemlerde;

$N \rightarrow$ yatay kesit sayısını,

$S \rightarrow$ Swamy test istatistiğini,

$k \rightarrow$ Açıklayıcı değişken sayısını,

$v(T,k) \rightarrow$ standart hatayı göstermektedir.

Gerçekleştirilen testin sonucunda elde edilen olasılık değerlerinin 0.05'den büyük olması durumunda H_0 hipotezi % 5 anlamlılık düzeyinde kabul edilmekte ve eşbütünlük katsayılarının homojen olduğuna karar verilmektedir. Çalışma ile ilgili olarak homojenlik testi yapılmış ve sonuçları Tablo 3.3'de gösterilmiştir.

Tablo 3.3: Pasaran ve Yamagata (2008) Homojenlik Testi Sonuçları

Homojenlik testi (H_0 : Eğitim katsayıları homojendir)		
Test	Test istatistiği	p-değeri
Delta_tilde	9.872	0.001
Delta_tilde_adj	9.045	0.016

Tablo 3.3'de hesaplanan testlerin olasılık değerleri 0.05'ten küçük olduğu için H_0 kabul edilmeyerek, eğitim katsayılarının homojen olmadığına karar verilmiştir. Analizde elde edilen heterojenlik varsayımına dayanan birinci nesil Im vd. (2003); Maddala ve Wu (1999) ve Choi (2001) testi kullanılacaktır.

3.5.2. Birinci Nesil Durağanlık Testleri

Tablo 3.4'de 1. nesil birim kök testlerinin birimsel sabitli ve trendli olarak panel verisine uygulanması sonucu oluşan düzey ve 1. farklardaki T-istatistiği ve olasılık değerleri ayrı ayrı gösterilmiştir.

Tablo 3.4. Birinci Nesil Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler		Im vd. (2003)	Maddala ve Wu (1999)	Choi (2001)
BUY	Düzyey	-1.123(0.176)	8.561 (0.353)	-1.556(0.190)
	∇	-8.963(0.000)*	35.077(0.000)*	-9.448(0.000)*
SANYL	Düzyey	-1.055(0.187)	8.265(0.275)	-1.174(0.128)
	∇	-8.753(0.000)*	41.332(0.000)*	-9.902(0.000)*
KENTL	Düzyey	-1.036(0.175)	9.004 (0.177)	-1.208(0.154)
	∇	-9.561(0.003)*	45.336(0.000)*	-9.805(0.000)*

Not: ∇ gösterimi birinci merteye farkını ifade ederken * gösterimi ise, durağanlık durumunu açıklamaktadır. Testlerin deterministik spesifikasyonu sabit ve trendi kapsamakta ve olasılık değerleri parantez içerisinde gösterilmektedir. Araştırmada % 5 düzeyinde anlamlılık için sınamalar yapılmıştır. Testlerin sıfır hipotezi birim kök vardır şeklinde ifade edilmiş, optimal gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriteri çerçevesinde belirlenmiştir.

Tablo 3.4.'de tüm değişkenlerin birim köke sahip olduğunu, değişkenlerin 1. dereceden farklarının ise birim kök içermeyip durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.4.'de analizde kullanılan Im vd. (2003), Maddala ve Wu (1999) ve Choi (2001) birim kök testleri birincil nesil testler olarak adlandırılmaktadır. Bu testler paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin bağımsız ve birimlere gelen şoktan tüm yatay kesitin aynı düzeyde etkilendiği varsayımına dayanmaktadır. Gerçek hayatta paneli oluşturan yatay kesit birimlerinden birine gelen bir şok diğer birimleri farklı düzeyde etkilemektedir. Bu nedenden dolayı bu testlerde bu tür bir eksiklik ortaya çıkmaktadır. Bu eksikliği ortadan kaldırmak amacıyla ikinci nesil birim kök testleri geliştirilmiştir.

3.5.3. Yatay Kesit Bağımlılığın Testi

Birinci nesil birim kök testleri, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin her birinin bağımsız olduğunu ve paneli oluşturan birimlerden birine gelen şokun tüm yatay kesit birimlerini aynı düzeyde etkilendiği varsayımına dayanmaktadır. Uluslararası ekonomilerin birbirleri ile bu denli ilişkili olduğu düşünülürse, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinden birine gelen bir şoktan birimlerin farklı düzeyde etkilenmesi daha gerçekçi bir yaklaşım olmaktadır. Bu eksikliği gidermek için, yatay kesit birimleri arasındaki yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundurarak birim kök analizi yapan ikinci nesil birim kök testleri geliştirilmiştir. Birim kökün varlığını test etmek için panel veri analizleri kullanıldığında,

yatay kesit bağımlılığının test edilmesi gerekmektedir. Panel veri setinde yatay kesit bağımlılığının (cross-section dependence) varlığının reddedilmesi durumunda 1. nesil birim kök testleri kullanılabilir. Diğer tarafta, panel veri setinde yatay kesit bağımlılığı mevcut ise 2. nesil birim kök testlerini kullanmak daha tutarlı, etkin ve güçlü tahminleme yapılmasını sağlamaktadır (Koçbulut ve Altıntaş, 2016).

Yatay kesit bağımlılığının varlığı panel veri setinin yapısına göre değişiklik göstermektedir. Panel verinin zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük olması durumunda Breusch-Pagan (1980) Lagrange Multiplier (LM) testiyle; her ikisinin de büyük olması durumunda Pesaran (2004) Cross-Section Dependence (CD) testiyle araştırılabilmektedir. Ancak bu test, grup ortalamasının sıfır, bireysel ortalamasının ise sıfırdan farklı olduğu durumlarda sapmalı olmaktadır. Pesaran vd. (2008b) yılında yaptıkları çalışmada bu sapmayı, test istatistiğine varyansı ve ortalamayı da ekleyerek düzeltmiştir. Pesaran vd.'lerinin (2008b) geliştirdiği bu yeni testin ismi sapması düzeltilmiş LM testi (LM_{adj}) olarak ifade edilmektedir. LM test istatistiği ilk haliyle aşağıdaki gibidir (Breusch ve Pagan, 1980):

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (\hat{p}_{ij}^2) X^2 \frac{N(N-1)}{2} \quad (3.4.)$$

Bu istatistik daha sonra Pesaran (2008b) tarafından yapılan bir düzenleme ile şöyle olmuştur:

$$LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{\frac{1}{2}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N [\hat{p}_{ij}^2 \left(\frac{T-K-1}{v_{Tij}} \hat{p}_{ij} - \hat{\mu}_{Tij} \right)] N(0,1) \quad (3.5.)$$

Burada $\hat{\mu}_{Tij}$ ortalamayı, v_{Tij} varyansı temsil etmektedir. Buradan elde edilecek olan test istatistiği asimtotik olarak standart normal dağılım göstermektedir. Testin hipotezleri:

H0: Yatay kesit bağımlılığı yoktur

H1: Yatay kesit bağımlılığı vardır

Test sonucunda elde edilecek olasılık değerinin 0.05'ten küçük olması durumunda H_0 hipotezi % 5 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Böylece de panel veriyi oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğuna karar verilmektedir (Pesaran vd., 2008b).

Yatay kesit bağımlılığının varlığının test edilmesi;

- Zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğunda ($T > N$); Berusch Pagan (1980) CDLM1 testi ile,
- Zaman boyutu yatay kesit boyutuna eşit olduğunda ($T = N$); Pesaran (2004) CDLM2 testi ile,
- Zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçük olduğunda ($T < N$); Pesaran (2004) CDLM testi ile yapılmaktadır.

Bu çalışmada 5 ülke ($N=5$) ve 28 yıl ($T=28$) olduğundan $T > N$ durumu vardır ve Berusch Pagan (1980) CDLM1 testi kullanılmıştır. Tablo 3.5’de yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 3.5. Berusch Pagan (1980) CDLM1 test sonuçları

Değişkenler		Berusch Pagan (1980) CDLM1 test
BUY	t istatistiği	9.582
	P	0.000*
SANYL	t istatistiği	8.995
	P	0.019*
KENTL	t istatistiği	9.362
	P	0.000*

*işareti değişkenin 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlılığını göstermektedir

Tablo 3.5’deki sonuçlara göre; olasılık değerlerine bakıldığında 0.05’ten küçüktür. Bu durum serilerde ve denklemden yatay kesit bağımlılığının var olduğu göstermektedir. Bu durumda da paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı vardır. Yatay kesit bağımlılığının var olması ise ülkelere gelen şokun diğer ülkeleri de etkilediği anlamına geldiğini göstermektedir.

3.5.4. İkinci Nesil Birim Kök Test Sonuçları

Bu çalışmada paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için, serilerin durağanlığı, ikinci kuşak birim kök testlerinden CADF ile test edilmiştir. CADF testinde, hata teriminin tüm seriler için ortak olarak ya da her seri için özel olarak iki bölümden kaynaklandığı varsayılmaktadır. Bu model içinde ise yatay kesit bağımlılığının, gözlemlenemeyen ortak öğelerin varlığından kaynaklandığı varsayılmaktadır. Testin hipotezleri şu şekildedir;

H_0 : Birim kök var

H_1 : Birim kök yok

Bu teste önce her bir ülke için CADF istatistikleri hesaplanmaktadır. Hesaplanan bu değerler, Pesaran tarafından 2006 yılında geliştirilen Monte Carlo simülasyonu (Pesaran, 2006) ile hesaplanan tablo değerleriyle karşılaştırılır. Hesaplanan CADF istatistiği, tablo kritik değerinden küçük olduğunda, H_0 reddedilmektedir. Yani, birim kök olmadığına ve şokların geçici olduğuna karar verilmektedir. Diğer bir ifade ile CADF kritik tablo değeri, CADF istatistiği değerinden büyükse boş hipotez reddedilir ve sadece o ülkenin serisinin durağan olduğu sonucuna ulaşılır.

Panelin genelinde birim kökün varlığına karar verebilmek amacıyla; her bir ülke için bulunan CADF istatistiklerinin aritmetik ortalaması alınarak, CIPS istatistiği hesaplanmaktadır. Hesaplanan CIPS istatistiği, Pesaran'ın 2007'deki çalışmasında var olan tablo değerleriyle karşılaştırılmaktadır (Pesaran, 2007). Hesaplanan CIPS değeri, tablo kritik değerinden küçük olduğunda, H_0 reddedilmektedir. Bu durumda, paneli oluşturan ülkeler için, ilgili veride birim kök olmadığına ve şokların geçici olduğuna karar verilmektedir. CIPS istatistikleri hesaplanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 3.6'da verilmiştir.

CADF test istatistiği aşağıdaki şekilde tahmin edilir:

$$Y_{it} = (1-\phi_i) \mu_i + \phi_i y_{it-1} + \mu_{it} \quad i=1,2,\dots,N \text{ ve } t=1,2,\dots,T \quad (3.6.)$$

$$\mu_{it} = y_i f_i + \varepsilon_{it} \quad (3.7.)$$

Burada, f_i her ülkenin gözlemlenemeyen ortak etkilerini (common effect), ε_{it} bireysel-spesifik hatayı gösterir. Denklem (6), (7) ve birim kök hipotezleri şu şekilde yazılabilir:

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{it-1} + y_i f_i + \varepsilon_{it} \quad i = 1,2,\dots,N \text{ ve } t = 1,2,\dots,T \quad (3.8.)$$

Ayrıca her bir yatay kesite (ülkelere) ait birim kök test istatistiklerinin ortalaması alınarak panelin geneli için birim kök test istatistiği olan CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) elde edilebilir (Pesaran, 2006). CIPS istatistiği şu şekilde ifade edilebilir:

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^n CADF_i \quad (3.9.)$$

Tablo 3.6: CIPS test sonuçları

Değişkenler	CIPS istatistiği
BUY	-9.254*
SANYL	-9.702*
KENTL	-8.790*

* Birinci merteye fark için durağan seri, Not: CIPS için Pesaran (2007) sf 281 Tablo IIc'de % 5 anlamlılık düzeyindeki kritik değer = -2.764'dür. Gecikme sayısı, Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. Trend+sabit modeli çalışılmıştır.

Hesaplanan CIPS istatistiği, tablo kritik değerinden büyük olduğu için, H_0 kabul edilmiş ve paneli oluşturan serilerde birinci merteye fark alındığında birim kök olmadığına karar verilmiştir. Bu durumda, seriler düzey değerlerinde durağan değildir, birinci merteye fark alındığında durağandır. Seriler düzey değerlerinde durağan olmadığı için eşbütünleşme analizi birinci merteye farkları ile gerçekleştirilecektir. Çalışmanın bu aşamasında yapısal kırılmaları dikkate alan yöntemler uygulanacaktır.

3.5.5. Carrion-i Sivestre vd. (2005) PANKPSS Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

Panel birim kök sınavında karşılaşılan ilk sorun, paneli oluşturan yatay kesitlerin birbirinden bağımsız olup olmadıklarıdır. Yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılığı göz önünde bulunduran birim kök testleri yapısal kırılmaları göz önünde bulundurmamaktadır. Yapısal kırılma olduğu halde yapısal kırılmalara yer vermeyen testler, yanlış biçimde, birim kök olduğu yönünde sapmalı sonuçlar verebilmektedir. Bu eksikliği giderebilmek için yatay kesitler arasındaki bağımlılığı ve serilerdeki çoklu yapısal kırılmaları göz önünde bulunduran Carrion-i-Silvestre vd. (2005) tarafından PANKPSS birim kök testini geliştirmiştir.

PANKPSS ile paneli oluşturan serilerin ortalama ve trendlerinde yapısal kırılmaların varlığı durumunda, serilerin durağanlığı test edilebilmektedir. Ayrıca, paneli oluşturan her bir yatay kesit biriminde, farklı tarihlerde ve farklı sayılarda yapısal kırılmanın ortaya çıkmasına da izin verilmektedir. PANKPSS testi, beş tane yapısal kırılmaya izin verecek şekilde düzenlenmiştir. Test, yapısal kırılma tarihlerini, Bai ve Perron (1998) çalışmasını izleyerek, hata kareler toplamının (SSR) minimize olduğu noktalar olarak tespit etmektedir. Bai ve Perron bu konuda iki farklı süreç önermiştir: Bunlardan birincisi; Liu vd. (1997) tarafından

geliştirilen değiştirilmiş Schwarz bilgi ölçütüne dayanmakta, ikincisi ise yapısal kırılma sayısını F istatistiğini kullanarak belirlemektedir.

Carrion-i-Silvestre vd. (2005) çalışmasında, yapısal kırılma sayısını belirlerken, trendli model için birinci süreci, trendsiz model için ikinci süreci kullanmaktadır. Testin boş hipotezi; “seri durağandır” şeklindedir. Hesaplanan test istatistikleri, bootstrap ile hesaplanan kritik değerlerle karşılaştırılmaktadır. Serilerin durağanlığı, panelin geneli için ve her bir yatay kesit için ayrı ayrı da hesaplanabilmektedir.

$$Y_{it} = a_{it} + \beta_{it}t + \varepsilon_{it} \quad i = 1, 2, \dots, N \text{ ve } t = 1, 2, \dots, T \quad (3.10.)$$

$$a_{it} = \sum_{k=1}^m (\theta_{ik}K1_{it}) + \sum_{k=1}^m (\gamma_{ik}K2_{it}) + a_{it-1} + u_{it} ;$$

$$\beta_{it} = \sum_{k=1}^n (\varphi_{ik}K1_{it}) + \sum_{k=1}^n (\delta_{ik}K2_{it}) + \beta_{it-1} + v_{it}$$

$K1$ ve $K2$ kukla değişkenler olup, aşağıdaki şekilde tanımlanabilirler:

$$K1 = \begin{cases} 1, & t = T_B + 1 \\ 0, & \text{diğer durumlarda} \end{cases} \quad K2 = \begin{cases} 1, & t > T_B + 1 \\ 0, & \text{diğer durumlarda} \end{cases}$$

Bu denklemde T_B ; kırılma noktasını ifade etmekte olup, sabit terimde m tane, trendde n tane yapısal kırılmaya izin vermektedir. Carrion-i-Silvestre vd. testi, en fazla 5 tane yapısal kırılmaya izin verecek şekilde düzenlenmiştir. Bu test, yapısal kırılma tarihlerini Bai-Perron (1998)'i temel alarak, hata kareler toplamının (Sum Squared Resid: SSR) minimum olduğu noktalar olarak tespit etmektedir.

Hesaplanan test istatistikleri bootstrap ile hesaplanan kritik değerlerle karşılaştırılmaktadır. Hesaplanan test istatistiği, kritik değerden büyük olduğunda H_0 reddedilmekte ve serinin durağan olmadığına karar verilmektedir. Ülkeler ve panel geneli için elde edilen sonuçlar Tablo 3.7’de sunulmuştur.

Tablo 3.7: PANKPSS Birim Kök Testi Sonuçları

Ülke	FBUY		FSANYL		FKENTL	
	P	Kırılma Tarihi	P	Kırılma Tarihi	P	Kırılma Tarihi
Brezilya	0.185	1998, 2002,2008,2009, 2010	0.195	1999,2002,2009,2010,2013	0.153	1999,2002,2009,2010,2013
Rusya	0.159	1998,2008,2010,2012	0.265	1998,2008,2009,2010,,2012	0.167	1998,2009,2010,2012
Hindistan	0.142	1998, 2001,2008,2011,2013	0.203	1998, 2008,2009, 2011,2014	0.185	1998,2009,2010,2012
Çin	0.183	1997,2008,2009,2012	0.158	1997,2008,2010,2012	0.228	1998,2009,2010,2013
Türkiye	0.117	1994,2001, 2004, 2008,2010	0.277	1998, 20012008,2009,2010	0.175	1998, 2001,2008,2009,2010
PANEL	0.164	-	0.179	-	0.158	-

Not: Kritik değerler bootstrap kullanılarak 1000 yineleme ile üretilmiş, % 5 anlamlılık düzeyine sahip değerlerdir. Test modeli olarak sabitte ve trendde yapısal kırılmaya izin veren model seçilmiştir.

Tablo 3.7’den görüleceği üzere 5 ülke ve panelin geneli için birinci mertebeye fark alındığında kırılma tarihleri altında değişkenler durağandır ($p > 0.05$). Bu durumda eşbütünleşme için birinci mertebeye fark alınarak değişkenler analize dahil edilecektir. Kırılma tarihlerine bakıldığında; Türkiye için 1994 krizi ve dünyada etkileri olan 1994 Meksika krizi etkisi, 1997-1998 Güneydoğu Asya krizi, 1998 Rusya krizi, Türkiye için Şubat 2001 krizi ve dünyada ikiz kulelere saldırı 11 Eylül 2001 yılı, Brezilya’ya da yaşanan 2002 krizi, 2008-2012 arası küresel finansal kriz dönemleri uygulanan test tarafından başarıyla yakalanmıştır.

Çalışmanın bu aşamasında, yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme analizine uygunluk gösteren Basher ve Westerlund (2009) çoklu kırılmalı eşbütünleşme testi kullanılacaktır.

3.5.6. Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Testi (Basher ve Westerlund (2009))

Yapısal kırılma olduğu halde, yapısal kırılmalara yer vermeyen testler sapmalı sonuçlar vereceği literatürde birçok çalışmada yer almıştır. Basher ve Westerlund (2009) tarafından geliştirilen bu test, yatay kesit bağımlılığının olduğu durumda birden fazla yapısal kırılmaları dikkate alarak, düzeyde durağan olmayan fakat birinci farkı alındığı zaman durağan olan seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını test etmektedir. Bu test sabit terimde ve trendde kırılmalara izin vermektedir. Testin boş hipotezi; “seriler arasında eşbütünleşme vardır” şeklindedir. Geliştirilen test istatistiği:

$$Z(M) = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^{M_i+1} \sum_{t=T_{ij-1}+1}^{T_{ij}} \frac{s_{it}^2}{(T_{ij}-T_{ij-1})^2 \sigma_i^2} \quad (3.11.)$$

Burada $S_{it} = \sum_{s=T_{ij-1}+1}^t \hat{W}_{st}$ 'dir. \hat{W}_{st} ise tam değiştirilmiş EKK türü etkin bir tahminciden elde edilmiş kalıntılar vektörüdür. σ_i^2 de \hat{W}_{st} 'ye dayalı uzun dönem varyans tahmincisidir. $Z(M)$ yatay kesit ortalamaları alınarak sadeleştirildiğinde aşağıdaki şekle gelir.

$$\sum_{t=T_{ij-1}+1}^{T_{ij}} \frac{s_{it}^2}{(T_{ij}-T_{ij-1})^2 \sigma_i^2} \sim N(0,1) \quad (3.12.)$$

Testte elde edilen sonuçlara göre, eşbütünlüşme ilişkisi incelenirken, paneli oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının olup olmamasına göre hareket edilir. Eğer paneli oluşturan birimler (ülkeler) arasında yatay kesit bağımlılığı yoksa testin asimptotik olasılık değerleri dikkate alınırken, yatay kesit bağımlılığı varsa testin bootstrap olasılık değerlerine bakılacaktır. % 5 anlamlılık düzeyinde eşbütünlüşmenin varlığını tespit etmek için, hem asimptotik hem de bootstrap olasılık değerleri 0.05 ile karşılaştırılır. Hesaplanan testin olasılık değerinin 0.05'den büyük olması durumunda, H_0 kabul edilerek seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin olduğuna karar verilmektedir.

Tablo 3.8: Basher ve Westerlund (2009) eşbütünlüşme test sonuçları

	LM test ist	Asimtotik olasılık değeri YKB yok	Karar	Bootstrap olasılık değeri YKB var	Karar
Yapısal kırılmaların dikkate alınmadığı durum					
Sabit	6.462	0.000	Eşbütünlüşme yok	0.000	Eşbütünlüşme yok
Sabit+trend	7.119	0.001	Eşbütünlüşme yok	0.000	Eşbütünlüşme yok
Yapısal kırılmaların dikkate alındığı durum					
Sabit	11.365	0.358	Eşbütünlüşme var	0.369	Eşbütünlüşme var
Sabit+trend	12.063	0.251	Eşbütünlüşme var	0.283	Eşbütünlüşme var

Not: 1000 tekrarlı bootstrap dağılım ile olasılıklar hesaplanmıştır

Tablo 3.8.'deki eşbütünlüşme testi sonuçları incelenirken bootstrap olasılık değerleri dikkate alınarak seriler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin olup olmadığına karar verilmiştir. Test sonuçlarına göre, yatay kesit bağımlılığının olmadığı, yapısal kırılmaların dikkate

alınmadığı durumda eşbütünleşme ilişkisi yoktur. Ancak yatay kesit bağımlılığının olduğu durumda, yapısal kırılmaların dikkate alınmadığı ve alındığı her iki durum için bootstrap olasılık değeri 0.05'den büyük olduğu için değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı yani; uzun dönemli ilişki belirlenmiştir. PANKPSS birim kök testinde genel olarak 3 kırılma temelde yer almıştır, bu nedenle Basher ve Westerlund (2009) eşbütünleşme test sonuçları 3 kırılma için elde edilmiştir. Eşbütünleşme denklemlerinde elde edilen yapısal kırılma tarihleri Tablo 3.9'da gösterilmiştir.

Tablo 3.9: Eşbütünleşme Denklemlerinde Elde Edilen Yapısal Kırılma Tarihleri

Ülkeler	Kırılma tarihleri	
	Sabit	Sabit+trend
Brezilya	1994, 2001,2008	1994, 2001,2008
Rusya	1998,2009,2010	1998,2009,2010
Hindistan	1998,2008,2011	1998,2008,2011
Çin	1997,2009,2010	1997,2009,2010
Türkiye	1998,2001,2009	1998,2001,2009

Not: Maksimum kırılma sayısı 3 alınmıştır.Model seçiminde sabit ve sabit+trend yapılarında kırılmaya izin veren modeller çalışılmıştır.

3.5.7. Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini

Yapılan çalışmada uzun dönem eşbütünleşme katsayıları FMOLS (Full Modified OLS) yöntemiyle analiz edilmiştir. Phillips ve Hansen (1990) göre, FMOLS yöntemi; değişkenlere ait denklemlerin hata terimleri arasındaki eş-anlı ilişkileri dikkate aldığından, ikinci derece sapmaları da giderdiği söz konusu olmaktadır.

FMOLS tahmincisi, standart tahmincilerde meydana gelen diagnostik sorunları gidermektedir. Bu yöntem içsellığı ve otokorelasyon sorununu dikkate alarak OLS'nin geliştirilmesiyle elde edilmiştir. Ayrıca, OLS tahmincisinin eşbütünleşik denklemlerin optimal değerlerini hesaplamada ortaya çıkan yetersizliğini gidermek için FMOLS'de asimptotik sapmalı ve dışsallık varsayımı kullanılmıştır. Yatay kesit bağımsızlığını varsayan bu tahminci aynı zamanda heterojenitenin söz konusu olması durumunda paneli oluşturan her bir yatay kesit için ise farklı bir eşbütünleşme vektörünün tahminine izin vermektedir.

Panel FMOLS tahmincisi $\hat{\beta}_{GFM}^* = N^{-1} \sum_{i=1}^N \beta_{FMi}^*$ şeklinde ifade edilmektedir ki,

burada β_{FMi}^* her bir ülke için elde edilen katsayıyı göstermektedir. FMOLS tahmin sonuçları Tablo 3.10'da verilmiştir.

Tablo 3.10: FMOLS Uzun Dönem Eş Bütünleşme Katsayı Tahminleri

ÜLKE	FSANYL	FKENTL
Brezilya	0.135*	0.086*
Rusya	0.151*	0.091*
Hindistan	0.102*	-0.115
Çin	0.181*	-0.103*
Türkiye	0.163*	-0.129*
PANEL	0.167*	-0.104*

*0.05 için istatistik anlamlı değişken, tahminlerdeki otokorelasyon ve değişen varyans sorunları, Newey-West yöntemi ile giderilmeye çalışılmıştır.

FMOLS yöntemi analizleri yapılırken, otokorelasyon ve değişen varyans sorunları Newey-West yöntemi ile giderilmeye çalışılmıştır. Varsayım testleri sonucunda herhangi bir varsayım sapması durumu yaşanmamıştır. Tablo 3.10'a göre; sanayileşme tüm ülkeler için pozitif yönlü istatistik anlamlı çıkmıştır. Sanayileşme değişkeni Brezilya için büyümeyi % 13.5, Rusya için % 15.1, Hindistan için % 10.2, Çin için % 18.1, Türkiye için % 16.3 ve panel geneli için % 16.7 oranında büyümeye arttırıcı yönde etki etmektedir.

Kentleşme değişkeni Hindistan için büyüme üzerinde anlamlı bir değişken değildir. Chen vd. (2014) ile Turok ve Mcgranahan (2013) çalışmasında benzer bir sonuca ulaşmıştır.

Buna karşılık, Brezilya için % 8.6 ve Rusya için % 9.1 büyümeyi arttırıcı yönde etkili, Çin, Türkiye ve panel için büyümeyi azaltıcı yönde etkili çıkmıştır, Çin için % 10.3, Türkiye için % 12.9 ve panel geneli için % 10.4 oranında büyümeye azaltıcı yönde etki etmektedir. Azaltıcı etkiyi gösteren bu sonuç; Turok ve Mcgranahan (2013) ve Singh vd. (2014) ile tutarlı olmaktadır. İstihdam olanaklarının ve ekonomik altyapının sınırlı olduğu daha az gelişmiş ekonomilerde, kentleşmenin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu, daha gelişmiş ekonomilerde ise kent yoğunluğu arttıkça ekonomik büyümenin daha sağlıklı olabileceği söylenebilir. Kentleşmenin ekonomik büyümeyi destekleme potansiyeli,

altyapının ve kurumsal harcamaların ne kadar elverişli olduğuna bağlıdır. Kırsal-kentsel hareketlilik ekonomik büyümeyi mümkün kılabilir, ancak destekleyici politikalar, piyasalar ve altyapı yatırımlarıyla sağlanan faydalar çok daha büyük olacaktır. Kişi başına düşen gelirin yüksek olduğu gelişmiş ülkelerde yüksek kentleşme oranları ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemiştir. Kentlerdeki iş olanaklarının artması ve yüksek ücretlerin olması, yatırımların kentlerde yapılması, kenti sosyal, kültürel, ekonomik faktörler ile birlikte cazip hale getirmiş olup kentleşmeyi hızlandırmıştır. Söz konusu faktörler kentleri cazip hale getirmesi kentlerde nüfusu artırmakla birlikte kırsal ve kentsel alanlarda dengesizliğe yol açmıştır. Kırdan kente göç ile birlikte kentlerde nüfusun artması ise çevresel kirliliğe yol açıp ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yaratabilmektedir.

3.5.8. Kısa Dönem Analizi: Hata Düzeltme Modeli

Eşbütünleşik seriler arasında kısa dönemde meydana gelen nedensellik ilişkisinin belirlenmek önemlidir. Söz konusu ilişkinin belirlenmesinde hata düzeltme teriminden yararlanılarak bilgi elde etmek mümkündür. Kısaca, bağımsız değişkende meydana gelen dengesizliğin bir sonraki dönemde ne kadarının düzeltileceğini gösteren hata düzeltme modelidir. Kısa dönem analizinde, farkı alınmış serilerin gecikmeleri ve uzun dönem analizinden elde edilen hata terimi serisinin bir dönem gecikmeli değeri (Error Correction Term: ECT_{t-1}) kullanılmaktadır.

$\Delta BUY_t = \beta_0 + \beta_1 \Delta SANYL_t + \beta_2 \Delta KENTL_t + \beta_3 \Delta ECT_{t-1} + v_t$ denklemi sonuçları Tablo 3.11.'da verilmiştir.

Tablo 3.11. Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli Katsayı Tahminleri

Bağımlı Değişken: ΔBUY	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık Değeri(p)
$\Delta SANYL$	0.163	5.672	0.000*
$\Delta KENTL$	-0.105	-6.229	0.000*
ΔECT_{t-1}	-0.298	-7.631	0.000*
Sabit	0.376	6.482	0.002*
R ² =0.589, DW=2.25, J-B=0.272, Harvey test(p)=0.245			

Not: * % 5 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı, JB;Jarque-Bera normallik testi olasılık değerini ifade etmektedir. Tahminlerdeki otokorelasyon ve değişen varyans sorunları, Newey-West yöntemi ile giderilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.11.'de hata düzeltme teriminin katsayısı negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Yani; modellerin, hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır. Bu durumda uzun dönemde beraber seyreden seriler arasında kısa dönemde meydana gelen sapmaların %29.8'i ortadan kalkmakta ve seriler tekrar uzun dönem denge değerine yakınsamaktadır. Yani kısa dönemde ortaya çıkan sapmalar (her yıl % 29.8'lük kısmı giderilerek) ortadan kalkmakta ve değişkenler tekrar uzun dönemde denge değerine (bu yıl içinde yaşanacak bir sapma yaklaşık 3 yıl sonra) yaklaşmaktadır.

3.5.9. Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Analizi

Paneli oluşturan serilere göre eşbütünleşik ilişkinin bulunup bulunmaması nedensellik testini değiştirmektedir. Panel nedensellik testlerinin tümüne bakıldığında yatay kesit bağımsızlığı varsayımı altında tahmin yapılmaktadır. Sadece Dumitrescu ve Hurlin (2012) testi ile hem yatay kesit bağımlılığı hem de yatay kesit bağımsızlığı durumunda tahmin yapılabilmekte ve söz konusu durumda etkin sonuçlara ulaşılabilmektedir. Dumitrescu ve Hurlin (2012) testi, heterojen paneller için Granger nedensellik testi ile benzerlik göstermektedir. Bu test, Granger nedensellik testi kapsamında yatay kesit birimleri için hesaplanan bireysel Wald testlerinin ortalamasını ifade etmektedir. Bu test, hem heterojenliği hem de yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır. Dumitrescu ve Hurlin testinin diğer bir özelliği ise hem eşbütünleşik ilişkinin varlığında hem de olmadığı durumda çalışmasıdır. Panel nedensellik testinde 3 farklı istatistik değeri hesaplanmaktadır.

Tablo 3.12: Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Testi Sonuçları

Boş hipotez	Test	İstatistik değerleri	P
BUY değişkeni SANYL değişkeninin Granger nedenidir.	Whnc	10.824	0.000
	Zhnc	11.567	0.000
	Ztild	11.088	0.002
SANYL değişkeni BUY değişkeninin Granger nedenidir.	Whnc	9.432	0.000
	Zhnc	10.055	0.000
	Ztild	10.126	0.001
BUY değişkeni KENTL değişkeninin Granger nedenidir.	Whnc	8.904	0.000
	Zhnc	9.453	0.000
	Ztild	9.561	0.000
KENTL değişkeni BUY değişkeninin Granger nedeni değildir	Whnc	1.932	0.176
	Zhnc	1.091	0.139
	Ztild	1.225	0.166

Tablo 3.12'den görüleceği üzere, BUY değişkeni SANYL değişkeninin Granger nedenidir ve SANYL değişkeni de BUY değişkeninin Granger nedenidir. Çift yönlü nedensellik elde edilmiştir. BUY değişkeni KENTL değişkeninin Granger nedenidir. Buna karşılık, KENTL değişkeni BUY değişkeninin Granger nedeni değildir. Burada da tek yönlü nedensellik elde edilmiştir. Bu durum $BUY \leftrightarrow SANYL$ ve $BUY \rightarrow KENTL$ olarak ifade edilebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sanayi kavramı; hammadde ve ara malların bilgi birikimleri ve teknolojiden yararlanarak mal ve hizmet şekline dönüştürülebilir hale gelmesi olarak tanımlanmaktadır. Sanayileşme süreçleri sanayileşme faktörleriyle (sermaye, enerji ve hammadde, teknolojinin ve insan kaynakları, ulaşım ve pazar) birlikte şekillenip, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve ülkelerin kalkınmaları ile ilgili bilgi vermektedir. Sanayi devriminden sonra makineleşmenin artması üretim artışını da beraberinde getirmiş, söz konusu artış ülkelerin gelişmeleri üzerinde önemli rol oynamıştır.

Kentleşme süreçleri, sanayileşmeye bağlı olarak üretim faktörlerinin artmasına paralel olarak kentin çekici hale gelmesini sağlamakta, kırsal alandan kentsel alana doğru göçle birlikte meydana gelmektedir. Kentleşme süreçlerinde etkili olan faktörler; sosyal-kültürel faktörler (nüfus, göç), politik faktörler, teknolojik faktörler olarak ifade edilmektedir. Kentlerde sanayileşmeye bağlı olarak işgücünün artması rahat iş bulabilme ve ücret oranlarının yüksek olmasını beraberinde getirmekte ve kentsel çekiciliği artırmaktadır. Buna ilaveten işgücü paylaşımı, uzmanlaşmış işgücünün olması, uzmanlaşmış hizmetlerin olması, ortak altyapı ve bilgi akışının kolay olması da kentleşmenin getirdiği olumlu koşullar olarak belirtilmektedir. Kentlerde arazi maliyetlerindeki artışların meydana gelmesi, yaşam koşullarında zorlukların ortaya çıkması, nüfus artışına bağlı olarak oluşan çevresel kirlilik, kaynakların yoğun kullanılmasına bağlı olarak ortaya çıkan aşırı kaynak tüketimi, kırsal alandan kentsel alana doğru yaşanan göçlerin sonuçlarına bağlı olarak bölgeler arasında dengesizliklerin oluşması, gecekondu ve çarpık yapılaşma kentleşmenin getirdiği olumsuz koşullar olarak açıklanmaktadır.

Sanayileşme ve kentleşme süreçleri ülkelerde ekonomik, sosyal, siyasal, toplumsal değişim ve dönüşümleri de beraberinde getirmektedir. Yazında yapılmış araştırmalara göre sanayileşme, kentleşme ve ekonomik büyüme kavramlarının birbirleriyle ilişkili olabileceği ifade edilmektedir.

Araştırmada, dünyanın en büyük ekonomileri içerisinde yer alan BRIC-T ülkelerinde sanayileşme ve kentleşmenin ekonomik büyüme süreçleri arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik ülkelere panel veri analizi yapılmıştır.

Araştırmadan elde edilen veri analizleri sonuçlarına göre; BRIC-T ülkeleri için sanayileşme faktörü ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönlü istatistik olarak anlamlı

bulunmuştur. Sanayileşme değişkeni Brezilya için büyüme % 13.5, Rusya için % 15.1, Hindistan için % 10.2, Çin için % 18.1, Türkiye için % 16.3 ve panel geneli için % 16.7 oranında büyüme arttırıcı yönde etki etmektedir. BRIC-T ülkelerinde sanayileşme faktörünün gelişmesi ekonomik büyümeyi artırması ile paralel bir etki göstermektedir.

Araştırmadan elde edilen veri analizleri sonuçlarına göre; BRIC-T ülkelerinde kentleşme faktörü ekonomik büyüme üzerinde farklı sonuçları ortaya çıkarmıştır. Buna göre; kentleşme değişkeni Hindistan için büyüme üzerinde anlamlı bir değişken değildir. Söz konusu bulgu; Chen vd. (2014) ile Turok ve Mcgranahan (2013) çalışmalarıyla benzerlik göstermiştir. Buna karşın kentleşme faktörü, Brezilya için % 8.6 ve Rusya için % 9.1 büyüme arttırıcı yönde etkili, Çin, Türkiye ve panel için büyüme azaltıcı yönde etkilidir. Araştırma bulguları, kentleşme faktörünün Çin için % 10.3, Türkiye için % 12.9 ve panel geneli için % 10.4 oranında büyüme azaltıcı yönde etkili olduğunu göstermiştir.

İstihdam olanaklarının ve ekonomik altyapının sınırlı olduğu daha az gelişmiş ekonomilerde, kentleşmenin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu, daha gelişmiş ekonomilerde ise kent yoğunluğu arttıkça ekonomik büyümenin daha sağlıklı olabileceği söylenebilmektedir. Kentleşmenin ekonomik büyümeyi destekleme potansiyeli, altyapının ve kurumsal harcamaların ne kadar elverişli olduğuna bağlıdır.

Hızlı kentleşme nüfusu artırmakla birlikte kırsal ve kentsel alanlarda dengesizliğe yol açmıştır. Kırdan kente göç ile birlikte kentlerde nüfusun artması ise çevresel kirliliğe yol açıp ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yaratabilmektedir. Kırsal-kentsel hareketlilik ekonomik büyümeyi mümkün kılabilir, ancak destekleyici politikalar, piyasalar ve altyapı yatırımlarıyla sağlanan faydalar çok daha büyük olacaktır. Kişi başına düşen gelirin yüksek olduğu gelişmiş ülkelerde yüksek kentleşme oranları ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemiştir.

Hızlı kentleşmenin kırsal ve kentsel alanlarda bölgeler arasında dengesizliğin meydana gelmesi ile ilgili kırsal alanlarda da sosyal ve kültürel, ekonomik, psikolojik, toplumsal anlamda düzenlemeler yapılabilir. Kırsal alanlarda da işyerlerinin kurulması ve işgücü imkanının olması, bu alanlara yatırımların yapılması, eğitim anlamında kırsal alanlarda düzenlemeler yapılması kırsal alanı çekici hale getirmekte etkili olabilmektedir.

Nüfusun artması sonucunda ortaya çıkan çevresel kirliliğin önlenmesiyle ilgili çalışmalar ve bu kapsamda gerekli projeler yapılmalıdır. Hükümetin geliştirdiği destek verme politikaları ve teşvikler olumsuzlukları önlemek adına etkili olabilmektedir.

Sanayileşen ülkelerin gelişmişlik seviyesinin artması için sanayi planları ve kalkınma planları artırılmalıdır. Kentleşme anlamında da kentleşme politikaları bu konuda önemlidir. Buna ilaveten devletin sağladığı sübvansiyonlar ve teşviklerin de artırılması, kentleşme ve sanayileşme süreçlerinde meydana gelebilecek olumsuz etkileri önleyebilecektir.

KAYNAKÇA

- Abdullah, Akif; Hüseyinli, Tahire (2013). Türkçe: XXI Yüzyılda Rusya'nın Sanayi Sektörünün Yapısal Analizi, TURAN: *Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 5(18), 3-11.
- Aboagye, Solomon; Nketiah-Amponsah, Edward (2016). The Implication of Economic Growth, Industrialization and Urbanization on Energy Intensity in Sub-Saharan Africa. *Journal of Applied Economics & Business Research*, 6(4), 297-301.
- Adak, Mehmet (2015). Technological Progress, Innovation and Economic Growth; The Case of Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, (195), 776-782.
- Aggarwal, Aradhna; Kumar, Nagesh (2012), Structural Change, Industrialization and Poverty Reduction: The Case of India, ESCAP Development Papers No. 1206, 1-75.
- Ahmad, Munir; Zhao, Zhen-Yu; Li, Heng (2019). Revealing Stylized Empirical Interactions among Construction Sector, Urbanization, Energy Consumption, Economic Growth and CO2 Emissions in China. *Science of the Total Environment*, 657, 1085-1098.
- Akbulut, Fatih (2016). Kentsel Ulaşım Hizmetlerinin Planlanması ve Yönetiminde Sürdürülebilir Politika Önerileri. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 336-355.
- Akçakaya, Onur (2016). Kentsel Sürdürülebilirliğin Uygulanması ve Ölçülmesi Bağlamında Yerel Yönetimlerin Fonksiyonu, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4, Güz, Ağustos, 47-64.
- Alkin, Erdoğan (2011). *İktisata Giriş*. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Aşıcı, Ahmet Atıl (2015). On The Sustainability of The Economic Growth Path of Turkey: 1995–2009. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, (52), 1731-1741.
- Atasoy, Emin. (2010). *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*. 2. Basım, Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Aydın, Fatma (2010). Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35, 317-340.
- Ayhan, Ahmet.(2002). *Dünden Bugüne Türkiye’de Bilim-Teknoloji ve Geleceğin Teknolojileri*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Bai, Jushan; Perron, Pierre (1998). Estimating and Testing Linear Models with Multiple Structural Changes. *Econometrica*, 66(1), 47-78.

- Baltagi, Badi H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, 3rd ed., USA: John Wiley and Sons Ltd.
- Banerjee, Nirmala (1969). What Course for Urbanisation in India?. *Economic and Political Weekly*, 4(28/30), 1173-1176.
- Bao Chao; Xu Mutian (2019). Cause and Effect Renewable Energy Consumption on Urbanization and Economic Growth in China's Provinces and Regions (231), 483-493.
- Basher, Syed A. ve Westerlund, Joakim (2009). Panel Cointegration and the Monetary Exchange Rate Model, *Economic Modelling*, 26, 506-513.
- Basu, Kaushik; Maertens, Annemie (2007). The pattern and causes of economic growth in India. *Oxford Review of Economic Policy*, 23(2), 143-167.
- Başkesen, Kudret (2018). Döviz Kurunun, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Zaman Serisi Analizi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- Belke, Ansgar; Dreger, Christian; Dubova, Irina (2019). On the Exposure of the BRIC Countries to Global Economic Shocks. *The World Economy*, 42(1), 122-142.
- Bharath, H. Aithal; Chandan, M. C.; Vinay, S.; Ramachandra, T. V. (2018). Modelling Urban Dynamics in Rapidly Urbanising Indian Cities. *The Egyptian Journal of Remote Sensing and Space Science*, (21), 201-210.
- Bhattacharya, Mousumi; Bhattacharya, Sharad Nath (2016). International Trade and Economic Growth: Evidences From The Brics. *Journal of Applied Economics and Business Research*, 6(2), 150-160.
- Breusch, T.S.; Pagan, A.R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Budak, Gönül; Budak, Gülay (2016). *İşletme Yönetimi*, 8.Basım, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Büyükbalcı, Pınar; Can, Esin; Bal, Yasemin; Ertemsir, Esin (2013). *Günümüz İşletmelerinin Yönetimi*, 1.Baskı, İstanbul: Beta Basım.

- Carrion-i-Silvestre, Josep, Barrio-Castro, Tomás del; Lopez-Bazo, Enrique (2005). Breaking the Panels: An Application to the GDP Per Capita. *Econometrics Journal*, 8(2), 159-175.
- Chakravarty, Devleena; Mandal, Sabuj Kumar (2016). Estimating the Relationship Between Economic Growth and Environmental Quality for the Brics Economies-A Dynamic Panel Data Approach. *The Journal of Developing Areas*, 50(5), 119-130.
- Chen, Aimin (2006). Urbanization in China and the Case of Fujian Province. *Modern China*, 32(1), 99-130.
- Chen, Mingxing; Tang, Zhipeng; Bai, Yongping; Zhang, Xiaoping (2015). Relational Pattern of Urbanization and Economic Development: The Parameter Revaluation of Chenery's Model. *Journal of Geographical Sciences*, 25(8), 991-1002.
- Chen, Mingxing; Zhang, Hua; Liu, Weidong; Zhang, Wenzhong (2014). The Global Pattern of Urbanization and Economic Growth: Evidence From The Last Three Decades. *Plos One*, 9(8), 1-15.
- Cheremukhin, Anton, Golosov, Mikhail, Guriev, Sergei, & Tsyvinski, Aleh (2016). The Industrialization and Economic Development of Russia Through the Lens of a Neoclassical Growth Model. *The Review of Economic Studies*, 84(2), 613-649.
- Choi, In (2001). Unit Root Tests for Panel Data. *Journal of International Money and Finance*, 20(2), 249-272.
- Coes, Donald V. (1991). Trade, International Payments, And Brazil's Economic Growth. *Latin American Research Review*, 26(2), 171-186.
- Collins, Ellen (1942). Brazil, *The Irish Monthly*, 70 (831), 367-373.
- Constant, Karine; Nourry, Carine; Seegmuller, Thomas (2014). *Population Growth in Polluting Industrialization. Resource and Energy Economics*, 36, 229-247.
- Çakmak, Erol; Gümüş, Sevda (2005). Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(1), 59-72.
- Çalışkan, Zafer (2009). OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamaları: Panel Veri Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 34, 117-137.

- Çan, M. Fatih (2013). Kentleşme, Sanayileşme ve Kalkınma Etkileşimi, 1-11. https://www.fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekleri/FIRAT_AKADEMI/KENTLE%C5%9EME,%20SANAY%C4%B0LE%C5%9EME%20VE%20KALKINMA%20ETK%C4%B0LE%C5%9E%C4%B0M%C4%B0.pdf, (Erişim Tarihi: 05.04.2019).
- Çelebi Zengin, Esra (2018). Kent ve Kentleşme Sarmalında Türkiye. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 84-103.
- Çelik, Abdullah; Mardinli İsmail (2018). Yerel Seçilmişlerin Bürokrasi-Siyaset İlişkisine Bakışı: Şanlıurfa Örneği, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(1), 37-55.
- Çetin, Sunay (2012). Kalkınmada Kentleşme ve Konut Politikalarının Önemi, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 293-304.
- Dao, Minh (2002). An Analysis of Growth of Urbanization in Developing Economies. *The Journal of Developing Areas*, 36(1), 81-91.
- Dash, Devi Prasad (2017). Urbanization and Temperature Change-Accounting for International Differences From Brics. *The Journal of Developing Areas*, 51(2), 137-153.
- D'Costa, A. P. (1999). Overcoming Structural Barriers: Steel Industries in Brazil, India and Korea. *Economic and Political Weekly*, 34(9), 2-16.
- Demir, Kemal; Çabuk, Suat (2010). Türkiye'de Metropolitan Kentlerin Nüfus Gelişimi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(28), 193-215.
- Demirbaş, Muzaffer (2003). 1980 Dönüşümünün İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 233-249.
- Denis, Eric, Mukhopadhyay, Partha, & Zérah, Marie-Hélène (2012). Subaltern Urbanisation in India. *Economic and Political Weekly*, 47(30), 52-62.
- Dikkaya, Mehmet; Özyakışır, Deniz (2014). *Temel Ekonomi*, 1. Basım, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Doğan, Orhan; Erdoğan, Aysel (2017). XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgecilğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16(3), 840-847.

- Dumitrescu, Elena Ivona; Hurlin, Christophe (2012). Testing for Granger Non-causality in Heterogeneous Panels. *Economic modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Durman, Mustafa; Önder, Hüseyin (2006). *Sanayileşme Sürecinde Teşvikler*. 1. Basım, Bursa: Alfa Akademi Basım Yayın Dağıtım.
- Emmioğlu, Kahraman (2010). *Türkiye’de Sanayileşmenin Serüveni*. 1.Basım, İstanbul: Truva Yayıncılık.
- Ercan, Yener Nihal (2002). İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış, *Planlama Dergisi, Özel Sayı*, DPT’nin Kuruluşunun 42. Yılı, 129-138.
- Erdoğan, Alkin; Yıldırım, Kemal; Özer, Mustafa (2008). *İktisada Giriş*. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Anadolu Üniversitesi Yayın No:1472, Açıköğretim Fakültesi No:785.
- Erdoğan, Engin (2008). *İktisada Giriş*.1. Basım, Ankara: Pozitif Matbaa.
- Erkan, Rüstem; Aydın, Deniz (2010). Güneydoğu Anadolu Bölgesi İllerinde Bölge İçi ve Bölge Dışı Göç Eğilimleri. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi, Temmuz-Ağustos-Eylül*, 6(22), 31-46.
- Erkan, Rüstem; Bağlı, Mazhar (2005). Göç ve Yoksulluk Alanlarında Kentle Bütünleşme Eğilimi: Diyarbakır Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1), 105-124.
- Es, Muharrem; Ateş, Hamza, (2004). Kent yönetimi, Kentlileşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 48, 205-248.
- Eser, Uğur (1993). *Türkiye’de Sanayileşme*, 1.Baskı, Ankara: İmge Kitapevi.
- Fan, Peilei; Ouyang, Zutao; Nguyen, Dinh Duong; Nguyen, Thi Thuy Hang; Park, Hogeun, Chen, Jiguan (2018). Urbanization, Economic Development, Environmental and Social Changes in Transitional Economies: Vietnam after Doimoi. *Landscape and Urban Planning*, <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2018.10.014>, (Erişim Tarihi: 06.02.2019).
- Ferrari-Filho, Fernando; De Paula, Luiz Fernando (2003). The Legacy of the Real Plan and An Alternative Agenda for The Brazilian Economy. *Investigación Económica*, 62(244), 57-92.

- Fishlow, Albert (2000). Brazil and Economic Realities, *Daedalus*, 129(2), 339-357.
- Franco, Sainu, Mandla, Venkata Ravibabu; Rao, K. Ram Mohan (2017). Urbanization, Energy Consumption and Emissions in The Indian Context A Review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, (71), 898-907.
- Garnaut, Ross; Song, Ligang; Fang, Cagi; Johnston, Lauren (2016). China's New Sources of Economic Growth: A Supply-side Perspective. *China's New Sources of Economic Growth: Reform, Resources And Climate Change*, 1-21.
- Gatrell, Peter. (1995). Economic Culture, Economic Policy and Economic Growth in Russia 1861-1914. *Cahiers du Monde russe*, 36(1/2), 37-52.
- Gentimir, Irina Elina.; Gentimir, Răzvan-Alexandru (2015). International Competitiveness, Growth and Socio-Economic Development in India. *Procedia Economics and Finance*, (20), 252-258.
- Goldstein, Andrea (2002). The Political Economy of High-Tech Industries in Developing Countries: Aerospace in Brazil, Indonesia and South Africa. *Cambridge Journal of Economics*, 26(4), 521-538.
- Goldstein, Sidney (1990). Urbanization in China, 1982-87: Effects of Migration and Reclassification. *Population and Development Review*, 673-701.
- Gürak, Hasan (2004). *Emek-Teknolojik Yenilik ve Büyüme*. 1.Basım İstanbul: Değişim Yayınları.
- Gürak, Hasan (2006). *Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi*. Ankara: Ekin Kitapevi.
- Güran, Tefik (2012). *İktisat Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Güven, Ahmet (2017). Kentsel Sorunların Çözümünde Kent Yönetimi ve Paydaşlarının Rolü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (52), 1048-1062.
- Han, Ergül; Kaya, Ayşen, Ayten (2010). *İktisadi Kalkınma ve Büyüme*. (Ed: Erol Kutlu), 6. Basım, TC Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1575, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 831.
- Haraguchi, Nobuya; Martorano, Bruno; Sanfilippo, Marco. (2018). What Factors Drive Successful Industrialization? Evidence and Implications for Developing Countries.

Structural Change and Economic Dynamics.

<https://doi.org/10.1016/j.strueco.2018.11.002>, (Erişim Tarihi: 06.01.2019).

Henshall, Janet D.;Momsen Jr., Richard P. (1973). Regional Disparities and Economic Growth in Brazil. *Revista Geográfica*, (79), 167-175.

Ignazzi, Cosmo Antonio (2014). Scaling Laws, Economic Growth, Education and Crime: Evidence from Brazil. *LEspace géographique*, 43(4), 1-14.

Ildıran, Mustafa (2004). *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*.1. Basım, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Im, Kyung So; Pesaran, M. Hashem; Shin, Yongcheol (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.

Işık, Şevket. (2008). Türkiye'de Üniversitelerin Kentleşme Üzerine Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(3), 159-181.

İlkin, Akın (1988). *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*. İstanbul Üniversitesi, 5. Basım, İstanbul.

İnce, Özlem (2006). Yeni Büyüme Teorileri: Türkiye İçin Bir Uygulama. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

İşcan, İsmail; Hatipoğlu, Yıldız (2011). Rusya'da Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve 2008 Küresel Krizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61(1), 177-237.

Kalout, Hussein (2014). A New Strategic Connection: Growing Brazilian Influence in the Middle East. *Harvard International Review*, 35(3), 13-17.

Kaynak, Muhteşem (2007). *Kalkınma İktisadı*. 2. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.

Kılıç, Cüneyt; Kurt, Serdar; Kılınc Savrul, Burcu; Topkaya, Özgür; Arslanboğa, Kadir; Torun, Mustafa; Savrul, Mesut; Balan, Feyza (2018). *İktisada Giriş*. (Ed.: Cüneyt Kılıç, Burcu Kılınc Savrul, Mesut Savrul), 2. Baskı, Çanakkale: Pozitif Matbaa.

Kırım, Arman (1990). *Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim*, TOBB Yayınları, Yayın No: 145, Ankara.

Kiper, Sabire (2012). Brezilya Ekonomisi. İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dünyası. Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, (30), 1-19.

- Kızıroğlu, Ahmet Mithat (2017). Türkiye'nin Nüfus Değişimine Göre İl Bazında Kentleşmesine Bir Bakış (1965-2014). *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(16), 153-183.
- Koç, Ali; Yağlı, Hüseyin; Koç, Yıldız; Uğurlu, İrem (2018). Dünyada ve Türkiye’de Enerji Görünümünün Genel Değerlendirilmesi. *Engineer the Machinery Magazine*, 59(692), 86-114.
- Koçak, Hüseyin (2011). Kent-Kültür İlişkisi Bağlamında Türkiye’de Değişen ve Dönüşen Kentler. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, 259-269.
- Koçak, Yüksel; Terzi, Elvan. (2012). Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 163-184.
- Koçbulut, Özgür; Altıntaş, Halil (2016). İkiz Açıklar ve Feldstein-Horioka Hipotezi: OECD Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünlük Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 48, 145-174.
- Korkmaz, Suna (2010). Türkiye’de Ar-ge Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Var Modeli İle Analizi. *Journal of Yaşar University*, 5(20), 3320-3330.
- Kökocak, Kadir (2005). *Ekonomik Güç: Bilim ve Teknoloji*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kuboniwa, Masaaki (1997). Economic Growth in Postwar Russia: Estimating GDP. *Hitotsubashi Journal of Economics*, 38(1), 21-32.
- Küçükcalay, Mesut. (1997). Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, Güz, 51-68.
- Liu, J.; Wu, S.; Zidek, J.V. (1997). On Segmented Multivariate Regressions. *Statistica Sinica*, 7, 497-525.
- Maddala, G.S.; Shaowen Wu, Shaowen (1999). A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and a New Simple Test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(1), 631-652.

- Moreno-Brid, Juan Carlos; Santamaria, Jesus; Rivas Valdivia, Juan Carlos (2005). Industrialization and Economic Growth in Mexico After Nafta: The Road Travelled. *Development and Change*, 36(6), 1095-1119.
- Mucuk, İsmet (2005). *Modern İşletmecilik*. 15.Basım, İstanbul: Türkmen Kitapevi.
- Mucuk, Mehmet; Uysal, Doğan (2009). Türkiye Ekonomisinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme, *Maliye Dergisi*, (157), 105-115.
- Mukherji, Rahul (2009). The State, Economic Growth, and Development İn India. *India Review*, 8(1), 81-106.
- MÜSIAD (2017). Endüstri 4.0 ve Geleceğin Lojistiği, 2017 Lojistik Sektör Raporu, Kasım, İstanbul, http://www.musiad.org.tr/F/Root/Pdf/lojistik_raporlari_2017_12_25.PDF, (Erişim Tarihi: 01.02.2019).
- Naudé, Wim; Szirmai, Adam; Lavopa, Alejandro (2013). Industrialization Lessons from BRICS: A Comparative Analysis, IZA Discussion Paper Series No: 7543, Germany.
- Neagu, Cornelia; Bulearcă, Marius; Sima, Cristian; Mărguş, Daniel (2015). A SWOT Analysis of Romanian Extractive Industry and Re-Industrialization Requirements of This Industry. *Procedia Economics and Finance*, 22, 287-295.
- Octavio Cintra, Antonio (1980). Urban Development in Brazil: A Study of Policies and Unpolicies. *Luso-Brazilian Review*, 17(2), 213-232.
- Oktay, Elif Yüksel (2014). Türkiye’de Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Uygulanan Nüfus Politikaları. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 31-53.
- Oktay, Şafak (2005). *Ekolojik Kentleşme ve Çevre Koruma*, 1. Baskı, Ankara.
- Ongun, Tuba (2009). *Sanayileşme ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler*, Ankara: Gazi Kitapevi.
- Orhan, Osman; Erdoğan, Seyfettin (2010). *İktisada Giriş*. 4. Basım, Ankara: Palme Yayınları.
- Önder, Kübra (2017). Pamuk Arzını Etkileyen Faktörlerin Panel Veri ile Analizi: 2000-2015. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 83-98.

- Özberk, Ebru (2003). Nüfus Politikaları ve Kadın Bedeni Üzerindeki Denetim, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara.
- Özel, Hasan Alp (2012). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(1), 63-72.
- Öztürk, Ahmet; Arslanoğlu, Mehmet (1998). *Ekonomik Planlama*, 1.Basım, Bursa: Ekin Kitapevi.
- Öztürk, Salih; Çalışkan, Hande (2019). Kentleşme Gelişiminin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 673.
- Pamuk, Nurten Sinem; Soysal, Mehmet (2018). Yeni Sanayi Devrimi Endüstri 4.0 Üzerine Bir İnceleme. *Verimlilik Dergisi*, 1, 1-24.
- Parasız, İlker (2004). *İktisadın ABC'si*. 6. Basım, Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Parasız, İlker (2008). *İktisata Giriş*. 9.Baskı, İstanbul: Ezgi Kitapevi.
- Pesaran, M. Hashem (2006). Estimation and Inference in Large Heterogenous Panels with a Multifactor Error Structure, *Econometrica*, 74(4), 967 – 1012.
- Pesaran, M. Hashem (2007). A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross-Section Dependence, *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312.
- Pesaran, M. Hashem ve Takashi Yamagata (2008a). Testing Slope Homogeneity in Large Panels, *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pesaran, M. Hashem, Ullah, Aman; Yamagata, Takashi (2008b). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence, *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- Pesaran, M.Hahhem (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, *Cambridge Working Papers in Economics*, No:435, 1-39.
- Rani, Anju; Kaur, Amandeep (2018). Trade Openness Driver of Economic Growth in BRICS Nations. *Journal of International Economics*, 9(1), 3-15.
- Sabuncuoğlu, Zeyyat; Tokol, Tuncer (2011). *İşletme*. 8. Baskı, İstanbul: Beta Basım.
- Sadorsky, Perry (2014). The Effect of Urbanization and Industrialization on Energy Use in Emerging Economies: Implications for Sustainable Development. *American Journal of Economics and Sociology*, 73(2), 392-409.

- Sağır, Hakkı (2011). İthal İkameci Sanayileşme ve İhracata Yönelik Büyüme Stratejileri Latin Amerika, Doğu Asya Ülkeleri ve Karşılaştırmalı Analizi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul.
- Sağlam, Serdar (2006). Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 5: 33-44.
- Sandıklı, Atila (2009). Geleceğin Süper Gücü Çin. *Bilge Strateji*, 1(1), 40-50.
- Saraçoğlu, Metin; Duran, Cengiz (2008). Çin Ekonomisindeki Reformlar ve Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne Üyeliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Kamu İş Dergisi*, 10(1), 93-112.
- Saray, Mehmet Ozan; Gökdemir, Levent (2007). Çin Ekonomisinin Büyüme Aşamaları (1978-2005). *Journal of Yaşar University*, 2(7), 661-686.
- Sarker, Sandip; Khan, Arifuzzaman; Mehdad Mamur, Mannan (2016). Urban Population and Economic Growth: South Asia Perspective. *European Journal of Government and Economics*, 5(1), 64-75.
- Seyidoğlu, Halil (1999). *Uluslararası İktisat Teori ve Politik Uygulama*. 13. Basım, İstanbul: Kurtiş Matbaası.
- Shang, Juan; Li, Pengfei; Li, Ling; Chen, Yong (2018). The Relationship Between Population Growth and Capital Allocation in Urbanization. *Technological Forecasting and Social Change*, 135, 249-256.
- Shen, Liyin; Shuai, Chenyang; Jiao, Liudan; Tan, Yongtao; Song, Xiangnan (2017), Dynamic Sustainability Performance During Urbanization Process Between BRICS Countries, *Habitat International*, (60), 19-33.
- Siddiqui, Kalim (2015). Challenges for Industrialisation in India: State Versus Market Policies. *Research in World Economy*, 6(2), 85-98.
- Singh, Ajit (1994). The State and Industrialisation in India: Successes and Failures and The Lessons for the Future, MPRA (Munich Personal RePEc Archive) Paper No. 54986, 1-31.

- Singh, Rup; Swami, Niraj S; Prasad, Biman C. (2014). *Urbanization and Economic Growth” An Empirical Study of Pacific Island Economies*. School of Economics Working Paper No: 1, School of Economics, Suva: University of the South Pacific.
- Song, Jing; Du, Huimin; Li, Si-ming (2018). Mobility and Life Chances in Urbanization and Migration in China. *China Review*, 18(1), 1-10.
- Soubbotina, Tatyana P. (2004). *Beyond Economic Growth*, Second Edition, Washington: World Bank.
- Soyak, Alkan (2013). *Ulusaldan Uluslarüstüne İktisadi Planlama ve Türkiye Deneyimi*. 3. Basım, İstanbul: Der Yayınları.
- Soyşekerci, Selim; Erturgut, Ramazan (2011). *Meslek Yüksek Okulları için Genel İşletme*, 1.Baskı, İstanbul: Kriter Yayıncılık.
- Subaşı, Ertekin, Meriç; Kırca, Meriç (2017). Türkiye’de Kentleşme ve İktisadi Büyüme İlişkisinin Zamanla Değişen Nedensellik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2), 44-63.
- Sungur, Onur; Ünlü, Hidayet (2016). Türkiye’de Sanayi Politikaları Ve Sanayi Sektörünün Dönüşümü: Planlı Kalkınma Dönemi Açısından Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 1307-9581.
- Swamy, P.A.V.B. (1970). Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model, *Econometrica*. 38(2), 311-323.
- Şahin, Salih (2010). *Geçmiş, Günümüz ve Gelecekte Nüfus Gerçeği*. 2. Baskı, Ankara: Gazi Kitapevi.
- Şimşek, Muammer; Kadılar, Cem (2010). Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 115-140.
- Şiriner, İsmail; Doğru, Yılmaz (2005). Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 163-182.
- Taban, Sami (2011). *İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller*. 2. Basım, Ankara: Nobel yayıncılık.
- Taban, Sami; Kar, Muhsin (2004). *Kalkınma Ekonomisi*. Bursa: Ekin Kitapevi.

- Tandoğan, Dilek (2017). Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Kentleşme ve Hizmet Sektörü İlişkisi: 1968-2016 Nedensellik Yaklaşımı. 3 nd International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS), 09 - 11 November, 75-87.
- Tatlıdil, Ercan (1993). Türkiyede Kentleşme ve İşgücünün Değişen Nitelikleri. *Sosyoloji Dergisi*, 4, 59-72.
- Tunalı, Halil; Erbelet, Elif (2017). Ekonomik Büyüme ve Sanayileşme İlişkisinde Kaldor Yasasının Türkiye’deki Geçerliliğinin Analizi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 1-15.
- Tunç, Havva (2014). *Uluslararası Ticaret, Para ve Finans*. 2.Basım, İstanbul: Sümer Kitapevi.
- Tunçer, Polat (2015). Sürdürülebilir Kentleşme Potikaları ve Türkiye. *Turkish Studies*, 37, 275-290.
- Turan, Zübeyir (2011). Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 56-80.
- Turok, Ivan; McGranahan, Gordon (2013). Urbanization and Economic Growth: The Arguments and Evidence for Africa and Asia. *Environment and Urbanization*, 25(2), 465-482.
- TUSİAD, (2016). Türkiye’nin Küresel Rekabetçiliği İçin Bir Gereklilik Olarak Sanayi 4.0 Gelişmekte Olan Ekonomi Perspektifi, Yayın No: TÜSİAD-T/2016-03/576, Mart, İstanbul.
- Ulusoy, Ahmet; Vural, Tarık (2001). Kentleşmenin Sosyo Ekonomik Etkileri. *Belediye Dergisi*, 7(12), 8-14.
- Ünal, Çiğdem (2010). Türkiye’de Sanayi (Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Yapısı). Mega Ofset Matbaacılık San.Tic.Ltd.Şti , Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 985, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları No:127, Araştırma Serisi No:52, Erzurum.
- Ünsal, Erdal (2007). *İktisadi Büyüme*. 1. Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Yakar, Mustafa. (2012). 21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye Nüfusunda Ne Değişti?. *Journal of International Social Research*, 5(21), 382-402.

- Yaşar, Ercan; Özcan, Emre (2012). *İktisada Giriş (Ders Notları)*. Ankara: Hakan Basın Yayın Dağıtım
- Yaşar, Okan (2005). Sanayide Kuruluş Yeri Faktörlerinden Sermaye, Devlet, İklim ve Ulaşım Konularının Hedefleri ve Öğretim Teknikleri (Orta Öğretim). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(12), 55-73.
- Yeldan, Erinç (2010). *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*. 1. Basım, Ankara: Efil Yayınevi.
- Yıldırım, Kemal; Bakırtaş, İbrahim; Koyuncu, Cüneyt; Yılmaz, Rasim; Açıklan, Sezgin (2008). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Basım.
- Yıldırım, Kemal; Şıklar İlyas; Bakırtaş, İbrahim; Koyuncu, Cüneyt; Yılmaz, Rasim; Erdinç, Zeynep (2012). *İktisada Giriş*. Ankara: Nisan Kitapevi.
- Yıldız, Bahadır; Ilgaz, Hale; Seferoğlu, S. Sadi (2010). Türkiye’de Bilim ve Teknoloji Politikaları: 1963’den 2013’e Kalkınma Planlarına Genel Bir Bakış. Akademik Bilişim’10 - XII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, 457-464.
- Yılmaz, Ensar; Çitçi, Salih (2011). Kentlerin Ortaya Çıkışı ve Sosyo-Politik Açidan Türkiye’de Kentleşme Dönemleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 252-267.
- Yılmaz, Selman (2013). *Makroekonomik Teoride Yatırım Büyüme ve Enflasyon*. İstanbul: Beşir Kitapevi.
- Yüceşahin, M. Murat; Özgür, E. Murat (2008). Türkiye Kentlerinin Kentleşme Düzeylerinin Demografik, Ekonomik Ve Sosyal Değişkenlerle Belirlenmesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 6(2), 115-139.
- Zeynel, Dinler (1998). *Bölgesel İktisat*.5.basım, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Zeynel, Dinler (2015). *İktisada Giriş*. 21.Basım, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

İnternet Kaynakları

- Brezilya Ülke Bülteni, <http://www.etonet.org.tr/uploads/brezilya.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.09.2019).

- Dalgıç, Aybüke. Türkiye’de Sanayileşme Süreci ve Sanayileşmenin Geleceği, *İktisat Notları*, <http://www.ekonomikyorular.com.tr/files/articles/1528445602.pdf>, 95-101, (Erişim Tarihi: 03.12.2018).
- David Ricardo ve Karl Marx, <http://www.ekodialog.com/Konular/iktisatcilar/david-ricardo-karl-marx.html>, (Erişim Tarihi: 03.01.2019).
- Economic Survey (2017/2018), An Overview of India’s Economic Performance in 2017-18, http://mofapp.nic.in:8080/economicsurvey/pdf/001027_Chapter_01_Economic_Survey_2017-18.pdf, (Erişim Tarihi: 05.04.2019).
- <https://www.data.worldbank.org/country/TR?locate=tr>, (Erişim Tarihi: 20.04.2019).
- <https://www.tetsiad.org/files/raporlar/rusya.pdf>, (Erişim Tarihi: 17.04.2019).
- IMF (2018), <https://www.imf.org/en/Countries/BRA>, (Erişim Tarihi: 05.09.2019).
- IMF (2018), <https://www.imf.org/en/Countries/CHN>, (Erişim Tarihi: 05.05.2019).
- IMF (2018), <https://www.imf.org/en/Countries/IND>, (Erişim Tarihi: 06.05.2019).
- IMF (2018), <https://www.imf.org/en/Countries/RUS>, (Erişim Tarihi: 17.04.2019).
- İTKİB, <https://www.ihkib.org.tr/fp-icerik/ia/d/2015/08/25/rusya-hgiyim-raporu-agustos-2015-201508251110290913-5B86E.pdf>, (Erişim Tarihi: 06.05.2019).
- KTO (1882), Hindistan Ülke Raporu, 1-25, <http://www.kto.org.tr/d/file/hindistan-ulke-raporu-2017.pdf>, (Erişim Tarihi: 17.04.2019).
- MFA (2017). Brezilya'nın Ekonomisi. <http://www.mfa.gov.tr/brezilyaekonomisi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 17.04.2019).
- TETSİAD (1991), Brezilya Ülke Raporu, 1-41, <https://www.tetsiad.org/files/raporlar/brezilya.pdf>, (Erişim Tarihi: 17.04.2019).
- TETSİAD (1991), Rusya Ülke Raporu, 1-56.
- UİB, Rusya Ülke Raporu, <http://www.uib.org.tr/tr/kbfile/rusya-ulke-raporu>, (Erişim Tarihi: 17.04.2019).
- Van TSO, Çin Ülke Raporu 2017, http://www.vantso.org.tr/u/files/CIN_ULKE_RAPORU_2017%281%29.pdf, (Erişim Tarihi: 05.05.2019).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : ERDEN Dila
Uyruğu : TC
Doğum Tarihi ve Yeri : İzmit 1994
E-mail : erdeendila94@gmail.com

Eğitim

<i>Derece</i>	<i>Eğitim Birimi</i>	<i>Mezuniyet Tarihi</i>
Lisans:	İstanbul Üniversitesi İktisat	2017
Lise:	Ali Haydar Önder Anadolu Lisesi	2012

Yabancı Dil

İngilizce (iyi)